

הרב ב. פ. טכורש
 רב שכונת שפירא והעובד, ת"א—יפו

מערכת המסים לאור התורה

א

חשתלשלות המסים בישראל

ברצות ה' דרכי אומתנו וכינו למח שלא זכו שמונים דורות לפנינו, —
 למדינה עצמאית וריבונית, הקובעת את סדרי חייה העצמאיים, והמשכללת ומפתחת
 את מבנה הכלכלי המשקי, ללא זכות התערבות זר וממשל זכרי שהוא, ברוך
 שהחיינו לזמן הזה.

בארצות הגולה והפזורה, היינו נתונים כמעט בכל התקופות הזמנים תחת
 מועקה ולחץ מתמיד מצד המושלים, הזדים והעריצים, אשר שתו את דם התמצית
 של עמנו, ומיצו את לשד חיינו, על ידי הטלה וסחיטה של מסים ומכסים כבדים,
 על הנכסים, הרכוש והעבודה שלנו. עלינו נוטל הגטל העיקרי של הוצאות בתי
 המלכות וצרכי המדינות, ללא כל חשובים עם שאר האוכלוסיא. זה בא לידי בטוי
 בדברי חז"ל: „אמר ר' הונא, כל המלכיות נקראו על שם אשור, שאין מאשרין
 עצמן מישראל" (ב"ר פט"ז, ד', ובמד"ר פי"ג, ה'). הם מלאו את אוצרותיהם מן
 אל זן, מתוך עושק מתמיד, בדמות היטלים וגביית מסים שונים מיהודים, וקופות
 המדינות הזרות התעשרו והתאשרו, על חשבון התרוששותן של הקהלות היהודיות
 בארצותם.

עם הקמת מדינתנו היקרה והתפתחותה, אנו מקיימים „ולקחתם לכם משלכם".
 אמנם „מרובים צרכי עמך", אנו זקוקים לתקציב בעל ממדים גדולים, בהיקף ובהינף
 גדול, לכסוי ההוצאות של צרכי המדינה לכל ענפיה ושלוחותיה, בשטחי החיים
 חשונים. הסכומים מצטברים לספרות גדולות וענקיות, והמה אמנם מעיקים על
 התושבים והצבור הרחב. אבל יש הקלה על הלב בהיותנו בטוחים, שההוצאות הללו
 מיועדות למשק המדינה ולפתוחו, בשבילנו ובשביל הדורות הבאים. מתוך היחס
 החשדני למדינה, למסיה ולמכסיה שהיינו מורגלים לו במשך התקופה הארוכה
 של חיי גולה ונכר, יש וגם היום מורגש אצלנו יחס של זלזול במילוי חובתנו זו
 למדינתנו אנו. לפעמים יש גם הוראת היתר שהמדינה כאילו אין לה זכות להטיל מסים
 ולחייב את תגרים בה בעל כרחם, לפי מדת התקציב שהממשלה בונה. במחקרנו
 זה ברצוננו להראות שהשקפת התורה מאשרת את זכות המדינה לחייב את אזרחיה
 במסים שונים בהתאם לצרכיה. כמו כן נראה את הקו שצריך להנחות את הממשלה
 בהטלת עול ההוצאות השונות במדה צודקת על אזרחי המדינה. במדה שקו זה נשמר,
 צריכים אנו להיות מוכנים בלב שלם להטיל עלינו ברצון את המשימה הזאת, של

קבלת עול ההוצאות של המדינה לכל צרכיה, על ידי תשלום המסים השונים, ואשרינו
שנגענו לכך!

ב

המסים בימים קדומים

חובת תשלום המסים והסמכות להטלתם וגבייתם, הן לא רק מצות לאומית, אשר כל תושב בישראל צריך לקיימה בתור אזרח בן-חורין במדינתנו, מתוך הליכות חיינו המדיניים, אלא יש לה יסוד איתן וקיים בתורת ישראל ולפיה כבר קבועים ועומדים, הסמכויות וההורדה, בקשר להטלת המסים, לחובת התשלום ולעצם גבייתם, ו"ליכא מידי דלא רמיזא באורייתא", ושאינ לו שורש בהלכת המעשית. הטלת עול הצרכים הציבוריים והמדיניים על כל יחיד ויחיד בהתאם לאפשרויותיו ובהתאם לצרכים, במלים אחרות. — תשלום חסידים לצורך כסוי הדברים הנחוצים, לצבור ולאומה, ראשיתו נעוצה מומנים קדומים מאד, עם ראשית הנית התרקותנו והיותנו בעולם הגדול, ועם השתלשלות חיינו ההיסטוריים במשך הדורות. זה בא לידי גלוי, בתורה ונביאים וכתובים, ואח"כ בדברי חכמינו ז"ל בשני התלמודים, ובכל הספרות ההלכתית המעונפת והמסונפת במשך הדורות. בראש וראשונה אנו מוצאים זאת כלפי צורך ההחזקה באנשי רוח ומוסדות שבקדישה. כבר אצל האבות הראשונים שלנו, אברהם יצחק ויעקב, אנו מוצאים רשמים ומקורות לתשלום מסים, לשם כסוי צרכים. מסוג זה. לדעת הראב"ד (הל' מלכים ס"א ה"א) הפריש אברהם מעשר, ככתוב בתורה (בראשית י"ד כ') — "ויתן לו מעשר מכל", ז"א אברהם נתן למלכי צדק מלך שלם, מעשר, בתור — מס להחזקתו. יצחק הפריש מעשר, כדברי הרמב"ם (שם בפ"ט מהל' מלכים ה"א) וכן ביעקב נאמר, "וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך" (בראשית פ"ח, כ"ב). הרי לנו שהאבות הראשונים הפרישו אחוז מסוים מרכושם לצורך דברים שבקדושה. [והנה הב"ח (יור"ד סי' של"א) וכן הט"ו שם (סקל"ב) והש"ך שם, (ס"ק קט"ו) מתלבטים למצוא מקור למעשר עני שנהג בכספים, וראה ביאור הגר"א יר"ד (ס' רמ"ט סק"ב), שציין מקור למעשר כספים מהירושלמי (פאה — פ"א ה"א) שילף, שמעשר עני נהג בכספים, מהפסוק במשלי (ג' ט') "כבוד את ה' מהונך, ומראשית כל תבואתך" והובא במרדכי פ' הגזול, ולפי זה יש כאן מקור נאמן בתורה, שאברהם ויעקב, הנהיגו מעשר מכל. ז"א: מרכוש ומכסף, ולמה לא לומדים מכאן, כמו שהגמרא (כתובות ד' ג' ע"א) לומדת, הא, דהמבזבז אל יבזבז יותר מחומש" מהאי קרא, דכתיב וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך, אשר לפי דברי הגר"א בשנות אליהו (בפ"א מ"א דפאה, ד"ה וגמ"ה), הוא מדאורייתא, ואם יש תוקף לדרשא זה, הרי שיש תוקף ללמוד מכאן על מעשר כספים? ואם אמנם ממעשר שעושר יצחק אי אפשר ללמוד, שיתכן שעושר בתבואות, כפי שנמצא בתורה (בראשית כ"ו י"ב) "ויזרע יצחק בארץ החיא וימצא בשנת החיא מאה שערים ויברכהו ה'", ופירש"י שם "שאמדה כמה ראויה לעשות, ועשתה על אחת שאמדה מאה, ורבותינו אמרו, אומד זה, למעשרות היה. וראה בכסף משנה (ס"ט ממלכים ה"א), אבל באברהם ויעקב כתוב: "מעשר

לכלי, פירוש הדברים, על כל מה שיש ברשותם, הן רכוש והן כסף, איב יכולין ללמוד מכאן, שנתג מעשר כספים. שוב ראיתי ב„תורה תמימה“ (דברים י"ד כ"ב סק"מ) שהעיר, על מקור של הספרי, הובא בתוס' (תענית ד' ט' ע"א ד"ה, עשר תעשר) עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה, שנה שנה, אין לי אלא תבואת זרעך שתייב במעשר, רבית ופרקמטיה וכל שאר רווחים מנין, ת"ל: את כל, דהוי מצי למימר את תבואתך, מאי כל, לרבות רבית ופרקמטיה וכל דבר שמרויח בו, ואמנם מזה מתחזקת גם הערתנו, שהרי שם כתוב מעשר מכל, וזה משמע מכל סוגי הרווחה, כדברי הספרי, והאם נעלמו המקורות הללו מהב"ת, הטי"ו ותש"ך, וצ"ע, וראה תשובת מהרי"ל (סי' נ"א).

בהיותנו לעם ביציאה ממצרים השתלשל והתרחב תשלום המס כפי שאנו מוצאים בתורה בצורות שונות ובאופנים שונים. מתנות הכהונה, היו מס שישראל נתחייבו בו וניתן לכהנים, תמורת שרותים, ככתוב בתורה: „וזה יהיה משפט הכהנים מאת העם מאת זובתי הזבה, אם שור אם שה, ונתן לכהן, הזרע והלחיים והקיבה.“ „ראשית דגנך תירשך ויצהרך וראשית גז צאנך תתן לו, כי בו בחר ה' אלקיך מכל שבטיך, לעמד לשרת בשם ה' הוא ובניו כל הימים.“ (דברים י"ח ג'—ד') וזוה נכללים שאר מתנות כהונה, שהן חובות המוטלות על הציבור להחזיק אלה שתפקידם להתמסר אל הקודש.

וכן מעשר שני ללויים, הרי ניתן להם בתור מס תמורת שרותים ככתוב: „ולבני לוי הנה נתתי, כל מעשר בישראל לנחלה חלף עבדתם אשר הם עבדים את עבדת אהל מועד“ (במדבר י"ח כ"א) ונשנה עוד הפעם בפרשה זו (פסוק ל"א) „כי שכר הוא לכם חלף עבדתכם באהל מועד.“ ושאכן כל עיקר שזה ניתן לכהנים ולויים הוא רק בעד שרות, יכולים לראות בזה שבימי עזרא נקנסו הלויים שלא יקבלו את המעשרות, מפני שלא רצו לעלות לארץ, וכן אנו מוצאים שהכהנים שזוללו בעבודתם נשללה מהם מחת חלקם במתנות כהונה ובתרי"מ, ראה חולין (קל"ב ע"ב), כל כהן שאינו מודה בעבודה, אין לו חלק בכהונה שנאמר המקריב את דם השלמים ואת החלב מבני אתרן לו תהיה, שוק הימין למנה (ויקרא ו' ל"ג) יעו"ש, והבן.

ואל תשיבני, שהרי בעצם הפרשת חלה ותרומה ומעשרות באה להוציא את התבואה מאיסור טבל, שכן על זה יש לציין את חידושו הידוע של הנוב"י (תנינא, יור"ד סי' כ"א) שבתרומה וחלה יש שני דברים: א) הפרשה ז"א: להתיר את התבואה ואת העיסה מאיסור טבל, ב) נתינה. לתת לכהנים את חלקם (ואם כן, שהנוב"י בתשובה הנ"ל, מדבר רק על חלה ותרומה, אנו יכולים להעמיס את הטעם הזה, גם על מעשרות) ודבר זה מסתבר, שהרי יש גם, כאמור לעיל, סוג של מעשר כספים, שבו יש רק ענין של נתינה, והענין הזה של נתינה הרי כמהו כמס חובה של תושבי הארץ.

[כסמוכין להגדרה זו, ישמשו דברי הכתוב: „מסת נדבת ירך אשר תתך“ (דברים ט"ו, י'), הוה אומר: לשון מס, כדברי הרש"ם על המקום, שיש מפרשים ככה, ודבר זה מפורש בגמרא (תגינה ד' ח' ע"א) מסת ירך, מלמד שאדם מביא חובתו מן החולין, ומאי משמע דהאי מסת לשנא דחולין היא, דכתיב, „וישם חמלך אחשוורוש מס על הארץ“ (אסתר יר"ד א'), הרי דמסת נדבת ירך משמע מס].

הפרישה מהכנסות מיוחדות לדברים שבקדושה יש לראות גם בחלוקת השלל במלחמה והקדשת חלק ממנו לה'. אף זו באה בתור מס ומכס ככתוב: „שא את ראש מלכות חשבי באדם ובבהמת אתה ואלעזר חכהו, וראשי אבות העדה וחצית את המלכות בין תופשי המלחמה ויוצאים לצבא, ובין כל העדה והרמת מכס לה' מאת אנשי המלחמה היוצאים לצבא, אחר נפש מחמש המאות, מן האדם ומן הבקר ומן החמורים ומן הצאן. ממחציתם תקחו, ונתת לאלעזר חכהו תרומת ה', וממחצית בני ישראל תקח אחד אחד מן החמשים, מן האדם מן הבקר מן החמורים ומן הצאן, מכל הבהמה ונתתה אותם ללויים שמרי משמרת משכן ה' וגו' ולבסוף: „ויהי כל זה התרומה אשר הרימו לה', ששה עשר אלף שבע מאות וחמשים שקל, מאת שרי האלפים וממאות, ויביאו אותו אל אהל מועד זכרון לבני ישראל לפני ה' (במדבר ל"א כ"ח—כ"ד). אין זו איפוא תרומה רק מרצון טוב אלא ויתתה זו בצורת מס תובת. נראה לומר שגם ענין ערי מקלט ומגרשים, שהוקצבו ללויים אף הוא תכנו מס, שחויבו ישראל להפריש חלק מן הקרקע לשבת בהם ולשמש ערי מקלט לרצוחים בשוגג, וכל אחד נתן לזה לפי מדת הקרקע שהגיעה לחלקו. ככתוב: „עז את בני ישראל ונתנו ללויים מנחלת אחותם, ערים לשבת, ומגרש לערים סביבתיהם נתנו ללויים, והיו הערים להם לשבת ומגרשיהם יהיו לבהמתם ולרכשם ולכל חקיתם, ומגרשי הערים אשר נתנו ללויים, מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב, ומדתם מחוץ לעיר את סאת קדמה, אלפים באמה, ואת סאת נגב אלפים באמה, ואת סאת ים אלפים באמה, ואת סאת צפון אלפים באמה, והעיר בתוך, זה יהיה לחם מגרשי הערים, ואת הערים אשר נתנו ללויים את שש ערי המקלט אשר נתנו לנס שמה הרצוח, ועליהם נתנו ארבעים ושתיים עיר, כל הערים אשר נתנו ללויים ארבעים ושמונה עיר, אתהן ואת מגרשיהן, והערים אשר נתנו מאחזת בני ישראל, מאת הרב תרבו, ומאת המעט תמעיטו, איש כפי גחלתו אשר ינחלו יתן מעריו ללויים (במדבר ל"ה, ב'—ט').

וכדומה לזה, אנו מוצאים ביחזקאל (מ"ה א'—ג') „ובחפילכם את הארץ בגחלת תרימו תרומה לה', קדש מן הארץ, ארץ חמשה ועשרים אלף אורך, ורחב עשרה אלף, קדש הוא בכל גבולה סביב. יהיה מזה אל הקודש וגו', ומן המדה תזאת תמד אורך חמשה ועשרים אלף, ורחב עשרת אלפים, ובו יהיה המקדש, קדש קדשים וגו'.

וכן הלאה (שם מ"ה ט'—י"ב) „התרומה אשר תרימו חמשה ועשרים אלף ורחב עשרת אלפים, ולאלה תחיה תרומת הקודש לכהנים צפונה חמשה ועשרים אלף וימה עשרת אלפים וגו', וחיתה להם תרומיה מתרומות הארץ, קדש קדשים אל גבול הלויים, הרי לנו מס מסוג מיוחד, תרומת קרקע ואחוזת.

אם עד כה ראינו חובות הרמה מהרכוש לצורך דברים שבקדושה, יש לראות שהתורה הביאה בחשבון גם מסים לצורך עזרה סוציאלית — הן מתנות עניים שחתורה מחייבת את בעלי היבול להפריש לטובת העניים אף זה לא בא רק בתור נדבת חבאה מרצון הנפש, אלא זוהי חובת שהתורה הטילה לפי מדת החכסוף, וחרי כך אנו מוצאים כתוב: „מקצה שלש שנים תוציא מעשר תבואתך וגו', וכן חלוי וגו' הגר היתום והאלמנה, — אשר בשעריך ואכלו ושבעו (דברים י"ד כ"ח) וכן לקט שכחה ופאה, סרט ועוללות, לעניים. הנאמרים בתורה: „ובקצרכם את

קציר ארצכם לא תכלה פאת שדך בקצרך ולקט קצירך לא תלקט לעני ולגר תעזוב אותם" (ויקרא כ"ג כ"ב). "כי תקצר קצירך בשדך, ושכחת עומר בשדה לא תשוב לקחתו, לגר ליתום ולא למנה יהיה" (דברים כ"ד י"ט—כ"א). והייתי כולל גם את ענין השמיטה, שמלבד מצותיה האיסוריות, הרי יש בה משום מגמה של מתן עזרה לזקוקים, ככתוב בתורה, "כי תבאו אל הארץ אשר אני נותן לכם ושבתה הארץ שבת לה וגר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, לך לעבדך ולאמהך ושכירך ולתושבך הגרים עמך" (ויקרא כ"ה ב—ז). וענין הזה מתבטא יסוד בחוספתא (שביעית פ"ח), "מי שיש לו פירות שביעית, והגיעה שעת הביעור, מחלק להן לשכניו ולקרוביו וליודעיו, ומוציא ומניח על ביתו ואומר: אחינו בני ישראל, כל מי שצריך ליטול יבוא ויטול".

וכן עצם מצוות צדקה חובה היא ולא רק רשות, שכן אמרה התורה: "כי יהיה בך אביון מאחד אחיך, באחד שעריך בארצך אשר ה' אלקיך נתן לך, לא תאמץ את לבבך ולא תקפץ את ירך מאחיו האביון, כי פתח תפתח את ירך לו והעבט תעביטנו די מחסורו אשר יחסר לו וגו'" (דברים ט"ז ז—יז). ומצוה זו נאמרה ונשנתה בתורה ובנביאים פעמים הרבה יש בה משום חובה לכל אדם לתרום מכספו ומהונו בתור מס למען עזרה לזקוקים. ועד כמה הדבר חובה אפשר לדאות ממאמר חדל: "ממשכנין וכופין על הצדקה" (ב"ב ח' ע"ב). וכך הם דברי הרמב"ם (בהל' מתנות עניים פ"ט ה"א, ד'), "כל עיר שיש בה ישראל, חייבין להעמיד מהם גבאי צדקה, אנשים ידועים ונאמנים שיהיו מחזירין על העם מערב שבת לערב שבת. ולוקחין מכל אחד ואחד מה שהוא ראוי ליתן, ודבר הקצוב עליו, הן מחלקין המעות מע"ש לע"ש, ונותנין לכל עני ועני מונות המספיקן לשבעה ימים, וזהו הנקרא קופה וכו', ושם (בהלכה ג') מעולם לא ראינו ולא שמענו בקהל מישראל שאין להן קופה של צדקה וכו', וכן שם (בפרק יר"ד, ה"א) וחייבים אנו להיוהר במצות צדקה יותר מכל מצוות עשה וכו', והמלים "מה שהוא ראוי ליתן דבר הקצוב עליך מדברות בעדן, שזה השתלם ונגבה מכל יחיד, בתור מס קבוע ויציב."

תשלום מס בצורה קצובה לשם מילוי צרכי קדושת וחול כאחד אנו מוצאים במחצית השקל בשקל הקדש, שנחנה על ידי כל היהודים שיה בשנה: "העשיר לא ירבה וחדל לא ימעט ממחצית השקל לתת את תרומת ה' לכפר על נפשותיכם" (שמות ל" ט"ז). וכן כל התרומות לבית המקדש, היוו מס מיוחד לצורות השונות, לצרכי המקדש בנינו ושכלולו. תרומת הלשכה שרכזה את כל ההכנסות, היוותה מעין אוצר האומה, המכסת את ההוצאות של הצרכים וממנה ניזונו ותכלכלו ענפי שרות שונים השייכים למקדש כאמור בגמרא (כתובות ק"ה, ק"ו ע"א—ע"ב) וירושלמי שקלים (פ"ד ח"ב) כמו פרה ושעיר חמשתלת, ולשון של זהורית, כבש פרה, וכבש שעיר חמשתלת, ולשון שבין קרניו באין מתרומת הלשכה. כמו כן שולמו מתרומת הלשכה הוצאות משכורות שונות: גזרי גזירות שבירושלים היו נוטלין שכרם תשעים ותשע מנה (בירושלמי הג"ל, אין המספר תשעים ותשע מנה), מבקרי מוטין שבירושלים, וכן המלמדין הלכות שחיטה וקמיצה לכתובים, וכן מגיחי סמרים שבירושלים, היו נוטלין שכרם מתרומת הלשכה, וכן נשים האחרות בשרוכת והמגדלות בניחן לפרות, נוטלות שכרן מתרומת הלשכה, ועוד. שירי הלשכה

נוצלו לצרכי העיר ולתיקון אמת המים, כלומר לצרכי אספקת המים ושאר צרכים מסוג זה.

וכן אנו מוצאים בנחמיה על מס דומה: שלישית השקל, והעמדנו עלינו מצוות לתת עלינו שלישית השקל בשנת, לעבודת בית אלקינז, ללחם המערכת ומנחת התמיד וגו', וכל מלאכת בית אלקינז (נחמיה ירד ל"ג—ל"ד) הוח אומר: גביית מס בסכום הנ"ל, לכסוי צרכי המקדש [ולפי דברי החוס' ב"ב ד' ט' ד"ה שנאמר, שמשו הכספים גם לצרכים צבוריים אחרים, אף לצדקה, וכך לשונם שם, "ואע"ג דהאי קרא גבי בית אלקינז כתיב, דתיינו בדק הבית, כל שכן צדקה" יע"ש].

ג

מסים בתקופת המלכים ובישראל בגולה

התרחבות המסים בצורות שונות אנו מוצאים בדברי הנביאים עם קום המלכות בישראל. כן מצינו בדוד מלך ישראל, שהנהיג מס הגלגולת, מלבד ההכנסות המרובות שהיו לו מן השלל הרב במלחמותיו עם האויבים מסביב, שאנו מוצאים (בש"ב ח' י"א) בתעי מלך חמת שנתן לדוד כלי כסף וכלי זהב ונחושת, שהקדיש אותם לה', עם הכסף והזהב אשר הקדיש, ששלל מכל הגוים, אשר כבש, וכן (בש"ב י"ב ל') ויקח את עטרת מלכם מעל ראשו ומשקלה ככר זהב, ואבן יקרה, ותהי על ראש דוד ושלל העיר הוציא הרבה מאד.

ובימי שלמה, התבטא המס בצורות שונות, בימיו כבר נתארנן גביית המס, ושר מיוחד בשם אדנירים בן עבדיא נמנה על המס (מ"א ד', ר'). ויש לשער שלידו נמנו שנים עשר הנציבים שכלכלו את המלך (שם ז') בכדי לארגן את גביית המסים ואת ההכנסות השונות בכל איזורי הארץ לכלכול צרכי המדינה. את סוגי המסים אנו מוצאים במקומות שונים בנביאים. היה מס מיוחד בהשתתפות במסחר הארץ, במשלוח אניות במרכבות וסוסים, כאמור (במלכים א', י' כ"ח—כ"ט) "ומוצא הסוסים אשר לשלמה ממצרים ומקוה סחרי המלך, יקחו מקוה במחיר, ותעלה ותצא מרכבה ממצרים בשש מאות כסף, וסוס בחמשים ומאה, וכן לכל מלכי החתים, ולמלכי ארם בידם יצארי, וכן היו הכנסות ונגבו מסים, מן התיירים והרוכלים העוברים בשיירות דרך עמק יזרעאל, וכן כנראה היה מס מיוחד לבתים, בתי אבות, כפי שמרזמו (בש"א, י"ז כ"ה) "ואת בית אביו יעשה חפשי בישראל" וכן נרמז על מס של חציר ומספוא, לסוס ופרד של המלוכה (מ"א י"ח, ה') ועוד. ומלבד כל המענקים, התשורות והמנחות שקבל שלמה מאת כל הממלכות, אלו היו מענקים ששקשו להכנסות האוצר, שסייעו ג"כ לכלכול המדינה (שגם כיום במדינתנו לא משוחררים מהם...) כמו שכתוב: "ושלמה היה מושל בכל הממלכות מן הנהר ארץ פלשתים ועד גבול מצרים, מגישים מנחה ועובדים את שלמה כל ימי חייו" (מ"א ה', א.) וכן מלכת שבא, שבאה ירושלימה "בחייל כבד מאד, גמלים נשאים בשמים וזהב רב מאד ואבן יקרה" (שם מ"א י"ב') ועוד.

מס מיוחד נזכר בפעם הראשונה בנ"ך בימי שלמה בשם: מס עובד. מלבד סוגי המסים של גולגולת ועוד, היה זה מס עבודה (אם כי יתכן שהוא רק למי שלא היתה ידו משגת לשלם), ככתוב: "ויעל המלך שלמה מס מכל ישראל ויהי המס שלשים אלף איש וגו' ויהי לשלמה, שבעים אלף נשא סבל ושמנים אלף חצב בהר, (מ"א ח' /

רלח

מלכות

מלכות ישראל ויהי המס שלשים אלף איש וגו' ויהי לשלמה, שבעים אלף נשא סבל ושמנים אלף חצב בהר, (מ"א ח' /

כ"ו, כ"ט). "וזה דבר המס אשר העלה המלך שלמה לבנות את בית ה' ואת ביתו ואת המלוא ואת חומת ירושלים ואת מגידו ואת גור, ולבסוף כל העם הנותר מן האמורי, החתי הפריזי והיבוסי, אשר לא מבני ישראל המתה, בניהם אשר נותרו אחריהם בארץ אשר לא יכלו בני ישראל להחרימם, ויעלם שלמה לחס עובד עד היום הזה, ומבני ישראל לא נתן שלמה עבד, כי הם אנשי המלחמה, ועבדיו ושריו ושלישיו ושרי רכבו ופרשיו".

מזה משמע, שהיו שני סוגי מס עובד, ליהודים ולגוים. היהודים היו עובדים את עבודתם בתור מס, אבל לא היו משועבדים לעבדים ממש, אבל הגוים שנכנעו לישראל, היו כעבדים ממש, שני הסוגים הללו, אנו מוצאים בתורה ובנביאים במקומות שונים. בתורה (בראשית מ"ט י"ד ט"ו) "וירא מנוחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה, ויט שכמו לסבול ויהי לחס עובד" פרושו, לא כעבד משועבד לגופו, אלא כעבד עברי, ולעומת זה בסוג השני, יש לציין (בדברים כ' י"ג—י"ד) "כי תקרב אל עיר להלחם, וקראת אליה לשלום, והיה אם שלום תענך ופתחה לך, והיה כל העם הנמצא בה יהיו לך לחס ועבדוך", וכן ביהושע (ט"ו י') "ולא הורישו את הכנעני היושב בגור וישב הכנעני בקרב אסרים עד היום הזה ויהיו לחס עובד". וכן בשופטים (א' כ"ה, ל') "ויהי כי חזק ישראל וישם את הכנעני למס", וזבולון לא הוריש את יושבי קטרון ואת יושבי נהלל, וישב הכנעני בקרבו ויהיו למס" (וראה בתוס' חגיגה, ד' ע"א ד"ה וישם אבל יהיו לך לחס ועבדוך, וכן ויהי לחס עובד, לא מייתי, דהני לאו מעות משתמעין אלא עבדות בעלמא).

אחרי חורבן הבית, אחרי שנתפזרו בגולה, בתוככי הגוים השונים, והתגבשו לקהלות קהלות בישראל, נשתלשלה מערכת המסים והתרכזה למלוי שני תפקידים יסודיים: א) לשלם לאוצרות המדינות של מושלים ושליטים אכזרים, בתקופות שונות, שהפילו עלינו את חתימתם, ואכפו עלינו צרות ויסורים, בהטלת מסים כבדים ללא נשא; ב) המס הפנימי של הקהלות, לכלכל צרכי בני הקהלה או בני העיר, על כל ענפיהם, הן ענייני בתי הכנסת, רב חזן ושריב (ראה א"ח נ"ג, ועוד) והן סדורים פנימיים בבתי כנסת, ובשמירה ובנקיון, ועוד (ראה ח"מ ס' קס"ג) על צרכי החנוך, תלמודי תורה וישיבות, ותשמישי קדושה (א"ח ג"ג—ג"ה). בסמכות הקהלות היה להטיל מסים הללו, ואיש מהן לא נעדר, מלבד העניים ביותר. על זה ישנה ספרות תורנית—הלכתית גדולה וענפה מרושמי התקופות הללו בימי הביניים, ובימי ועד ד' ארצות שנמשכו כמאתים שנים. [הרבה חומר מתקופה זו הצטבר ואוגר בפנקס מיוחד שיצא לאור בירושלים שנת תש"ה ערוך ע"י ישראל הלפרן, וכן "פנקס המדינה או פנקס ועד הקהלות הראשיות במדינת ליטא", קבץ תקנות ופסקים משנת שפ"ג עד שנת תקכ"א בהוצאת "עינות" ברלין תרפ"ה מלא וגדוש בלקוטי תקנות, כתבים ורשומות השופך אור על החיים הצבוריים היהודיים מחד, ועל הלכות החיים לפי ההלכה מאידך, ושם בפנקס ועד ד' ארצות יש חומר רב מאד לעניינים הנוגעים לנושא שלנו למערכת המסים, וכן יש הרבה חומר בפנקס של יהודי ליטא הנ"ל, אשר יכול לשקף את חיי הקהלות וסדוריהן בתקופה ההיא וכן בענייני מטיס. על זה נצטרך להקדיש מאמר מקיף מיוחד, ועוד מועד לחזק]. כמו כן יש חומר בשאלה זו בספרי האחרונים הוצגים בדבר חלוקת מסים וחטלתם על חברי הקהלות עד חורבן של הקהלות באירופה ע"י הנאצים, ימח שמם וזכרם.

הסמכות לקביעת מסים והימלים שונים וגבייתם

סוגי המסים מתחלקים לשניים: (א) מסי המדינה, מה שהממשלה מטילה על האזרחים, לשם כיסוי הצרכים והשירותים הכלליים של המדינה, על פי תקציבה המתאשר בכנסת מדי שנה בשנה. (ב) מסים מוניציפליים, המוטלים ע"י הנחלות העירויות, המושבים ומוסדות מוניציפליים שונים, לשם החזקת השירותים המקומיים לסוגיהם השונים, אשר תקציביהם מתאשרים ע"י המועצות המקומיות, וטעונים גם אישור מיוחד על ידי משרד הפנים.

מן הראוי איפא לברר, מהי הסמכות המשפטית של הטלת מסים שונים על צבור האזרחים, ובאיזה כח ועוז, אפשר ורשאי לגבותם גם כשיש צורך לשם כך באמצעי לחץ וכפייה. בדברי חכמינו ז"ל אנו מוצאים יסוד לקביעת צורה של כפייה למסים וגבייתם. כך אנו מוצאים (בב"ב ד' ז' ע"ב, ה' ע"א וע"ב) "כופין אותו לבנות בית שער ודלת לחצר, וכן — ממשכנין על הצדקה, כי הא דרבא אכפיה לר' נתן בר אמי ושקל מיניה ארבע מאות זוזי, הרי כפיה; ר"ג בר חסדא רמי כרגא ארבנג' רמי מלשח הטלה; אין ערשין שדרות על הצבור פחות משנים, בקשר עם גביית הצדקה וחלוקתה, הרי לשון שררה; וכן משמעות הפסוק (בעזרא ז' כ"ד) "מנדה בלו וחלך, לא שליט למרמא עליהם" לשון שלטון. מכל זה משמע שהטלת המסים יסודה בשלטון דרך שררה וכפייה, ואמנם, כדי לחייב אנשים בתשלומי כספים, ולחוציא מהם ממון בעל כרחם, זקוקים באמת לסמכות רחבה ושלטון. ויש איפא לברר, כאמור, מהו הכח והסמכות של המחשקה להטיל מסים שונים על אזרחי הארץ, וכן מהו הכח המשפטי והשלטוני של המוסדות המוניציפליים, להטלת מסים על תושביהם?

ינראה לומר בפשיטות שכח זה יסודו מצד הדין הידוע, שאמר שמואל, דינא דמלכותא דינא, ומקורו בכמה מקומות בש"ס (נדרי"ג ד' כ"ח ע"א, גיטין ד' י' ע"ב, בב"ב ד' נ"ג ע"ב, וב"ק ד' ק"ג ע"א), ולפי פירוש הרשב"ם (בב"ב ד' נ"ד שם) ד"ה: והאמר שמואל, דינא דמלכותא דינא, וז"ל: "כל מסים וארנוניות ומנהגות של משפטי מלכים, שרגילים להנתיג במלכותם, דינא הוא, שכל בני המלכות מקבלים עליהם מרצונם, חוק המלך ומשפטיה, וחלכך דין גמור הוא, ואין למחזיק בממון חבירו עפי חוק המלך משום גזל". וכן הוא בתשובות מהר"ם מרוטנברג (סי' ק"ז דפוס פראג) שחיוב מסים הוא מצד "דינא דמלכותא דינא" וכן מסודש ברמב"ם (חל' מלכים פ"ד ח"א) וז"ל: "רשות יש למלך ליתן מס על העם לצרכיו, או לצורך המלחמות וקוצב לו מכס, ואסור להבריה מן המכס" וכו'; ולידי בטוי ברור ביותר בא בדבריו (כפ"ה מהל' גזילה הי"א—י"ב) באומרו: "שדין המלך דין הוא, ולא עוד אלא שהוא עובר המבריה ממכס זה, מפני שהוא גזל מנת המלך, בין שהיה המלך עכרים בין שהיה מלך ישראל". ומדבריו נשמע: (א) שיסוד המסים והמכס הוא מכח "דינא דמלכותא דינא" (ב) ש"דינא דמלכותא דינא" הוא, בין במלכי עכרים ובין במלכי ישראל, וכן דעת הטוש"ע (ח"מ סי' שס"ט) וכן דעת הרשב"א בח"רא (סי' קל"ד).

ובעקבות תפיסתו הידועה של מרן תנאון זגרא"י קוק זצ"ל, בספרו "משפט

כח"ך (ס' קמ"ד) וז"ל: „גראים חדברים, שבזמן שאין מלך, כיון שמשפטי המלוכה הם ג"כ מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכויות של המשפטים ליד האומה בכללות, וביחוד גראה, שגם כל שופט שקם בישראל, דין מלך יש לו, לעצן כמה משפטי המלוכה, וביחוד למה שנוגע לחנהגה הכלל, ואפילו בענינים פרטיים. אבל כשנתמנה מנהיג האומה לכל צרכיה בסגון מלכות, עטי דעת הקהל ודעת בי"ד, ודאי עומד הוא במקום מלך, לעצן משפטי המלוכה הנגועים להנהגה הכללי.“

אם כן איפא לפי זה, המוסד העליון שלנו: הכנסת, שהיא נבחרת טנד כל העם כולו או רובו, הרי דין מלך יש לה, ובאפשרותה, יכולתה ותוקפה לתוקק חוק של חטלת מסים שונים על אזרחי הארץ, ויש איפא לחמשלה הנבחרת ע"י חברי הכנסת, לחוקק חוק של חטלת מסים שונים על אזרחי הארץ, ולה חסמכות המלאה לביצוע חוק כזה מטעם: „דינא דמלכותא דינא“.

וזהו בנוגע למסי המדינה, אולם עדיין אין לנו בנוגע למסים עירוניים-מוניציפאליים? וצריכים לומר, שהואיל וכל חוקי העיריות והקציביחן, וקוקים לאישור משרד הפנים, ו"א: הממשלה המרכזית, א"כ שוב גם המסים הנגבים על ידי המוסדות המוניציפאליים, יסודם בכח של הממשלה ואישורה, וחל איפא שוב חזין של „דינא דמלכותא דינא“, ומכח זה יש סמכות להנהלות המוסדות המוניציפאליים, לפעול בעניני מסים ולגבותם מתושביה מכה השליחות של הממשלה המלכות. וזה אולי נרמו ברמב"ם (בס"א מהל' מלכים ה"ד) המדבר על כל שררות שבישאל, ומוסיף: „אפילו ממונה על אמת המים שמחלק ממנה לשדות“ ו"א: שררות המלכות משתרעת גם על ענינים מוניציפאליים, ועל הבארות להשקות את השדות, כלומר: שענינים מוניציפאליים ג"כ נכללים בשטח חסמכות המלכותית ומשימותיה, והכן.

אכן עדיין יש להשיב: הרי אין זה אלא לפי דעת הרמב"ם דעמימה, שחזין „דינא דמלכותא דינא“, הוא בין במלכי עכרים ובין במלכי ישראל, אבל לפי דעת הר"ן (גדרים ד' כ"ח ע"א) ד"ה במוכס, שמביא בשם החוט' ח"ל: דוקא במלכי עובדי כוכבים אמרי, „דינא דמלכותא דינא“, מפני שהארץ שלו, ויכול לומר לחם אם לא תעשו מצותי אגרש אתכם מן הארץ, אבל במלכי ישראל, לא לפי שא"י „כל ישראל שותפים בה“, וראה בחת"ס (ח"מ ס' מ"ד) העומד על דברי הר"ן בעצן דמות, ורוצה לחלק בין מנהגים ונימוסים, שגם הר"ן מודה, שאין לחלק בין מלכי ישראל ובין מלכי גויים, והר"ן התכוון רק לעניני טכס וחסיס, שמלד-עכו"ס בא בכפיה מפני שהארץ שלו, ולא במלך ישראל, שכל הארץ משותפת לכל ישראל. א"כ לפי דברי הר"ן, קשה לחעמיס את הטעם של „דינא דמלכותא דינא“ בחטלת המכסים והמסים.

ונראה לומר, שבאמת, לא צריכים לבא בענין זה, בטעמא „דינא דמלכותא דינא“ אלא מתוך טעמא דתקנות ומנהגות הצבור, יש בו בציבור, כח משפטי אליהם, להטלת מכס ומסים כפי הנחון, בין לצרכי המדינה — ובין לצרכי העיריות, המושבים ועוד. היסוד מונח בטעמא ד„הפקר בית דין הפקר“, ונבחרה הציבור, אם ע"י פה אחד על ידי התושבים, או על ידי רוב מוחלט, מחזים גורם משפטי, וכח בי"ד ישא ויש להם החוקף תגמור לחטיל חיובים, מסים חייטלים שונים מתוך עמדתם זו. מקור חזין ד„הפקר בית דין הפקר“, הוא בשני מקומות בש"ס, ביבמות

(ד' פ"ט ע"ב) ובגיטין (ד' ל"ו ע"ב), ושנינו שם, דאמר ר' יצחק, מניין שהפקר ב"ד היה הפקר, שנאמר וכל אשר לא יבא לשלשת הימים בעצת השרים וחוקנים, יחרם כל יכושו, והוא יבדל מקהל הגולה (עזרא י"ד), ר' אליעזר אמר מהכא, אלה הנחלות אשר נחלו אלעזר הכהן ויהושע בן-נון וראשי האבות למטות בני-ישראל (יהושע י"ט), וכי מה ענין ראשים אצל אבות, אלא לומר לך, מה אבות מנחילין בניהם כל מה שירצו, אף ראשים מנחילים בניהם כל מה שירצו.

והנה, אין בדעתנו כאן, להאריך בשני הענינים הללו, דינא דמלכותא דינא והפקר בית דין הפקר ולהגדירם לפרטיהם, — רצוננו לנגוע בהם רק לרגל המלאכה אשר לסנינו, בקשר עם מערכת המסים לאור התורה וההלכה, ונדבר בהם עד כמה שנחוץ לעניננו ולברורו, ואחשוב לנכון לחדש בהם דבר, ולאמר דשני הענינים הללו, דינא דמלכותא דינא והפקר בית דין הפקר, אלה הם שני מושגים נסרדים, הן במהותם, תכנם ודיניהם, והן בתקפם ובכח השיפוט והביצוע שלהם.

המושג של „דינא דמלכותא דינא“ הוא — לדעתי — במובן זה, שיש כח מיוחד ביד המלך לעשות כרצונו וכנסשו באזרחי הארץ, ולהשתמש בכח האדם והרכוש שלהם לשם שרותו האישי, ושרות המדינה בכלל. כח זה ניתן לו ע"י התורה, ובוז ממילא אינו חורג מדין תורה, אם כי, שעצם מעשיו מלכתחילה יתכן שאינם רצויים מנקודת השקפת התורה.

והילך לשון הרמב"ם (בפרק רביעי ממלכים) „רשות יש למלך, ליתן מט לצרכיו או לצורך המלחמות וקוצב לו מכס, ואסור להבריא את המכס, שיש לו לגזור, שכל מי שיגנוב את המכס ילקח ממונו או יהרג, שנא' ואתם תהיו לו לעבדים וכו', ודיניו בכל אלה הדברים וכיוצא בהן, דין, שכל האמור בפרשת המך, מלך זוכה בו, ישלח בכל גבולי ישראל, ולוקח מן העם הגבורים ואנשי חייל, ועושה מהן חיל למרכבתו ובשרשיו, וכו', וכן לוקח מן בעלי אומניות כל מה שהוא צריך, ועושין לו מלאכתו ונותן שכרן וכו', וכן לוקח מכל גבול ישראל, נשים ופלגשים וכו', אבל ההדיוט אסור בפלגש, אלא מאמה עבריה לבד אחרי היעוד, וכו', וכן כופה את הראוין להיות שרים וממנה אותם, שרי אלפים שרי חמשים וכו', ולוקח השדות והזיתים והכרמים לעבדיו, כשילכו למלחמה ויפשטו על מקומות אלה וכו', ויש לו מעשר מן הזרעים וכו'“.

דיוק לשונו מורה, שכל אלה הדברים נתנו לו למלך בתור רשות, ואסורים להדיוט — וזכות זאת נתנה לו התורה, לפי מאן דאמר, שכל האמור בפרשת המלך, מלך מותר בו (סנהדרין ד' כ' ע"ב), שהרמב"ם פסק כמותו, אבל עדיין אין באפשרות לומר שדין זה של דינא דמלכותא, הוא דין של משפט התורה המקורי הקבוע והיציב.

ובאמת, ממקומו מוכרע, — מתוך הפלוגתא של התנאים והאמוראים, אם כל האמור בפרשת המלך, מלך מותר בו, או אסור, שר' יוסף אומר מלך מותר בו, ור' יהודה אומר מלך אסור בו, וכן פלוגתת רב ושמואל, דשמואל סובר כר' יוסי — דמותר בו, ורב סבר כר' יהודה — דאסור בו, אנו שומעים זאת, דהרי, מי שסובר שמלך אסור בו, מהאי טעמא הוא, שמעשים אלה לא מודהים לפעמים עם רוח התורה וחוקותיה, לפיכך גם מלך אסור בהם, ולא נאמרו דברים הללו, אלא ליראם ולפחדם כאמור שם בגמרא הנ"ל. ואף מי שסובר שמלך מותר בו, דעתו, שהתורה

התירה באופן מיוחד, כלפי המלך בתור יוצא מן הכלל. ודינו דין, פרושו: שהדין נסבל ונאשר, ויש לו תוקף של ביצוע, אבל אין כאן דין שלמשפט תורה, מלכתחילה, כשאר המשפטים, וראה במהרש"א (שם) ד"ה: כל האמור בס' המלך, הכותב: כמו שהיה שמואל שופט אותם בדין תורה, ולא מלך הסורץ גדר לפעמים לדון בדת הגימוסית, הרי שמראה על ההבדל שבין דין-המלך, למשפט הדין והשופט.

והנה באמת, מרא דהאי דינא, "דינא דמלכותא דינא" שמואל, לשיטתו הולך. חסובר — "שכל האמור במלך מותר ברי", ומהאי טעמא דינו דין, שלכך נתנה לו התורה רשות. וכך מתפרש הדבר ב"קריית ספר" להמב"ט (בפ"ד מהל' גזילה) האומר: "דינא דמלכותא דינא" וכל האמור בפרשת מלך, מלך זוכה בו בלקיחת אנשים ונשים לצורכו, וכמו שכתוב בפרשת מלך. רואים בזה, שהבין, שכל דין של שמואל "דינא דמלכותא דינא", נובע מהמקור של פרשת המלך, ושמואל לשיטתו, דכל האמור — בפרשת המלך, מלך מותר בו. [וראה בספר "משפט המלוכה" לדידי הרב ר' יהודה גרשוני (הל' מלכים פ"ד ה"א)], וכן מרא דמימרא (בשבועות ד' ל"ה ע"ב) "מלכותא דקטלא חד משיתא בעלמא לא מיענשא" וכו', היוצא מתוך נקודת הדין של "דינא דמלכותא דינא", הוא שוב שמואל, ההולך בכיוון זה. (וראה בחת"ס חר"מ סי' מ"ד), ופירושו של דין זה: אישור וקיום למעשיו של מלך, שיש לו הזכות בתור יוצא מן הכלל, כאמור, — וזהו המושג הנכון של "דינא דמלכותא דינא".

לעומת זה, המושג של דין "דהפקר בית דין הפקר" הוא בעל סמכות גדולה יותר. כאן נתנה התורה לחכמי התורה נוסף לסמכות המלאה, לדון ולהורות על פי התורה כפי שיקול דעתם, גם תוקף וחזק להפקיר ממון אם מוצאים לנכון. ילא שפסקי דיניהם וביצועם בשטח זה הם כאילו נסבלים, אלא כל מעשיהם חכח התורה נחשבים, שהתורה מסרה להם כל יפוי הכח הדרוש לדון לפי תבונתם ואפילו לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה, כאמור (ביבמות ד' צ' ע"א). וכן אפילו להפקעת קידושין "אפקעינהו רבנן לקידושין" (שם עמוד ב'). וכן נתונים בידם סדורים שונים כגון: קידוש החדש לפי שיקול דעתם כאמור (בר"ה ד' כ"ה ע"א), "אתם אפילו שוגגים, אתם אפילו מזידים, אתם אפילו מוטעין", וכן לפי דרשת הספרי (דברים י"ז) על לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל, ואפילו נראים בעיניך על שמאל שהוא ימין, ועל ימין שמאל שמע להם. וכן בית דין מכין ועונשין שלא מן התורה" (סנהדרין ד' מ"ו ע"ב). ביטוי לסמכותם המיוחדת נמצא בגמרא (תגינה י"ח ע"א) לענין מלאכה בחול המועד, "הא לא מסרו הכתוב אלא לחכמים, לומר לך איזה יום אסור, ואיזה יום מותר, איזה מלאכה אסורה ואיזה מלאכה מותרת. וכמו כן נתן להם הכח להפקיר ממון ישראל כרצונם וכפי שיקול דעתם, ולתת למי שירצו, וזה מה שלומדים משני הפסוקים. המובאים לעיל, דהפקר בית דין הפקר, מכל אשר לא יבא לשלשת הימים וגו', יחרם רכושו, ומאלה הנחלות אשר נחלו, אלעזר הכהן ויהושע בן נון" וכו'. ויש לבייר הזכות לחתרים ולהפקיר במת ובמי שהם מוצאים לנכון, כמו שלומדים בגמרא (מ"ק ד' ט"ו ע"א), ומלן דמחרמינן. דכתיב אורו אורו, ומגלן דמסקרינן נכסיה, דכתיב וכל אשר לא יבא וגו', יחרם כל רכושו, ומגלן דנציגן ולייטיגן, ומחינן ותלישן שיער, ומשבעיגן.

דכתיב, וארבו עמם ואקללם, ואמרטם ואשביעם, ופגלן דכפתנין ואסרינו ועבדינו תרדשה דכתיב וכן למות, וזון לשרושי וכו'.

ונמצא לפי זה, שכתב ב"ד יפה ואלים יותר מכתב, דינא דמלכותא דינא, שבעוד שבמלך דיניו נסבלים, בב"ד דיניהם מכתב התורה באים, וכח התורה לתקנותיהם ולהפקרם.

וכך מצינו לסמכות ב"ד למעלה מהמלך בזה שהמלך נכנע לסנהדרין, למשפט התורה, כאמור בסנהדרין (ד' כ' ע"ב): ואין יוצאין למלחמת הרשות אלא עפ"י ב"ד של שבעים ואחד, ושם (ד' ט"ז ע"ב): מיד יועצין באחיתופל ונמלכין בסנהדרין ושואלין באר"ת. וכן אנו מוצאים בסנהדרין (י"ט ע"א) אצל ינאי המלך, א"ל שמעון בן שטח, ינאי המלך, עמוד על רגליך ויעידו בך, ולא לפנינו אתה עומד אלא לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד. וידועים דברי הרלב"ג (שמואל א', ח', ד') על כעטו של שמואל הנביא, כששאל ישראל מלך, באומרו: „נתקבצו כל זקני ישראל ובאו אל שמואל הרמתה, ואמרו לו שישים עליהם מלך לשפטם ככל הגוים, והנה טעו בזה, כי ישראל אינם באופן שישפוט להם המלך כפי מה שירצה, כמו הענין במלכי אר"ה, שמיסדים נימוסין לעמם כאשר יעלה על רוחם, לזו אמרה התורה, שאם יאמרו ישראל שישימו עליהם מלך ככל הגוים אשר סביבותיהם, שלא יוכלו לשוטם עליהם, כי אם מאחיהם, שהם נקשרים לקיים התורה, ועפ"י התורה יתהיגו, וראה דברים כאלה קולעים, ב"ספר החיים" לאחי מהר"ל מפראג (חיד פ"ח) וד"ל: „ולכך כעס עליהם שמואל על שחרו להם מלך, לפי שרצה השי"ת שיתנהגו ישראל על פי המשפט, והם אמרו להשימם עליהם מלך ככל הגוים, אשר דיניהם עושים בחוקה ולא במשפט, וכ"ש מלכיהם" ע"כ, והבן.

והנה ראיתי בס' „דבר אברהם" (סימן א' ענף ב') להגאון ר' דובר שפירא ד"ל אב"ד דקובנה, שרוצה לחדש, דהלכה זו „דהפקר ב"ד הפקר" לא נאמרה לבית דין של ישראל בתור ב"ד, אלא בתור ממשלה, שהרי כתיב השרים והזקנים ומשמעם בתור מלכות, שררה ושלטון, ולפי דברינו, נראה שאין צורך לכל זה. וכי לא מספיקה הסמכות והשררה שנתנה התורה לב"ד בתור ב"ד, שיהא בידם ובשיקול דעתם לענוש ולהחרימם, להפקיע ממון ולהוציא לסועל את פסקי דיניהם מכתב ההורמנא השיפוטיית בלבד? לשם מה הם זקוקים איפוא לגורם אחר והיא השררה הממשלתית? והרי סמכותם מכתב התורה גדולה יותר וחזקה יותר, ותלי תניא בדלא תניא? אתמהא!

לבסוסייתר של הדברים האמורים, יש להצביע על דברי הגמרא (בבא קמא ד' ס' ע"ב) ר' הונא אמר גדישים דשעורים דישראל הוי, דהוי מטמרי פלשתים בזה, וקא מיבעיא ליה, מהו להציל עצמו בממון חבירו, שלחו לי אסור להציל עצמו בממון חבירו, אבל אתה מלך אתה ומלך פורץ לעשות לו דרך, ואין מחזיק בידו. ורבנן ואיתמא רבה בר מרי אמרו, גדישין דשעורין דישראל הוו, וגדישין דעדשים דפלשתים הוו, וקא מיבעי ליה, מהו ליטול גדישין של שעורין דישראל ליתן לפני בחמתו, על מנת לשלם גדישים של עדשים דפלשתים, שלחו ליה, „חבול ישיב רשע גזילה ישלם, אעפ"י שגזילה משלם, רשע חרא, אבל אתה מלך אתה ומלך פורץ לעשות לו דרך ואין מחזין בידך. וכו'. בשלמא למיד למיקלי היינו דכתיב ויתעצב

בתוך החלקת ויצילה. אלא למיד לאחלופי, מאי ויצילה? ולא שבק להו לאחלופי.
ע"כ וע"י רש"י שם.

חרי כאן המושג הברור שאמרנו, שמה שיש כח למלך לעשות בסמכות המלוכה
ואסור לשאר בני-אדם לעשות כן כאמור בגמרא הנ"ל — „אתח מלך אחתי, אינו אלא
בגדר של ו.אק מוחין בידר, פירושו של דבר, שהדין נשאר דין, אלא שנדחה
מכללו אצל מלך בחינת דיעבד. ועל כן לא רצה דוד המלך להשתמש בסמכות זו.
וצראה, שזהו גם המושג של „דינא דמלכותא דינא“ רק בחינת דיעבד ולא לכתחלה.
וע"כ גם מוצאים אנו שהמלך אסור לו ללכת נגד חוקי התורה המפורשים, ואם יוצא
חוק נגד חוקי התורה, אין החוק שלו כחוק התורה, ואין לקיימו. וכדברי תרמב"ם
(בפ"ג מהל' מלכים ה"ט) „ואין צריך לומר אם גזר המלך לבטל מצוות שאין שומעין
לר'. וידועים דברי הגמוקי יוסף (בנדרים כ"ח ע"א) שהוסיף על דעת הר"ן, שאין
אוטרים דינא דמלכותא דינא, במלכי ישראל „לפי שמלכי ישראל אינם דנים אלא
לפי התורה בלבד“, וכל זה במלך, משא"כ לגבי בית דין, הרי לו נתנה התורה רשות
מהלכת לדון ולהורות ואף לשנות את הדין לפי מדת הצורך. כמו שהבאנו לעיל —
דברי חספרי אפילו „אומרים לך על ימין שהוא שמאל“, נמצא שרשות בי"ד ורשות
מלך הם דברים שונים. והמושג „הפקר בי"ד הפקר“ הוא עדיף ועליון על המושג
„דינא דמלכותא דינא“ וכאמור. (ועל דברי הגמרא בב"ק הנ"ל, העירני ידידי הרב
ר' ח. ד. אורבך שליט"א והנאני מאד).

ה

תקנות צבור מסמכות כח בי"ד

מכיון שכאמור דין הפקר בי"ד הפקר נובע מכח הבלתי מוגבל כמעט, שנמסר
לבי"ד לביצוע מעשים ומשימות כפי שיפוטם ושקול דעתם, הרי גם כחו של צבור,
תקנותיו ומנהגותיו, הנובע מתוך הדין של „הפקר בי"ד הפקר“, יפה וחזק אף הוא,
לעשות תקנות ומנהגות ולסדר סדורים צבוריים, להפקיע ולהוציא ממון, ולחייב
בחיובים שונים ותשלום מסים, כפי העולה על רוחו.

מקור תקנות ומנהגות של הצבור והקהל בזה הוא בב"ב (ד' ח' ע"ב) : ורשאי
בני-העיר להתנות על המדות ועל השערים ועל שכר פועלים ולהסיע על קיצתן.
וכן בחרחכת בחוספתא (ב"מ פ"א ה"ב) כופין בני העיר זה את זה, לבנות להם בית
הכנסת, לקנות להם ספר תורה ונביאים, ורשאי בני העיר להתנות על השערים
ועל המדות ועל שכר הפועלים, רשאי לעשות קיצתן, רשאי בני-העיר לומר, כל מי
שיראה אצל פלוני יהא נותן כך וכך, וכל מי שיראה אצל מלכות, יהא נותן כך וכך,
כל מי שרצה או שתרעה פרתו בק חזרעים, יהא נותן כך וכך, וכל מי שתרעה בחמה
פלונית יהא נותן כך וכך, רשאי לעשות קיצתן, ורשאי הצמיר והצבעק לומר,
כל מקח שיבא לעיר, נחא כולנו שותפין בו, רשאי הנחתומין לעשות רגועה ביניהם,
רשאי החמירין לומר, כל מי שימות לו חמור, לעמוד לו חמור אחר, מתה בכוסיא
אין צריכין להעמיד לו חמור, ולא בכוסיא צריכין להעמיד לו חמור, ואם אמר
חנו לי ואני לוקח לעצמי אין שומעין לו, אלא לוקחין ונותנין לו, רשאי הסמנין
לומר, כל מי שתאבד ספינתו נעמיד לו ספינה אחרת, אבדה בכוסיא אין צריכין

להעמיד לו, דלא בכוסיא צריכים להעמיד לו, ואם פירש למקום שאין בני-אדם סורשין. אין צריכין להעמיד לו, ע"כ.

וכן בהנהו תרי טבחי, (בב"ב ד' ט') דעבדי ענינא בהדי הדדי, דכל מאן דעביד ביומא דחבריה קרעו למשכי. מכל זה משמע, שהקהל שבאי כוחו הם שבעה טובי העיר, או נציגים במספר אחר, שנבחרו על ידי הקהל, יכולים לפעול כפי דעתם, והפקרם הפקר, ותקנותיהם תקנה, וכמבואר במרדכי בב"ב בשם הר"מ (סי' ת"פ) שטובי העיר חוי בעירם למה שהובררו כמו גדולי הדור בכל מקום, כמו שגדולי הדור הפקרו היה הפקר בכל מקום, דמגדר מילתא ותקנתא, כך טובי-העיר היה הפקרו הפקר, דעלייתו סמכו בני העיר. וכל הנסמכים על ידיהם, והובאו דבריו גם בתשרי מימוני (שוסטים סי' י'). ושם (סי' תפ"ב) "טובי העיר מתחלה, להתנהיג קהלם בכל דבר, אפילו יחיד שבררו, מה שעשה עשוי בתקנת הקהל, ויפתח בדורו כשמואל בדורו, ושם עוד: "וכיון שתקנתן וגזירתן קיימת, והפקר בי"ד היה הפקר, בדבר שתקנת צבור הוא, ואם רוב הקהל מסכימים אל גזירת הראשים, היו יכולים מן הדין לכפות המיעוט, וכן במרדכי, (בס"ב דב"מ) הובא בד"מ (תה"מ סי' ב') בשם תשובת רבנו גרשון, "דכל מי שנתמנה על הצבור, הרי הוא כאביר שבאבירים, יפתח בדורו כשמואל בדורו".

והרשב"א מבליט בכמה וכמה מקומות, את כחו של הצבור, בטעמא דהפקר בי"ד הפקר, וכך לשונו (בתשובה אלף ר"י) "הצבור בב"ד של בני עירם, יכולים להפקיר ממון אם ראו בדבר תקנה לבני עירם, והפקר בי"ד הפקר, מדבר תורה — וכך אמר ביבמות וכן בגיטין, מנין שהפקר בי"ד הפקר, שנאמר כל אשר לא יבוא לשלשת הימים יחרם כל רכושו. ותניא בפ"ק דב"ב, ורשאי בני העיר להתנות על המדות ועל השערים לשכור פועלים ולהסיע על קיצתן, וכן (בח"ז סי' ק"ח, ח"ד סי' קפ"ח): "דבר ברור שהצבור, רשאי לגדור ולתקן תקנות ולעשות הסכמות כפי מה שיראו בעיניהם, והרי הוא קיים כדין תורה", [וכדאי להביא את דברי אחיו של מת"ל מסראג ז"ל, בספרו "ספר החיים" (ח"א פ"ב) "שלכך לא התחילה סרשת גדרים עם וידבר ה' אל משה, כדרך שאר הפרשיות, להגיד שאף התקנות שיעשו ראשי בני-ישראל, דרך סייג, לפי צורך תשעה, הרי הוא בכלל הדבר אשר צוה ה', יעו"ש, וכדברי הרשב"א חנ"ל שזה ממש, כדין תורה, והבין]. וכן בתשובתו (סי' תשס"ט): "דכל קהל בעירם הוי כסנהדרין בישראל, עד כדי כך. וכן מביא בסמ"ע (ח"מ סי' ב' סק"כ) בדעת הרשב"א "דכל צבור במקומו כגאונים שתקנו כמה תקנות בישראל, וראה בב"י (יור"ד סי' רכ"ח) שמביא דעת הרשב"א, שלענין תקנות ומסים, ז' טובי העיר תריהם כאפוסטרופטים, יעו"ש.

וז"ל הרא"ם (תשובה ג"ז), על הא דרשאי להסיען על קיצתן וכו'. "ומטעם הפקר בכל מקום דמגדר מילתא ותקנתא, כך טובי העיר לאותן התקנות שנזכרו על המדות והשערים ושכר הפועלים כמו גדולי הדור, וכמו שגדולי הדור הפקרו בכל מקום דמגדר מילתא ותקנתא, כך טובי העיר לאותן התקנות שנזכרו בבב"ב הפקרו הפקר, והם יכולים להחרים לכל מי שימחה בתקנתם לקונסו, ואפילו עומד וצווח ואינו רוצה לכלול עצמו בתקנתם, בין שיהיה יחיד או רבים, מאחר שטובי העיר, שהם במקום גדולי הדור בעירם, אם רוב הקהל חסכימו כן. וכן ברמ"א (ח"מ סימן ב')

וחמקרו הפקר כפי המנהג וכו'. מכל מקום הולכין אחר מנהג העיר, וכל שכן אם קבלום עליהם לכל דבר, ובתשב"ץ (ח"ב סי' ה', ותי"ג סי' כ"ד) וז"ל: "שהרי הצבור יכולים להפקיר ממון של כל אחד מאחד מבני קהלם, שהפקר בי"ד הפקר, וכו', והרי הוא כאילו כל אחד ואחד קבל על עצמו, וכך דבריו (בחד"ס סי' ט"ו) "הסכמת הרבים יפה היא, שאין היחיד יכול לבטלה, שאפילו לכתחלה הרוב כופין את המיעוט עד שיסכימו כולם ומוסיף לבסוף, ומנהג של קהלות תורה היא, ועל כיוצא בזה אמרינן — "מנהג מבטל הלכה" (ירושלמי ב"מ פ"ז ה"א), וכן השיב הרשב"ץ בתשובה ובנו הר"ש ז"ל. וראה ב"גהלת שבעה" (סי' שכ"ט), דזה מה שמנהג מבטל הלכה, מתוך הטעם של הפקר בי"ד הפקר, יע"ש.

וכן בריב"ש (סי' שכ"ט) מסורש יוצא — דכל התקנות והמנהגות הוא, מטעם הפקר בי"ד הפקר, שכך כותב: "יכולין בני-העיר לעשות ביניהם תקנות וגדרות והסכמות, ולקנוס עליהם מדין תורה וכו', ולפי זה עלה בידינו שהקהל יכולים לקנוס בתקנותיהם כפי אשר יראה בעיניהם וכו', שהדבר שהסכימו עליו בני העיר, הרי הוא כאילו קבלוהו כל אחד על עצמו ונתחייב בו וכו', ולהלן: "אבל כל בי"ד בעירו יכול להפקיע ממון וכ"ש הקהל, ומסיק בזה, מטעם הפקר בי"ד הפקר יע"ש.

וכל כך גדול כחו של צבור ושל באי-כחו, עד שהמיעוט נכנע להרוב, והוא אינו יכול להתחלק ולהתבדל מתוך הצבור כולו. וביר"ד (סי' רכ"ח סעיף ל"א), קהל שרוצים להתיר הסכמה בחרם, ויש מוחים, הולכים אחר הרוב, שאם הרוב מסכימים להתיר מתירין, ומי שלא הסכים בהתרה, לדידה לא הותר, ואם נתנו רשות לטובי העיר הם במקום הקהל (תשובות הרא"ש כלל ה') ושם (בסעיף ג') "הנשבע שלא לכנס בתקנות הקהל הוי שבועת שוא, ועל כרחו חל עליו תקנת הקהל ואם אינו נוהג כמותם נכשל בחרם תקנתם". וראה שם, בט"ז (סי' מ"ב) דדוקא לענין ממון חלה השבועה, והיסוד לזה דברי המהר"מ מרוטנבורג (סי' קס"ה) וז"ל: "יצחק אומר עשרה, כי נשבעו להם נשיאי העדה, מכאן פסק אבי העזרי, הלכה למעשה, שאם טובי העיר עשו תקנה והחרימו חרם, שחייבים כל בני העיר לשמרה, בין שמעו בין לא שמעו החרם, והגידו להם ואמרו נואש, ולא נכנסו בתקנתם ולא בחרמם, אעפ"כ חל עליהם החרם ועליהם לשומרו. והרשב"א (בח"א ב' תשס"ט) "שאינ רשות ביד אדם להסתלק ולפטור עצמו מתקנת הקהל ולומר לא אכנס בתקנות וכי"ב, לפי שהיחידים משועבדים לרוב, וכמו שכל הקהלות משועבדות לבי"ד הגדול או לנשיא, כך כל יחיד ויחיד משועבד לצבור שבעיר, ורבנו ירוחם (בנתיב י"ד) מביא גם מתשו' הרשב"א בזה הלשון: "רשאין בני העיר בהסכמה לגזור גזרות על אנשי עירם, והעובר על גזירתם ועל חרמם, הרי הוא מוחרם, ואם שמו בתקנתם עונש ממון, נתחייב בשניהם, בחרם ובעונש ממון, ואם הרוב הסכימו המיעוט נגרר אחריהם", וכן מביא שם דברי הרמב"ן באגרת החרם שלו, וז"ל: "וכן חדין באנשי העיר, שאם הסכימו כולם או רובם במעמד טובי העיר והחרימו ביניהם שהם רשאים להסיע על קיצתן ולהחרים בדבר וכו', ונמצא העובר על קיצתן מכל אנשי העיר עובר על החרם וכו'. וראה בקצת"ח (סי' קס"ג סק"ד) הכותב: "דבא דנשיאי העדה, ר"ל דטובי העיר, יש להם כח דחרמם חרם, וה"ל דשבועתם שבועה, ואפילו בעל כרחם של בני העיר, יע"ש. וכן בשו"ת מהר"י קצבי (סימן ט"ו) הכותב: "שמה שנעשה מדעת כל טובי העיר הממונים על עסקי הצבור, הרי הוא

כאילו נעשה מדעת כל אנשי הצפי"ה ובב"ה (חרי"ט סי"ב) הביא להלכה כראב"ה. שכתב שאם אחד מבני העיר מוחזק בדברי שרונים ראשי הקהל לעשות וכר, אם רוב הצבור מסכימים לגזרתם: יכולין לכפות המעט להיות צייתי לתקנתם, דחוב הוא המכריע, למרות רצון השיעוט ועל המיעוט חמקי להסכים כדין תורה, דאחרי דצ"ם להטות, וראייתו בעיקר, מהא דאמרינן ואין גוזרין גזירה על הצבור אלא איכ רוב הצבור יכולין לעמוד בה, שנא' במארה אתם נאריה, אי איכא גוי כולו, ורובו ככולו, וכן דעת הריב"ש (סי' סי"ב) ומתירש"ם (יריד סי' קי"ז). וראה "בשבות ישעב" (ח"א תירד סי' ע"ד) תבותב: "דכשנתבררו אלו שבעה מדעת הצבור, או עפ"י רובו ככולו, ונתנו להם כח להוסיף או לגרוע בתקנות כפי שיראה להם, ודאי אין שום מוחזק בידיהם מעתה, ויכולין לתקן בכל מילי, וכן מסכם גם ב"גחלת שבעה" (ח"א סי' כ"א אות ט"ז) שתקנות ומנהגות שעושין טובי העיר או בעלי תקנות ומנהגות שעושין טובי העיר, או בעלי תקנות הממונים על כך מפי כל הקהל, ודאי הוי כאילו היה שם דעת כל יחיד ויחיד, מאחר שנתמנו מדעת כל הקהל, וכן הקהל מבטלים דעתיהו לגביהו, ע"ש. וראה בחת"ס (תרי"מ קט"ז) באריכות בענין רוב בקהל, ומטיק, דגם לר"ת דס"ל דאינם יכולים להסיע על קיצתם אלא כשהסכימו כולם מראש, מ"מ היינו מדינא, אבל מדה הוא ממנוג דהרוב כופה — היחיד לעשות כמו שהם אומרים. והן הגז דברי הרמ"א בש"ע (תרי"מ סי' ב'), וד"ל: "וכן נוהגין בכל מקום שטובי העיר בעיר כב"ד הגדול" יע"ש. ובנדון זה של תקנות יכולנו להוסיף כהנה וכהנה, אולם עינינו נשואות רק לעניני המסים, שעל זה מוקדש המאמר, וראה ברחבה בקונטרס "תיקון העולם" להגאון מהרש"ם ז"ל (סי' תל"ד סק"ח) שכתבא חבל פוסקים, שהרוב יכול לכוף את המיעוט בעניני חטים.

ועלינו עוד להוסיף ולהעיר בדרך כלל, כי מה שרצו אילו אחרונים להעמיס על הרמב"ם שהבאנו, בנוגע לתקנות הקהל, שזה דוקא לשם גדר מלתא ולעשות סייג לתורה, זה מופרך מעיקרא, מתוך דברי הרמב"ם (בפ"א מהל' ממרים ה"ב) וד"ל: "ואחד דברים שעשאוהו סייג לתורה, ולפי מה שהשעה צריכה והן, הגזירות ותקנות נהמנהגות, וגם בחלכות סנהדרין הנ"ל (פכ"ד ה"ו) שהבאנו מדגיש הרמב"ם "לגדוד פרצות הדת ולחזק הבדק, או לקנוס אדם זה", מזה משמע גם תקנות אחרות. וראה בש"ת הרא"ם (סי' נ"א, ד' קפ"ב סוד ב') שמביא מתוך תשובת הרא"ש, וכן שתשובת רש"י, שדעתם, "שהצבור יכול להתורים לכל מה שירצו, אפילו בדברי הרשות דלית בהו מדר מילתא" (וראה "דרכי נועם" תרי"מ סי' ל"ח) ו"משא מלך" (חלק ח' משפט א') וזה ברור.

הנה על יסוד כל האמור, ברור הדבר שהמוסדות הממשלתיים והעירוניים שנבחרו, באופן דמוקרטי, על ידי רוב מובהק של התושבים, הרי הם מהווים גורם מסמך, ומיוסדה"כ חוקי צבורי, ממלכתי ומוניציפלי, להטלת מסים, והיטלים שונים, מתוך מעמד המשפטי הגובע מהיסוד של "הפקר בי"ד הפקר", ובאופן זה, תוצות הכספים של הכנסת והמוסדות המוניציפליים, הם בני הסמכא להיות מקובעים המשפטיים לעריכת סוגי המסים ולהטלתם על הצבור כרוב — במיעוט. ואחרי הדבר תוא בנוגע לנחג של הקמת ועדות הערכה ושומא, שמתסקידן לתעריך ולשום את הרכוש וכח יכולתן של תאזרח בישראל בנוגע להשלומי המסים, וראה בחת"ס (חרי"ט סי' קט"ז) שמתוך תחושה חברתית-צבורית, ראה לנכון, לחציע

לבחור תשעה אנשים שלשה שלשה מכל שכבה צבורית, למען שתהיה ביאות כח מלאה של כל הצבור לקביעת המסים ולהטלתם על הצבור ללא כל אפליה ועיוות הדין. וראה גם בס' "משא חיים" להגאון ר' חיים פאלאג'י ז"ל (מערכות ג' ד' י') המציע דבר דומה "שנמנה ז' ממונים שלשה מצד הגבירים, שלשה מצד העניים, ואחד ממונה מכריע ביניהם, יעו"ש.

ויש גם להם הכח המשפטי ללא כל הסתייגות להעריך ולשום כשקול דעתם, ולחייב את האזרחים מכה המשפטית: באשר כח הצבור, ובאי כחו שגבחרו על ידי הצבור, תקפם כמו בית דין אשר הפקרו הסקר, והבן.

[והטעם "אשר אמר יידי, הרה"ג כמתור"ש ישראלי שליט"א, בהערתו ב"התורה המדינית" (קבץ א' עמוד ג"ץ), דהמקור של כח הצבור וטובי העיר, נשמע ונלמד מעצם הכתובים שהובאו בגמרא (שהבאנו לעיל) לביסוס הדין של הסקר בידי הסקר. ואילו בדברי הכתובים אין נזכר בית דין באופן מיוחד, כי הכתוב ביהושע מדבר על "ראשי המטות", והם נבחרו הצבור, וכן הכתוב בעזרא, כורך יחד וכולל את השרים עם הזקנים וכו', ומסיים: "אע"כ, שהוא מצד סמיכות דעת הצבור, והיה שרים וראשי המטות, ומזה למדו שהיה לטובי העיר לעניני אותה העיר" וזה מזדהה עם היסוד שקבענו. והרב מהר"י הירשנזון בספרו "מלכי בקדש" (ח"ג סימן ג') רוצה לומר בדרך דומה, שיש הברל בין הלימוד מהפסוקים ד"אשר לא יבא" ו"אלה הנחלות אשר נחלר" בזה. בפסוק הראשון בעזרא אמור, שהיה שם העם כולו עם עזרא, אי"כ כח המסקר בי"ד בכל הצבור כולו. וע"ז בא ר"א והוסיף לפי הפסוק ביהושע, שלא צריכים לכללא "דהמסקר בי"ד המסקר" את הסכמת כל הצבור, כי די בהסכמת הזקנים לבד, ראשי האבות למטות בג"ישראל, וגם זה דבר המתקבל, והכל קולע למטרת אתה, והבן].

1

הציבור בתורת שותפים לגבי הענינים הציבוריים

הנה נוסף להאמור, יכולים, לדעתי, לרוך בדבר סמכות הטלת מסים וחובים שונים, מתורת שותפות. שכל בני העיר המה כשותפים בכל מה ששייך לענינים השיתופיים של צרכי העיר וחלים עליהם גם הדינים של שותפים. ואותו הדבר כלפי רחמשלח מבחינת ארצית-המדינה, שכל אזרחי הארץ הרי הם כשותפים, והממשלה מהנה הגוף הנבחר לנהל את השותפות הישראלית של כל התושבים. (וראה זה שלא עקרי המסים התרכזו בכ"ב בפרק השותפין, וכן בש"ע (חר"מ בה"ל) "שותפות בקרקע" ס' קס"ג) משמע שישנו קשר בין שותפות לעניני מסים].

ורבים המה המקורות גם להתגדרת זו של שותפות בעניני מסים: הפרדכי בכתובות (פרק מי שהיה נשוי, חובא ברמ"א חר"מ הל' שותפים ס' קע"ז סעיף כ"ח) אומר: "ובני העיר בענין צרכי העיר הם כשותפים, ואם אחד מהם תבע לאחרי, כולן יודעין באותה חביעה, ואינן יכולין לחזור ולטעור".

וברמ"א (ס' קס"ג סעיף ג') "אם היו רגילין תחלה לתת עמ"י הערבה, יכולין לשנות ולתקן עמ"י השבועה, דהיינו כשותפין זה עם זה, שיכולין להשביע אחד על חברו בשבועת השותפין" (ב"י בשם הרשב"א, ותה"ד ס' ש"ב) וכן (שם סעיף ר')

„חקלה שותפין זה עם זה במסים הקצובים“ — (בשם תשובות מיימוני דקנין סי' א', ותשובת הרשב"א אלף צ"ט).

וזהו היסוד שקבע מהר"ם ב"ב מרוטנבורג (סי' תתקל"ב), שאין אדם יכול להשתחרר בשום אופן מתשלום מסים, אמילו שמחלו לו, מטעם דהוה כשותפין, ואין שותף חולק שלא לדעת חברו, כאמור (בב"ק קט"ז ע"ב), ואם יפטר זה מחלקו הריהו מעמיס את התשלום הזה על חברו [ע"ז עוד ידובר להלן] ו„אין רשות לאחד מן הצבור לפרוש מן הצבור ולהתפטר בפני עצמו“. ומסיים: „כי כל ישראל ערבים זה לזה“, ועוד מביא בתשובתו (סי' תתקי"ח), ע"ד ראובן הפורש מן הצבור, שלא לתת לתוך כיס של צדקה, ושלא לתת עמהם מס וכו', אם נתגו לתת יחד, אינו יכול להפטר מהם, דקיי"ל בפרק הגזול בתרא (ב"ק ד' קט"ז ע"ב) דשותף אינו חולק שלא לדעת חברו, וכה"ג נמי משמע בהמקבל (ב"מ ד' ק"ה) וכו'.

וכן הובא במרדכי שם (ב"ק ד' קט"ז הנ"ל) שיטת רבנו שמחה, שלא שייך מחילה ממסים, לפי בקשת חייב המס, הואיל שיש לו דין שותפין בפרעון המס, ואין שותף חולק שלא לדעת חברו, ובתה"ד (ס' שמ"ג) כתוב מפורש בזה הלשון: „יראה דבני העיר ואנשי הקהל המצורפים יחד בנתינת המסים, יש להן כל דין שותפין, וחכי מוכח במרדכי ובאשר"י פרק הגזול בתרא, משום רבנו שמחה, דמדמינן לדין שותף, ובענין השותפין תנן ס' כל הנשבעים וכו', ולכן יכול כל אחד להשביע את חברו בטענת שמא“ וכו'. וראה ביש"ש (ב"ק ס"י סי' מ"ה) וז"ל: „והיכא שרגילים בני המדינה והקהלה ליתן מס ביחד, הרי הן כשותפין, ואינן יכולים לחלוק מהן“ וראה ב„בית אברהם“ (מאמר המלך, קוטרס ד') באריכות, ומסיק בזה הלשון: „כללא בדברי, שבאם השר מחל לאחד מבני העיר אחר שנתפשרו בסכום המסים, לא יכולים לפטור בן אדם, מכיון שהוקצב סכום קצוב ובני העיר שותפים, אי אפשר שאחד יפטר מזה, מפני שכל בני העיר הוי שותפים, ואין שותף יכול לתוציא עצמו מן הכלל“, יער"ש. וראה בנוב"י (תנינא, ח"מ ס' מ') וז"ל „ועל דבר גוף הדבר בעסק המס, בודאי שבעניני המסים חולכין אחר המנהג, וכל מדינה ומדינה משתנית במנהג המס, והמנהג הזה עיקר הלכה, אך אם אין מנהג, פשוט שדיק תורה שהם שותפים, ויכולים להשבע זה לזה שבועת השותפים“ ע"כ, וראה בשר"ת מהר"ם שיק (ח"מ סי' י"ט) שכותב בתוך דבריו וז"ל: „והנה כל צבור וצבור במקהלות בית ישראל הם כשותפים, ויש לכל אחד ואחד זכות ורשות לכל עניני הצבור כמו שאר שותפים, אבל כדי שלא להיות הדבר, כקדירה דבי שותפי, ויהיה זה מושך לכאן וזה מושך לכאן וכו', ולזאת המנהג וכו', לבחור להם טובי העיר ולהם מסרו זכות שלהם, כדי לעשות כל הדברים“ וכו', יער"ש.

[וכדאי להעיר ולהוסיף, שיש מפרשים, שהמלה ארנונא פירושה שותפות, לפי הכתוב „כי ארנון גבול מואב, בין מואב ובין האמורי“ (במדבר כ"א י"ג) שארנון גבול משותף, ראה הערוך (ערך ארנון) ויעי' ר"ח (פסחים ד' ר' ע"א), ומאירי (פסחים שם), ועי' ר"ט אלגאזי (הלכות חלה, אות יו"ד) שפירש כן גם בדברי הרמב"ם, והיא שותפות שיש למלך בבהמות ובתבואה של בני המדינה (עי' ר"ן נדרים ס"ב ע"ב, כלשון שני) וראה (אנציקלופדיה תלמודית, ערך ארנונא), והיינו, שהמלך והעם ביחד שותפים במסים למען הוצאות המדינה, והמס הזה נקרא בשם זה].

בסיכום הדברים: משלשה טעמים הסמכות של הטלת מסים לסוגיהם:

א) דינא דמלכותא ; ב) תקנות ומנהגות על יסוד של הפקר בית דין הפקר ; ג) מפת שותפות. לפי דברי הר"ן שהר"ל שאין המושג של „דינא דמלכותא דינא“ חל על מלכות ישראל, מתוך שבעצם טבעה היא דמוקרטית, ולא מושלת בכפייה בשררה ובחזק יד, עכ"פ מתוך תקנות הצבור אשר כחם יפה כמו בית דין, לענין זה והפקר בית דין הפקר, יש יסוד תורני חוקי לחוקים המאושרים ע"י הכנסת ע"י גבחרי הצבור והעם. וכן על יסוד שותפות חדדית לזכויות וחובות גם יחד, יש תיקוף לתקנותיהם. ואותו הדבר בנוגע לסמכות העיריות והמוסדות המוניציפליים השונים. ולואי שכך נעריך את מערכת המסים, ואת חובותינו כלפי המדינה והמוסדות המוניציפליים כל הימים...

ויתכן, שלזה נתכוון הר"ן ז"ל — שרוח מלכות ישראל נוסס בו — באמרו שלא כמלך עכו"ם, מלך ומלכות ישראל, ולא כממשלות גוים ידועות, ממשלת ישראל. אצל מלך גוי סמכותו ממה שהארץ שלו, והוא הוא הבעל והשליט עליה, ועל כן שייך בו היסוד של „דינא דמלכותא דינא“, לפי המושג שהגדרנו לעיל. אבל בארץ ישראל, הלא כלנו שותפים בה, וגם למלך יש רק חלק בתור שותף גרידא, ולא בתור בעלות שלו... ולכן איפא, גם המסים, החובות וההטילים על הצבור, הנועדים לשם כסוי הוצאות וצרכי המדינה המשותפת לכל אזרחיה, צריכים להיות מושתתים על יסוד חזק של שותפות. וזהו מה שמדגיש הר"ן בדבריו הקדושים: „לפי שארץ ישראל כל ישראל שותפין בה“ דברי שפתיו ברור מללו, והבן.

ז

לפי מומן ונפשות

בדברנו על הסמכות להטלת מסים לסוגיהם ע"י הממשלה והנהלות העיריות וכו', בכדי לממן ולכסות את ההוצאות של השירותים הממשלתיים והמוניציפליים, יש לעמד על נקודה חשובה, בנוגע לביצוע משימת הטלת המס, שתהיה הולמת ליכולת משלמי המסים מצד אחד, ושתהיה חלוקה צדקת של הטלת המסים, בין השכבות השונות והסקטורים השונים, בתוככי האזרחים תושבי הארץ, הערים והמושבים מצד שני, ובה צריכים להתייחס בהירות שלא למתוח את החבל יותר מדאי, ולהטיל עומס מסים מה שאין בידי התושבים לשאתם, כמו שמתבטא הריטב"א (הביאו הב"י ביו"ד סי' רמ"ט) לענין צדקה: „כל אחד לפי כחו, ולפום גמלא שיחנא“. וגם יש לעמד על כך, שלא לקפח ולעוול חלק צבור אחד על משנהו, לא לעשות הפליות בין משלמי המסים, אלא כל אחד ישלם כפי המגיע, בהתאם לרוחיו, למעמדו, פרנסתו וכלכלתו. אם יסודות תשלומי המס לא יקבעו לפי קרימנחה זה, הרי זה יהיה עוול מצד אחד, וגם יהיה חשש של גזל, אם לוקחים מסים שלא כפי הערך המגיע, מצד שני.

ויפה הגדיר את זה „בדרכי נועם“ לר' מרדכי הלוי הספרדי (ח"מ סי' ג"ה). שאם מקבלים מסים ממי שאינו חייב, וכן יותר ממה שהוא חייב, הרי זה גזל, וכן מי שמשלמת מתשלום מסים שהוא חייב ומתעלם מהם, זה ג"כ גזל יעו"ש, ויסוד הדברים ברמב"ם (בפ"ה הי"ד מהל' גזילה) הקובע הכללי: „כללו של דבר, כל דין שיחזיק אותו המלך לכל, ולא יהיה לאדם אחד בפני עצמו אינו גזל, וכל שיקח מאיש זה

בלבד שלא בדת הידועה לכל, אלא חמס את זה חרי זה גזל, בזה קובע חרמב"ם
שחפזיה בין משלמי חמסים יש בזה פשום גזל, ושם עוד (בחלכת י"א) מדבר על
פס בתור דברי קבוע וקצוב ז"א: לפי המגיע ולפי חיכולת של משלם חמס, אבל
בלי קצבה ומסגרת ידועה, תרי זה שוב גזל. ויסוד הדבר בגמרא (נדרים כ"ח ע"א)
„במוכס שאין לו קצבה“.

לפיכך, עמדו גדולי הראשונים והאחרונים, שעם כי, „חמנהג מבטל הלכה“,
וישנה סמכות מלאה לנבחרים לחטלת מסים, כאמור, בבל זאת צריכה להיות הערכת
המסים והטלתם קרובות לדין תורה. ודעת מהר"ם בר"י ברוך קרוטנבורג, הרי"ף
ומהרי"א שהובאה בש"ע (ח"מ סי' ב') שאין כח ביד טובי העיר, רק להכריח במה
שחזא מנהג מקדם, אבל אינם רשאים לשנות דבר דאיכא פסידא להאי ורונחא להאי,
(וראה נוב"י מהדרי"ק תר"מ סי' כ') והמרדכי, ס"ק דב"ב, כתב בשם הרי"א כן על ענין
הפס, דמנהג מבטל הלכת וכו', וז"ל: „מ"ם ראוי ונכון לדקדק מיטב, אם נוכל
להשוות כל חמנהגים לדין תורה, ואף אם לא לגמרי, מ"ם עדיף טפי שנמצא סעד
וסמך מדברי חכמים ולאוקמינהו בטעם נבסברא“, וראה בס' „משא מלך“ לרבי יוסף
בן עזרא ז"ל, אחרי שאסף וקיבץ כל דיני מסים בשבעה חלקים, כתב בחלק געילת
שערים — וז"ל: „העיקר בדיני חמסים אשר קדם לנו זכרוננו, הוא המנהג, ומטעם
זה, כל צבור וצבור מחקנים חסכמות וסייגים בכל עת ובכל זמן, כפי מה שמסכימים
לתועלת אותו הזמן, אף צריך שתמנהג שיעשוהו יהיה קרוב לדין וכו'. וראה ב„נחלת
שבעה“ (סימן כ"ז אות י"ג) דיש לחלק בדין תורה לחוד והלכה לחוד. וז"ל דין תורה,
ר"ל דין פשוט, שיש לו ראייה מן התורה ודין הלכה היינו מה שלא נתפרש מקורו
בתורה רק שחכמינו ז"ל, עשו וקבעו לפי אומד דעתם, כגון: „כמה יהיה בעיר
ויהיה כאנשי העיר, י"ב חודש“, דגם ההלכה אין לה עיקר מן התורה, ולכן יכולים
לתקן זה נגד הלכת וכו'. מפני שגם הלכה היא באומד הדעת.

ומשום זה ועי' התפקיד המוטל על ועדות הכספים, וועדות ההערכה וחשומא
אחראי ורציני בהערכת המסים והטלתם על הצבור, שלא יבשלו בספק גזל ועשיית
עוול, כאמור, והעיקר היסודי שצריך לשמש לקו בתפקידם, שצריך להיות מס
פרוגרטיבי, ישר וצודק בהערכה אנביקטיבית לפי חיכולת ובהערכת ישרה של כל
תאזרחים בהתאם למצבם החמרי, ובתתאם לתיקף עסקיהם, רווחיהם, עבודתם
והוצרתם. או את, יהיו מעשיהם קרובים לדין תורה, נקיים מכל עול, עושק
וחשש גזילת, ולפיכך צריכים אנשי ועדות הכספים וחברי ועדות הערכה והשומא —
נבחרי הצבור, להיות נאמנים וישרים, בכדי שלא לקפח חלק אחד מהצבור ממשנהו,
וללא הפליה כל שז"א, וכמו שכותב הרב שמואל די מדינא בתשובה (ס' תנ"ג)
תאמר „מכאן יש ללמד כמה אדם צריך לחזר בנכסי הרבים ולחזעיל אותם בכל
תאמשר ולחיות נקי מה' ומישראל, ויותר שלא יטח ימין ושמאל מדרך הישרה,
ולא ישא פנים לשום אדם“, והכל למען שלא להכשל בחששות וספקות של עושק
וגזל משני הצדדים, וכדברי תנאן ז"ל על גמרא (סנהדרין כ"ח ע"ב) ואלו תפסולין,
הרועין והגבאין והמוכפין, והני מוכסין המעריכין נושאים פנים למקצתן ומקילין,
ולאחרים מכבידים יותר מן הראוי, נקרא גולנים, ע"כ. ודעת תרא"ש בפסקי חובא
כביי (בתר"מ סי' ל"ד), וברט"א שם וז"ל הלכך צריכים ליותר ראשי הקהל דמשישים
פס שאומד הדעת על כל אחד ואחד, שלא יכבידו לשונא כדי שלא יפסלו לעדות

ולשבועה, מא"ז, ע"כ. וראה בתש"ו מהרשד"ם (סי' תמ"ב) וז"ל: "למדנו מכאן שמי שפוטר עצמו ומכביד על חבירו בענין המסים, הרי גולן ופסול לעדות", יעו"ש.

ח

גורמים שונים בחלוקת המסים

ועתה נגש לברר את השיטות בנידון חלוקת המסים לכל אחד לפי ערכו: המקור הוא בגמרא ב"ב (ד' ו' ע"ב) בעא מיניה רבי אלעזר מר' יוחנן, כשהן גובין לפי נפשות גובין, או דלמא לפי שבת ממון גובין, ופירש רבנו גרשון, לפי שבת ממון, מי שהוא לפי שהוא עשיר נותן יותר, או לפי נפשות שבעיר שכולן בשוה. א"ל, לפי ממון גובין, ואלעזר בני קבע בה מסמרות. וברש"י ד"ה קבע, הזהר לדרן כן, ולא תזוז ממנה. איכא דאמרי, בעא מיניה ר"א מר' יוחנן, כשהן גובין לפי קירוב בתים הן גובין, או דילמא לפי ממון גובין, אמר ליה, לפי קירוב בתים הן גובין, ואלעזר בני קבע בה מסמרות, ע"כ.

ומצינו בזה ארבע שיטות: א) שיטת הר"י הלוי מיגא"ש, המובאה ברא"ש ובנמוקי יוסף שם, שאין הבדל בין הלישנא קמא ללישנא בתרא, רק הלישנא בתרא באה להוסיף על הלישנא קמא, ו"א: דשבת ממון גובין אותו כפי קירוב בתים, ושני בתים שיש בהם ממון בשוה, — אחד קרוב לחומה ואחד רחוק, הקרוב נותן יותר מן הרחוק, ונותנים עניים קרובים יותר מעניים רחוקים מהחומה, וכן עשירים קרובים יותר מעשירים רחוקים, אבל עשירים רחוקים נותנים יותר מעניים קרובים, ואם יש בית קרוב לחומה ואין בו ממון ואחד רחוק ויש בו ממון, אין גובים מהקרוב כלום, כיון שאין לו על מה לחוש, וכן היא דעת הרשב"א בתשובותיו (אלף צ"א דעת הראב"ד, מובא בשטמ"ק בב"ב שם). ב) שיטת הרמב"ם (בהל' שכנים פ"ו ה"ד) האומר: "גובין מאנשי העיר לבנות החומה, גובין לפי קרבת הבתים מן החומה כל הקרוב לחומה נותן יותר, ולפי זה סובר הרמב"ם שהלישנא בתרא בגמרא, חלקת על הלשנא קמא, ולפיה, לא מתחשבין לפי ממון, רק לפי קירוב בתים לחומה, וכל הקרוב יותר לחומה, זקוק לשמירה יותר, ומשלם יותר, וכפי דעת הרב המגיד בפירושו שם יעו"ש. ג) שיטת הרמ"ה (שם) שיצא לדרן בדבר חדש, ומפרש פירוש לגמרי אחר מרש"י ושאר הראשונים, ואומר: "שאין הטעם של קירוב בתים, מפני שהבית הקרוב לחומה, נזקו מצוי יותר, אלא מפני שהבתים החיצוניים הם שגורמים להקף המרובה של החומה, שלפי מרחק הקו מן הטבור יתרבה הקו הסובב אותה, ולפיכך אין חושבים לפי ממון כלל, אלא לפי קירובם לחומה ורחוקם מהטבור, ומקודם מעריכים את כל הבתים לפי מדתם, הגדול לפי גדלו והקטן לפי קטנו, ונותן כל אחד לפי חלקו, ואחר כך שמים לפי הקירוב והריחוק, והרמ"ה מאריך מאד בפרטי חשבונות ובמדידות בתשבורת לפי מקרים שונים, של צורת העיר יעו"ש, וראה בס' "חזון איש" (בבא בתרא ד' ז') שיצא זה עתה לאור, שמוטר לנו חשבונות מפורטים בתשבורת, לפי שיטת הרמ"ה בפירוש: "לפי קרוב בתים", יעו"ש. ד) שיטת רבנו חננאל האומרת, שהולכין תמיד בשומא לפי ממון, ולא בשום שומא אחרת. ובנוגע לענין, לפי נפשות, ישנו הכלל של החוס' ורא"ש. (בב"ב שם) דכל

מלתא דלית בה סכנת נפשות, לא אזלי אלא בתר ממון, וכל שיש בה סכנת נפשות אזלינן בתר נפשות, וכן כותב המרדכי פ"ק דכ"ב שם (ס' תע"ד ותע"ט).

ט

מתי חולכים לפי נפשות?

לפי ברורנו זה, יוצא לנו, שבדרך כלל נתקבלה הדעה אמנם, שההיטל הוא לפי ממון, אלא שבכל זאת, ישנם מצבים שונים, אשר מחייבים גם חישוב אחר, או לפי נפשות במקום שיש סכנת נפשות, או כל גפש ונפש חייבת להשתתף בהוצאות, או לפי קירוב בתים, — לפי שני הפרושים הנזכרים, או בצורה אחרת. ואי אפשר לקבוע מסמרים, בפרט אם מערכת המסים לסוגיהם מרוכזת ע"י מנהלה מיוחדת, וצריכים איפא למצא את הדרך לקביעת ההגדרה הנכונה, שתביא בחשבון את שני דרכי החישוב גם יחד, מתוך נקודת-ההשקפה האמורה, שלא יעשה כאן עוול וקיסוח בתשלום המסים. ומתוך גישה זו, מצאו גדולי הראשונים והאחרונים לקיים את שניהם, ולגבות את המסים לפי ההגדרה הממוזגת, גם לפי ממון וגם לפי נפשות, ז"א: חציה לפי ממון וחציה לפי נפשות. ולהלן נצביע על הרבה חיובים ומקרים כאלה. ומקור למוצא האמור, משמשת סוגית הגמרא בב"ק (ד' קט"ז ע"ב) ת"ר, שיירא שהיתה מהלכת במדבר ועמד עליה גייס לטורפה, מחשבין לפי ממון, ואין מחשבין לפי נפשות, ואם שכרו תייר ההולך לפניו מחשבין אף לפי נפשות, (וכן הוא בתוספתא בב"מ פ"ז) ורש"י בד"ה אף, מפרש, שטעות הדרך במדבר סכנת נפשות היא. ויסוד הדברים מבואר בתשובות הרשב"א (אלף צ"א) הקובע כלל זה, וז"ל: „כי מה שנחלקו בהוצאות שמוציאין להגן עליהם בערב חגם, הריני אומר, שהדין נותן שיפרע לפי ממון ולפי נפשות, — שאותו היום מסתכנין הנפשות והממון, והכל לפי השעה והמקומות" וכר' יערי"ש. וראה בס' „כנסת יחזקאל" (חרי"מ סי' פ"ד).

איברא, דבירושלמי (ב"מ פ"ו ה"ד) אין הגירסא בסוגיא זו „אף לפי נפשות", וכך איתא שם „שיירא שנפל עליה גייס, מחשבין לפי ממון ולא לפי נפשות, שלחו לפניו תריי (תייר) מחשבין לפי נפשות". ויחכן שיש נגודי דעות בזה בין הירושלמי והבבלי, דהירושלמי מגדיר באופן חותך, דבמקום שיש סכנת נפשות ממש חולכין רק לפי נפשות, והבבלי בסוגיא שלנו סובר דאף לפי נפשות ז"א: שגם לפי ממון וגם לפי נפשות. וצע"ב.

י"ד

חשימוש המעשי בהמלת מפיה

נביא בזה אילו דוגמאות בקביעת סוגי התשלומים, לפי ממון או נפשות, או שניהם ביחד: א) בש"ע חרי"מ (ס' קס"ג ס"ג ברמ"א) איתא, וכל מה שעלולין עובדי כוכבים על ישראל אפילו שמדות ואפילו מענין אותם ביסורין, יש אומרים דגובים לפי הממון של ישראל (הרא"ש), ויש חולקין וסבירא להו דכל שיש בו סכנת נפשות, ואפילו רק צוה שלא למכור לחם ליהודים, או אסרו השחיטה וכדומה, גובים לפי

נפשות. ב) התהי"ד (ס' שמ"ה) כותב, דעכ"ם הבאים על עיר להרוג, הוי על עסקי נפשות, וגובין מכל אדם, הן איש הן אשה, הן טף, וכן בכל דבר שגובין לפי נפשות, אבל אם באו על עיר שיהיה להם למס עובד, אעפ"י שידוע שבני העיר, לא יעשו, ויעמדו על נפשות, וע"י כך יבואו לידי סכנת נפשות, אקרי עסקי ממון, יערי"ש שהאריך בזה.

ג) לענין שמירה: בתשובות מהר"מ ב"ר ברוך מרוטנבורג (ס' ק"ד) (הובא במרדכי פ"ק דב"ב, וברמ"א ח"מ קס"ג סעיף ג') דאם מתחילה היו שומרי העיר, שומרים לפי הגלגולת, אם דל ואם עשיר, ואח"כ התפשרו עם המושל לתת קצבת לשנה, גובין לפי ממון, אעפ"י שמתחילה הוצרכו לשמור בשוה.

ד) לענין החזקת הוצאות המלך: בספר "שמש צדקה" (ח"מ סימן ה') כותב, דבהוצאות המלך לצורך מלחמותיו גובין לפי ממון ולא לפי נפשות, וראה בנוב"י (תנינא, ח"מ ס' כ"ב) דגובין חציה לפי ממון וחציה לפי נפשות, וראה מהרי"מ ט (ס' ד').

ה) החזקת אנשים בבתי הסוהר: בתשובות מהור"מ מרטנבורג (ס' ק"ד) אומר, דלהחזיק בתיאכילה לשבויים יהודים ותפוסים בבתי הסוהר, נותנים לפי נפשות.

ו) צרכי קדושה ודת: לענין צרכי קדושה ודת, ישנן דעות שונות. הדעת נותנת אמנם, שהתשלום להחזקתם יהיה לפי נפשות, שהרי זה חובת הגוף ואקרספתא דגברא מנח, ואמנם, כך משמע מדברי הגהות מיימוניות (בפי"א מהל' תפלה ה"א), לענין עיר שאין בה אלא עשרה, ואחד מהם רוצה לצאת בימים הנוראים, שכופין אותו להשאר או להשכיר אחר במקומו, וכתב שם, ואם ילך עוד אחד מן הקהל, אלו ב' היוצאים ישכירו אחר במקומן בשותפות, ושניהם יתנו בשוה אפילו אחד עני ואחד עשיר, העשיר לא ירבה והדל לא ימעט, כיון דכל אחד חייב להשלים המנין עני כמו עשיר, וכן הוציא מסקנה זו המג"א (או"ח ס' נ"ה סקט"ז) והמחבר שם בסעיף כ"א דעתו שמשלם חציו לפי ממון וחציו לפי נפשות, וכך נראה דעת המהרש"ל ביש"ש (ב"ק פ"י ס' מ"ב), האומר, דלצורך מצוה ותורה, מחשבים לפי גלגולת. דמצוה ותורה שוה לכל, בין המרבה ובין הממעט.

אכן דעת המהר"מ פדואה בתשובותיו (ס' מ"ב) והובא בבאר היטב (או"ח ריש ס' ק"ג) דלבנין בית-כנסת גובין חציו לפי ממון וחציו לפי נפשות. ובמרדכי (פ"ק דב"ב סימנים תע"ה—תע"ט) משמע דבענין קדושה מחשבין לפי ממון, עשיר לפי עושרו, ויחלץ עני לפי עניו. ולפי הכלל הנ"ל, דכל דבר שתלוי בממון ולא בסכנת נפשות אין מחשבין אלא לפי ממון, (ח"מ ס' קס"ג סעיף ג' בסופו) שכר החון גובין לפי ממון, ובאו"ח (ס' נ"ג סעיף כ"ג) אומר הרמ"א, שחציו לפי ממון וחציו לפי נפשות, וראה שם ב"מחצית השקל", שמבאר את דברי הרמ"א הנראים כסותרים, ובפתחי תשובה (ח"מ קס"ג קס"ד) שה"ה שנוהגין שגובין שכירות של הרב והחון והשמש, חצי לפי ממון וחצי לפי נפשות, וראה בנחלת שבעה (ח"א ס' כ"ז) דבענין הש"ץ גובין שני שלישים לפי נפשות ושליש אחד לפי ממון, וראה בחת"ס (ח"מ ס' קנ"ט) בענין הוצאות בית הכנסת, הפוסק, דשליש לפי נפשות, שלישי לפי המקומות, ושליש לפי ממון, ו"א: הערכת ממון נפשות וקירוב בתים ביחד — ולענין קנין מקום לקברות ולעשיות חומה סביב דלתיים ובריה יגבה חציו

לפי ממון וחצי לפי נפשות. כן דעת בעל „זכרון יוסף“ בתשובותיו (ח"מ סי' ט')
דאז עיקר הד"ס חי"ד (ס' ל"ח אות מ'), ובפ"ת (ח"מ ס' קס"ג) מביא בשם
הצ"ח, שבית התונות ומקח טהרה גובין לפי מחון, וכן לענין הוצאות לחקים דגל
תורה, ראה בתשו' מהר"מ מלובלין (סימן ק"כ), אם לפי ממון או לפי נפשות.
ובסיכום הדברים, כותב בספר „נחלת שבעה“ (בסימן הנ"ל), שנחגו לגבות
דבר שבקדושה, בפרט שכירות ובנין בית חכנסת, חצי לפי ממון וחצי לפי מספר
הנפשות, ומסיק, שמאחר שהוא מנתג של ישראל, וכתבו כן האחרונים, דאין לך
מנוג ותיקן ד"ת גדול מזה, דיש לגבות כל דבר שבקדושה, חצי לפי ממון וחצי לפי
ראש הבית, ויש לפסוק ככה, יעו"ש.

וכדאי להצביע על דברי „המדרש והמעשה“, לחרב הגאון מקאליש (ס'
פקודי), דאפילו לפי שאומר שמשלמין לעניני קדושה לפי נפשות, אין זה אלא
בעקר המצוה שהיא מוטלת על כל כעשירי, אבל במה שעלה חלק החידור של אותה
מצוה, דאי דגובין לפי ממון שחובת ההידור בכיסא תליא, ו„כבוד ה' מהונך“ (משלי
ג'), וכך הוא להדיא באר"ח (ס' תרנ"ח סעיף ט') וז"ל הרמ"א שם: „גובין מעות
אתרוג לפי ממון, והדור מצוה מונח טפי על עשירים מעל עניים“. [דרך אגב,
כדאי להזכיר את הרמז שמביא שם מן התורה בנוגע לתשלום לפי נפשות: חרי
מוצית השקל, המוטלת על כל נפש מישראל, כל עיקרו היה „שלא יחיה בהם נגף
בפקוד אותם“ ע"כ השו"ב כעשירי כרש, והדל לא ימעיט].

הנה, יסוד דבר זה, בתשובות הרשב"א (ח"ה ס' ט"ו) שנשאל על ש"ץ ושמש
הכנסת, אם שוכרים אותם לפי ממון או לפי נפשות, והשיב וז"ל: „מסתברא שורת
הדין, אם יקוב הדין את ההר, לפי נפשות הם גובים, דאין אלו באין על עסקי ממון
אלא לתוכת הגוף וכו', ומ"מ צודדים יש, כגון: אם נמצא ש"ץ אחד ראוי בפחות
וש"ץ אחר ביותר לנעימות קולו, בזה יראה כי הולך לפי מחון, וכענין שאמרו (בב"ק
ד' ס' ע"ב) להידור מצוה עד שליש, וזה הענין הוא לפי מה שהוא האדם בעושר,
דכתיב „כבוד את ה' מהונך“ וכו'. וראה בספר „ציץ אליעזר“ (ח"ב סימן כ"ב בסופו)
לידידי הרא"י וולדנברג שליט"א, הרוצה ליישב בזה את הסתירה בדברי הרשב"א
בענין הש"ץ שבסימן (שפ"א) השיב דלפי מחון, ובח"ה (ס' ט"ו הנ"ל) אומר דלפי
נפשות ותיקן, דכאן מדברים בש"ץ חשוב ששוכרים אותו בנעימות קולו להידור
מצוה, ואז הולכים לפי מחון, יעו"ש. וראה עוד בחת"ס (ח"מ ס' קס"ו).

ויסוד נוסף לסברה יש למצא בדברי רבינו ירוחם בספר מישורים (ח"ג נתיב
כ"ט) בשם תשובות רב האי (טובא בב"י אר"ח סי' נ"ג) על ענין תשלום הש"ץ אם
לפי ממון או לפי נפשות, והעלה, דבאמת לפי שורת הדין והשכל היה צריך להיות
לפי נפשות בשוה, כגון מחצית השקל וכו', כי התפילה לפי שהיא כנגד תמידין
ומוספין ושאר קרבנות צבור, וכל אלה אינן באות מן הנדבה אלא ממחצית השקל,
כמו שיתבאר במס' שקלים, נתחייב בזה, כי שכר החון שהתפילה נגמרת בשבילו למי
שאינו יודע להתפלל וכו', כל זה יש לו להיות לפי נפשות בשוה, אבל לפי שכר
החון בזמנו, זה אינו בשביל תוכת התפלה הצריכה בלבד, אלא שרובו שיתעסק
בהם, בהספדות ובקרובות דחופות, ובמועדים וכיוצא בו, מתפארת ההמון, ועוד,
כי בתפלות המחויבות לא די להם בחון שאין קולו ערב, אלא מוסיפין בשכר החון
כשמוצאין אותו יודע נגן בנעימות וכו', ומה שמוסיפין על זה השיעור משכר חון,

צריך לחלקו לפי ממון, כמו שאר עולי הקהל כי הפארת ונדיבות בכגון אלו הדברים שאינם הכרחיים, הם חולכים אחר הממון. וראה בחת"ס (חלק ששי סי' ל"ב) שחעמיס סברא זו גם בנוגע לבנין בית כנסת, יע"ש. וראה עוד במשא חיים (מסים וארנוניות מערכת ח'), יע"ש.

ז) החזקת הוצאות החנוך, בענין החזקת הוצאות החנוך היתה ג"כ חדעת נוטה לכאורה, שזכו לפי נפשות, שהרי הכל חייבין בחנוך בניהם, אולם דעת הרמ"א בחר"מ (סי' קס"ג סוף סעיף ג') דבמקום שבני העיר מושיבין ביניהם מלמד תינוקות, שאין אביהן של תינוקות יכול לשכור לבניהם, גובין לפי ממון.

ח) החזקת אספקת המיט, בשרית צמח צדק (סימן ל"ד) דן על אספקת המים אם הוא לפי ממון או לפי נפשות. התגיון מחייב לכאורה, שזה ענין נפשות, שהרי זה מיצרך היוני ביותר לכל נפש ונפש, ויש לדמות זה למה שמביא הרמ"א (בחר"מ סי' קס"ג סעיף ג') שהבאנו לעיל, שאם ציוו שלא למכור לחם ליהודים או אסרו את השחיטה, שגובין לפי נפשות, ובאמת אומר, שאם מתחילים להפוך בארות מים לספק לתושבים גובין לפי נפשות. אבל אם יש כבר מים, רק ממשיכים בצנורות, שיהיו מים יותר לשם הרוחה, הרי זה גובין לפי ממון. ולבסוף מסיק, שיתכן שיש לגבות קצת גם לפי הבתים, מבחינת תועלת הצלת הבתים משריפה, לכן יש לגבות שלשה חלקים לפי הממון וחלק רביעי לפי הבתים, יע"ש.

ט) חס דירות, לפי דברי הנוב"י בתשובותיו (מהדור"ק חר"מ סי' כ"ב) משמע דמס הדירות גובין לפי נפשות.

י) לענין צדקה, נפסק ביר"ד (סי' ר"ז סעיף ה') שעיקר חיובה הוא לפי הממון. יא) החזקת בתי-דין, ע"ד החזקת בתי הדין, אם גובין המס לפי ממון או נפשות, בספר "בית דינו של שלמה" להגאון רפאל לאנייד ז"ל (קונשטנטינא תקל"ז) הדין בענין זה בהרחבה, ומסיק שהוא לפי ממון ולא לפי נפשות, יע"ש.

יב) חס הבשר (ג'אביל"א) — במס מעין זה, שהיה נהוג בתפוצות הגולה וגם בארצנו בימי המנדט, וכן עכשו עם תשלומי השחיטה ושרות בית המטבחים, נתגלעו חילוקי-דעות, על עצם המס ועל סיוגו, (בשנת 1890 עבר המס למזון שעד אז, למס הבשר, ראה אנציקלופדיה של גליות, ורשה).

הדבר מובא בהרחבה בס' "משא חיים", להגאון פלאג'י, בעובדא שרצו במקומו באיזמיר לבטל את שיטת עריכת המסים, לפי ההערכה המקובלת ולהטיל מס על הבשר, ז"א: לעבור מקבלת מס לפי חישוב הממון והרכוש של התושבים, ולקבל מס מהבשר שזה יצא לפי נפשות, היות שבבשר משתמשים גם השכבות העניות, ואולי עוד במכסה יותר גדולה לפי מספר נפשותיהם המרובות, כ"י, וזה יהיה עי"מ גדול יותר מדאי על השכבות הללו. הדיון על זה ארוך שם מאד, והגיעו הדברים גם לפני הבי"ד בירושלים והוזכר בזה נמוק שאין לקפח את העניים, בהיות כ"י — לפעמים יפרע העני יותר מהעשיר, שאם יהיה לעני או לבינוני נפשות רבות, יקח בשר יותר מהעשיר, ויפרע יותר ממנו, ומוסיף, "שכל הימים היו מחזק כשהיו מסייעים הג'אביל"ה, והיו אומרים שהוא גול מהעניים". ויצא הפסק, כי אין בידיהם לשנות, ונשאר המנהג הקודם לפי הערכת, כלומר לפי הממון. מכאן אישא שנתקבלה הדעה שמש הבשר במהותו הוא לפי נפשות, וכן דעת החת"ס (חר"מ סי' ק"ז) שמתוך שאלה דומה, שתנהיגו זה חמש שנים, להעריך את כל אחד הערכות והגל"ה, תכשו התשורה

התנגדות מצד חלק גדול ואף רובו של הקהל, לעבור למס הבשר, ומעמד הבינוני והעניים צועקים חמס ומתנגדים בהחלט להנהיג שוב את מס הבשר שזה יהיה להם לעומס כספי כבד לבלתי נשא. ופסק החת"ס, שאין לכסות על אלה המסרבים והמערערים, מלהנהיג שוב את הטלת המס על הבשר ותשאר איפא הערכת המסים לפי מחון.

אולם שונה היא בזה דעתו של הגאון ר' משה טייטלבוים ז"ל בספרו „השיב משה“ (ח"מ סימן צ"ד) הדין שם על מס הג'אבילה על הבשר, ואומר שאין זה לגמרי לפי הסוג של נפשות, שהרי ראשית כל, צרכי הקהלה משתלמין גם ההכנסות אחרות הנורמות על ידי האמידים, א"כ, הרי זה בעיקר חציה לפי ממון וחציה לפי נפשות. ועוד זאת, שהרי העשיר משתמש בבשר לאכילה יותר מהעני, ובאים אצלו קרובים, מכרים, ידידים ואורחים רבים, שמארחים אותם ללא כל תשלום, גם מאכיל את בני ביתו יותר בהרחבה מאיש מסכן, אם כן הוצאותיו על מס הג'אבילה יותר מרובות משל המעמד הבינוני והעניים. וממילא יוצא שזהו לפי חישוב של חציה לפי ממון וחציה לפי נפשות, יע"ש באריכות. אלה המה מקורות בנוגע לסיוג המס לסוגיהם השונים, ויש עוד להאריך בזה.

יא

תשלום המסים וזכות הכרעה בעניני צבור

שאלת החישוב בתשלום המסים אם לפי ממון או נפשות, גוררת אחריה בעיה מיוחדת כתוצאה מזה שגם היא שרשה בהלכה, בנוגע לחלקו של משלם המס בדעה ובהשפעה בתוככי הקהל והצבור בהוצאות הכספים הנגבים ע"י המסים. יתכן, שאדם הנושא בעול הקהלה והצבור בתשלומים להחזקת עניני הצבור במדה גדולה, לפי מעמדו הכלכלי ורכושו, יש לו זכויות יתר גם בהתחשבות עם דעתו בצבור, וקולו יותר בעל-משקל ועדיף מאדם אחר, שלא משלם כפי המדה שלו. לפ"ז ממילא תיקטן השפעתו של הבלתי-אמיד העני, מלחזות דעה בעניני הצבור והקהל. ומשלמי המסים לפי ממון, יהיו ידיהם תמיד על העליונה.

על מדוכה זו ישבו כמה מגדולי הראשונים והאחרונים, למען למצוא מוצא ופתרון גם לבעיה זו. יסוד הדבר בתשובת הרא"ש (כלל ז' תשובה ג') וז"ל: „עוד ילמדנו, קהל שמטילין חרם, אם גם זה תלוי ברוב, אם המועטין יכולים למחות ואם נלך בתר הרוב אפילו הוא בדבר ממון והעשירים הם המועטים. תשובה, קהל שמטילין חרם, אם הוא על עסקי ממון הולכין אחר רוב הממון, כההיא (בב"ק קט"ז ע"ב) דשיירא המהלכת במדבר ועמד עליה גייס לטורפה, מחשבין לפי ממון, הכא נמי, כיון שהחרם הוא לצורך ממון, הולכין אחר רוב ממון, ולא יתכן שרוב נפשות הנותנים מיעוט המס, יגזרו חרם על העשירים כפי דעתם, ע"כ.

יוצא לנו מדברי הרא"ש כפשוטם, שגם בזכות דעה בקהל ובצבור, הולכין אחר הממון. שז"א: שהעשיר הנותן ממון-יתר, יש לו זכות דעה יתירה בקהל, וכך הבין הרמ"א שמביא את דבריו (בש"ע ח"מ ס' קס"ג סעיף ג').

ואולם המשנה למלך (בפי"ב הי"א מהל' גזילה ואברה) תמה על הרא"ש, שאיך יתכן, שכל הצבור יהיו כסופים לשני עשירים שפורעים רוב ממון? ובשר"ת

מהרימ"ט (ח"א סי' ס"ט) רוצה לומר, שאין כוונת הרא"ש, דיש ללכת אתרי רוב ממון ממש, שאם היו שנים בקהל שפורעים יותר מכל הקהל, הולכין אחריהם, חלילה, דלעולם בתר רובא אזלינן, ובא רק למעט, אותם שאינם פורעים, או שהם פורעים כסף גולגלתא, ואינם פורעים המס לפי הממון, אלא אינם מכלל הרוב, משום דלא שייכי ביה, אבל אותם שפורעים מס, כולן שוין, העשיר בעשרו, והעני בעניו וכו'. והמשל"מ מסתפק בפירושו זה של המהרי"ט, באומרו שלא משמע כן בדברי הרא"ש, ונשאר בצ"ע. והסמ"ע (בחר"מ סי' קס"ג ס"ק י"ג), מעיר על דבר הרמ"א שהביא את תשובת הרא"ש הנ"ל "שלא סתם לכתוב בהאי לישנא", ואומר: דלא כתב הרא"ש שהולכין אחר רוב הממון, אלא לענין שאין רוב הקהל האחרים יכולין לגזור סתם שלא מדעתם, אבל לא כתב, שהעשירים המועטים נחשבין כרוב לגזור הרם על רוב הקהל, ומוסיף — "וגם יש לומר, דס"ל, דחשובין כמחצה על מחצה, וצריכים להתפשר יחד בענינים כאלה" ומסיים בצ"ע.

ושם (בסק"ד) עומד הסמ"ע, על דברי הרמ"א, שרוצה להעמיס שיטה זו בדברי התה"ד (ס' שמ"ד) על חמשה אנשים בעיר אחת ומהן ב' אחין תקימין ועשירים ורוצים שהם יבררו שנים שיש שייכות להם, שהדין עמהם, וסובר, שאין הכוונה כך בדברי המהרא"י יע"ש. ובעיקר הדבר, הרי קשה להמפרשים להבין את דברי הרא"ש כפשוטם, ללכת אחר חישוב המחזון, גם בזכות דעה מכריעה, ואמנם דעת מהר"ם מרוטנבורג המובאה במרדכי (פ"ק דב"ב ס' תפ"ב בהגהה, וכן בהגהות מיימוניות, ברמב"ם פי"א מהל' תפלה אות ב') — אחרת בנידון זה, באומרו שיש להושיב כל הקהל שנותנים מס לחוות דעה לצורך העיר ותקנות הקהל, וכל צרכי הקהל יעשו על פיהם. ע"כ הרי, שדעתו שיש לכל יחידי הקהל משלמי המס, זכות דעה שווה בעניני הצבור.

ולשם ברור בהיר יותר מן הראוי לציין על שתי תשובות של ה'צמח צדק" — (הסימנים א' וב') בענין זה, המשמשות יסוד ומסד לקביעת שיטה קבועה בנידון הנ"ל: (א) נפלה מחלוקת בין הקהל בעסק קבלת השמש, שהקהל בכלל היו חמשים בעלי בתים, פורעי המס ובתוכם היה אחד מיוחד, שהוא ושני בניו ושני לוקחי בנותיו היו עשירים, ונתנו לסכום ג' חמישיות, והנותרים כלם בכלל, לא נתנו, כי אם שני חמישיות, כגון, אם היו צריכים להוצאות הקהל חמשים זהובים, נתנו אלו חמשה בעלי הבתים שלשים זהובים, וכל הקהל הנותרים שהם ארבעים וחמשה בעלי בתים, לא נתנו כי אם עשרים זהובים, ויש לקהל תקנה בענין קבלת רב וחזן ושמש, ונ"ל: "התקנה לקבלת רב וחזן ושמש, יתאספו כל פורעי המס וצריכים להיות בהסכמה אחת, רוב מנין ורוב בנין וכו', ורצונם לומר, רוב בנין היינו רוב מחזון, ורוב מנין רוב הבעלי בתים, והנה האיש המיוחד הזה עם בניו ולוקחי בנותיו, לא רצו להסכים על אותו שמש שהיו כל הקהל מרוצים עליו, ומתוך כך נתבטלה הסכמתם, והציעו הקהל דבריהם, לפי שהתקנה היא גזירה שאין הצבור יכולים לעמוד בה, מפני שאלה החמשה בעלי הבתים יש להם לעולם הסכמה אחת, כיון שהם אב ובניו וחתניו, ומכריעים לעולם על כל הקהל, מתמת שהם לבדם נותנים יותר לסכום, מכל הקהל הנותרים, ואין הקהל יכול לקבל רב או חזן או שמש, כי אם לפי דעתם, והם בידם כחומר ביד היוצר, ומתוך כך תתקלקל השורה, ואין הקהל יכול לעמוד בזו התקנה והגזירה, והאיש המיוחד השיב, כי התקנה הזאת נעשית על פי גדולי הדור, והיא

כתובה בתקנות המדינה, שכן נותגין כל הקהלות במקום שמקבלין רב, חזן ושמש. על פי כל סודע חמס, ואין לאחר התקנה כלום. והוא ז"ל חשיב בתורת פסק, כי התקנה הנ"ל, שצריכים להיות בהסכמה רוב מנין ורוב בנין, הוא תיקון גדול. קרוב לדין שכתב הרא"ש בתשובת כלל ז', כפי שפירש חסמ"ע דבריו, וחינו, שאין רוב הקהל העניים יכולים להכריע על העשירים שהם מיעוט, ואין העשירים המועטים יכולים להכריע על רוב הקהל העניים, אלא צריכים להיות בהסכמה אחת, רוב הנפשות ורוב הממון, חיינו העשירים. אמנם לעיקר הדין על מה שהיו מדיינים בענין קבלת השמש וכו', הנח מה שנותגין שגובין שכירות של הרב וכו', החציה לפי הסכום והחציה לפי הנפשות, הרי כיון שמ"ח בעלי בתים הסכימו על השמש בזה, אעפ"י שאלה חמשה העשירים לא הסכימו עמם, נמצא בהסכמה אחת רוב מנין רוב בנין באותן מ"ח בעלי בתים וכו'.

ושם בתשובה ב': רוצים לשנות את המנהג הקדום שכל סורעי חמס בוחרים בשמש, וכן הגבאים ועוד, ועתה רוצים מקצת נכבדי העיר לעשות מנהג חדש, שכל עניני צרכי צבור לא יהיו מחיוס והלאה על ידי כל סורעי חמס, קטן וגדול שם הוא, כאשר היה עד עתה, אלא על ידי אותם שיש לחן מעלה שנותנים מס הרבה, או שיש להם מעלה בתורה, ורוצים לקבוע שעוד כמה יחיה ערכו וכו'.

תשובה: יראה דלא שפיר דמי למעבד כך, לרחות העניים הנותנים מעט, וראיה לזה, הא דאיתא במתניתין סוף מנחות וכו', אחד המרבה ואחד הממעיט וכו', הרי מבואר להדיא, דמועט של עני שקול כנגד מרובה של עשיר, ולא עוד, אלא ששקולה יותר לפי דברי חז"ל: לא נאמר גפס בכל קרבנות נדבת אלא במנחה, מי דרכו להתנדב מנחה, עני, אמר הקב"ה מעלה אני עליו כאילו הקריב נפשו, מה שאין כן עשיר, מביא מן המוכן בידו בלי טורח ע"כ.

יב

התכנסות והחוצאה במדינת ישראל

בררנו במדת מה, את מהותם של המסים השונים שהיו קיימים במשך התקופות השונות בישראל וחלוקתם לסוגים לפי הממדים חזון או נפשות, ובסופו של דבר באנו להכללה כללית בערך, המסתכמת — לפי חזון ונפשות ביחד.

ומעתה נבא לסוגי המסים החמשלתיים והחזניציפליים, ולקבוע את מהותם וחלוקתם לפי הקיום האמריים.

הכנסות הממשלה המוסדרות המוניציפליים באות משלשה מקורות יסודיים:

(א) מסים ישירים, (ב) מסי עקיפים, (ג) מדמי שירותים שונים.

הנה טבלת סוגי המסים החמשלתיים: (א) מכס, (ב) מס הכנסה, מס בלו

(סב), משקאות, גפרורים, מלח, צמיגים, (ד) מס דלק, (ה) מס הבולים, (ו) מס

רוחי תברחה, (ז) מס רכוש עירוני, (ח) מס רכוש חקלאי, (ט) מס שבח מקרקעין,

(י) מס עזבה, (יא) מס נסיעות חוץ, (יב) מס מותרות, (כלל) לפי החלטת הכנסת

במס עזבה, (יג) מס מסריג, (יד) ארנונה לפצוי נזקי מלחמה, (טו) קרן השואה,

(טז) דמי רשימות, (יז) שירותים, ספרי אהוזה ושירותים שונים, (יח) מפעלי התחברה

(דואר טלגרף, טלפון, נמלים, רדיו מגדלורים, שדות תעופה, רכבות) (ראת שנתן הממשלה לשנת תשי"ד, עמוד כ"ז).

וחנת טבלת סוגי המסים המוניציפליים: א) ארנונות רכוש (על בעל הבית), ב) ארנונה כללית (על השכנים), ג) אגרת מים (המשתלם לפי חדר וחדר), ד) אגרות הוצאות האשפה, ה) מס עסקים ורשיונות, ו) אגרת פרסום מודעות, ז) היטל ענוגים (כולל מס שעשועים, תיאטרון, קולנוע, בתי קפה בלויית תזמורות), ח) היטל לצרכי סעד (תורמגן לעזרה סוציאלית) (וכן תשלום לצרכי סעד לפי סוג העסק), ט) אגרת שלטים (תשלום מכל פרסום שלט לפי המרח).

בהעיסנו עין על טבלת המסים של הממשלה, חרי רוב הסוגים של המסים הם לפי מחוץ, לפי חכנסה וחרווחים, התעסוקה וחרכוש של התושבים, מלבד כמה ממסי עקסיין כגון: בלו, הכולל בתוכו טבק, גפרורים, משקאות, ועוד, וכן מס דלק תחל על כל נפש ונפש, שות בשות, במיצרך הדלק מתבלט ביותר החישוב לפי נפשות, הואיל חמעמד הבינוני והעניים משתמשים בו יותר מהעשירים ובעלי האמצעים, שמשתמשים יותר בחשמל או גאז, ואם כי גם בדברים אלה יש בידי כל אחד לקמץ בהוצאות כגון: טבק ומשקאות, וממילא יופתחו מסיו, אבל בכל זאת זהו מס כדלי, המוטל על כולם בין לעשירים ובין לעניים, יתר סוגי המסים הם לפי דרגת המעמד, של כל אחד מתושבים, למי שיש לו רכוש, בתים, מגרשים, ועסקים, ועוד, ואין צורך לדבר על מס מותרות, ושעשועים, כי זה תלוי כפי רצונו של בן האדם בהוצאותיו, ולפי מחונו, וכן התשלומים בעד שירותים כלליים שונים כגון: הדאר הטלגרף, הרדיו, ועוד, הכלולים יחד כפי רצון התושבים בהוצאותיהם, כמובן בנוגע למכס, חרי הדבר נתון לפי ערך הסחורות והתפצים השייכים לבני אדם פריים, איש איש כפי ערך הוצאותיו, ובודאי זהו בגדר של מחוץ, וכן מס נסיעות לחריל, שזה תלוי בהוצאות כראדם בניסיעותיו הפרטיות.

חמסים המוניציפליים, גם הם רובם מסוג של חמד לפי מחוץ, לפי חרכוש ולפי העסק והתעסוקה, מלבד שני סוגי מסים, שהם יכולים להכלל בחמד של נפשות חם: מס המים ומס האשפה, שהם דברים חיוניים עד מאד, שוים לכל נפש ונפש של התושבים — לכל שכבות העם, כעשיר כעני: ע"ד חמים כבר דברנו לעיל, שזה נכנס באופן יסודי, לפי נפשות, ויש להוסיף לזה, שהרי מס המים נגבה כרגיל לפי כל חדר וחדר, ולדעת ה"גודע ביהודה" שהבאנו לעיל, זהו לפי נפשות, ושרות הנקיות, להסיר את האשפה והכלוך, הלא הוא ג"כ אחד מיסודות הבריאות ששוב שוים בו, כעני כעשיר, וזה נכנס לגדר של נפשות, וכן בענין מס לעזרה סוציאלית, יש לדון שיש בו גם משום ממון וגם משום נפשות, חמס משתלם בצורת "תורמגן" הנגבה מכל סועד במסעדה או בבית קפה, שעשירים ועניים שוים בו, אולם ישנם תשלומים מיוחדים וגבוהים, יותר לעזרה סוציאלית, לפי סוגי העסקים ודרגות בתי האוכל ובתי הקפה, חרי זה שוב משתלם לפי ערך הוצאותיו של הסועד, וממילא נכנס לסוג של לפי מחוץ, ואין צורך לומר על מס שעשועים, שזה מובן שהוא לפי מחוץ כמדת החשתמשות והצריכה של בן האדם, ורצונו ויכולתו בהוצאותיו, כאמור לעיל ענין מס מותרות.

כפי שראינו לעיל חלוקת המסים לפי נפשות או לפי ממון תלויה בסוג ההוצאות שמסים אלה מממנים, עלינו איפוא לבדוק את סוגי ההוצאות של משרדי הממשלה.

אם הם לצרכי שמירה ופיתוח ממוניים או לצרכי נפשות. כפי שנראה רובם של ההוצאות הם לעניני חמון, היינו: א) משרד המסחר ותעשייה, ב) הדאר, ג) התחבורה, ד) הפנים, ה) החקלאות, ו) הפתוח, ז) הסעד, ח) החוק, ט) החנוך, כל אלה הם בגדר עניני ממון לפי מה שהגדרנו לעיל. אולם ארבע מחלקות מטפלות בדברים שיש בהם גם משום נפשות, והם: א) משרד הדתות, ב) משרד הבטחה, ג) משרד המשטרה, ד) משרד הבריאות.

א) משרד הדתות. בידו מרוכזים ענפים שונים, עליו המשימה לדאוג לאספקת עניני הדת, תשמישי קדושה ועוד, ליישוב כולו, בבניני בתי הכנסת ומקואות טהרה, בהקצבת תקציבים למועצות דתיות ולועדים דתיים — אשר מכסים חלק או הכל של ההוצאות, על החזקת הרבנים, השובי"ם ואנשי השרות הדתי. לפי השיטה של הגהת מיימוניות, המג"א והמהרש"ל, הרי זה חציה לפי ממון וחציה לפי נפשות, כפי שבארנו לעיל.

משרד הבטחון. עיקר תפקידו הוא מסוג, שיש בו משום פקוח נפש ושמירת הרכוש כאחד, ואשר על כן יש גם בזה משום לפי ממון ולפי נפשות גם יחד. ואין זה דומה, למה שדן התה"ד בתשובתו (סי' שמ"ה) דאם החמס והתגר מצד מושל ושר תקיף, שאפשר להחזיק העיר למס עובד אם ילכדה, או דיינינו דאין הכרקום בא אלא על עסקי ממון, דאין כוונתם להשחית העיר, ויסוד הדבר ברש"י (כתובות ד' כ"ז ד"ה כרקום) דכרקום של אותה מלכות אין רצונם להשחית העיר ורצונם להחזיקם למס עובד. שם בגולה באו מראש על עניני ממון, לסחוט מהיהודים מכל הבא ביד, ולעשותם כמס עובד, אבל כאן במדינתנו שהיא מוקפת אויבים בנפש, ורק בחסדי ה' היא קמה וקיימת, הלא ידוע שהבאים עלינו מטרחתם עסקי רכוש ונפשות כאחד. ג) הוא הדבר לענין משרד המשטרה. תפקידי המשטרה מעונפים ומכילים סעיפי פעולה שונים בהם גם אדמיניסטרטיביים פנימיים, להחזיק סדר ומשטר, חוק ומשפט במדינה, שיש להם רקע לפי ממון. אבל יש לה גם תפקידים הנוגעים לשמירת נפשות, למנוע מחבלות ופגיעות בגוף ואף מרציחות. שהרי לצערנו עדיין טרם — נוקינו וטוהרנו מאנשי רצח ובעל מדות מושחתות, והכרוניקה שלנו, מכילה גם מקרי רצח ונזקי גוף. חוץ לזה, ישנו תפקיד מיוחד למשטרת הגבול המשמשת חוליה מיוחדת לשמירה על החיים והרכוש בנקודות הספר, ובוה הרי יש גם משום פקוח נפשות, וממילא נכנס לפי חסוג של תשלום ההוצאות לפי ממון ולפי נפשות. וכך איפוא אנו רואים ההוצאות מתרכזות מסביב לנקודה כפולה של ממון ונפשות גם יחד.

ד) וכן משרד הבריאות שמתפקידו לטפל בענין רפואה ותברואה, דברים השייכים לכל נפש. בתי החולים הממשלתיים, המרפאות והמוסדות הרפואיים השונים הלא עומדים לרשות הצבור והקהל ללא כל חבדל מעמד ושכבה, גם הרפוי והשרות הרפואי הרחב במכשירי רפואה ובתרופות, הם בעצם בבחינת פקוח נפש במקרים רבים, וא"כ איפא זה נכנס גם בגדר של לפי נפשות.

מסקנא דמילתא מכל הנ"ל, שבמכלול המסים שלנו בין הממשלתיים ובין המוניציפליים, מתמוגים שני סוגי היטל, גם של ממון וגם של נפשות, וכך ראוי מכיון שגם ההוצאות מורכבות משני היסודות הללו. אמנם היסוד העקרי אשר עליהם בנויים המסים בדרך כלל — הוא לפי חמון, ולפי השיטה הפרוגרסיבית, היינו —

כל אחד לפי יכלתו הכספית ומעמדו. וזהו באמת הראוי להיות לפי דין תורה, כפי שמגדיר את זה המהר"מ בר' ברוך מרוטנברג בתשובותיו (סי' ק"ד) וכפי שהובלט ביתר שאת בס' "משא חיים" להגאון ר' חיים פלאגי — (מערכת ג' ד', י"ב) וז"ל "שהוא דין תורת משה, מנהג של ראשונים שבעיר והסכמת כל הרבנים" ועוד שם במקום אחר, "כיון שמדין תורתנו הקדושה החיוב מוטל על בעלי כיסים", אלא שישנם סוגי מסים החורגים ממסגרת של לפי ממון, באשר תפקידם לממן ענינים שיש בהם משום נפשות ממש. ולפי הכלל שהבאנו לעיל בשם התוס' בב"ב, שכל שיש בו סכנת נפשות הולכים לפי נפשות, הרי שצריכים להתחשב גם עם זה. ממילא יוצא שיש לנקוט בקו ממוזג — חציו לפי ממון וחציו לפי נפשות, כפי שנקטו הראשונים והאחרונים. ועל כן אם נקח את כל מערכת המסים כיחידה אחת ונביא בחשבון את סוג התשלומין השונים כפי שנקבע נראה שאכן יש בה משום מיזוג כזה, שהוא מחאים לפי התורה, ולפי — הנהגה וההלכה המעשית.

יג

חיובי המסים ופוגיהם

הנה כל סוגי המסים שפרטנו כאן, הממשלתיים והמוניציפליים, יש להם יסוד בחלכה שלנו, מהם שכבר הזכרנו בהמשך דברינו, והראנו את מקורותיהם (בגמרא דב"ב וכן בתוספתא דב"מ, ועוד) ומהם שנוסיף בזה, להשלים את המערכת. (א) מס הכנסה, מקור הלכותי של סוג מס זה, המהוה סעיף הכנסה גדול בממשלה, יש לראות במרדכי (בפ"ק דב"ב סי' תפ"א) וז"ל: "ועל אדות המס כך הוא, שכל מה שאדם מרויח בו, בין שלו בין של אחרים, חייב לתת ממנו למס, ואף אם עד עכשו נהגו מאליהן שלא ליקח ממה שיש בידי בני-אדם משל אחרים, יכולין מקצתן עתה למחות ולומר עד כה סבלנו, ומכאן ואילך לא נסבול". ובתה"ד (סי' שמ"ב) מוסיף: "ובארצותינו נהגין כזאת התשובה, ומכריזין מי שבידו משל אחרים, או אם ידוע ממון אחרים שמרויחים בו, יגיד עפ"י חרם וגובים ממנו מס כמשאר ממון". כאן הודגש חיוב התשלומים לפי הרויח כלומר: ההכנסה, ואין הבדל במה הוא מרויח, ואפילו אם הוא משתמש בכספים של אנשים אחרים או בהלוואות, נותן לפי מה שמרויח.

(ב) מס מותרות, מקור הלכותי למס זה, במנהג שהיה נהוג לשלם מס שפחות, כלימר מכל שפחה שכל אחד הכניס לביתו לשירות, היו גובים ממנו תשלום מיוחד, כי זה היה נקרא מותרות, ודבר היוצא מגדר הרגיל, ולפיכך גבו ממנו מס מיוחד, ויסודו במהריק"ש (ח"מ ס' קס"ג), "דרכי נעם" (ס' נ"ה), "משא מלך" (חלק ג'). (ג) מס רכוש: בענין מס רכוש יש לעמוד במיוחד על הגדרת מהותו, אופן התשלום ושעורו.

הנה דעת מקצת הגאונים שהובאה בתה"ד (ס' שמ"ה) ו"במשא מלך" (ח"ג) שמוסכם שהמסים נגבים ממעות שהאדם נושא ונותן בו ומרויח בו. יוצא איפא לפי הנחה זו, שמשלמין מס מן הרכוש הנייד, היינו, מן הסכומים הכוללים של הערכת הסחורות בחנויות ובמחסנים, וכן לפי התוצרת של התעשייה, אבל לא מן הנכסים דלא ניידים, וכן מן הדברים המוקפאים שאין בהם משום מסחר ותעשייה.

המקור לדעה זו, הוא בתשובת מוהר"מ ב"ב מרוטנבורג (סי' תתקמ"א) שהובא גם במרדכי (פ"ק דב"ב ס' תפ"א), שמביא בשם תשובת רבנו יוסף טוב עלם, כשמטילים מסים על שווי של סחורה, אי יכולים להטיל גם על כרמים בפני עצמם וכו'. ואמר, שאין לדמות זו לזו, שהכרם צריך הוצאה מרובה וטורח כבד, בין בעבודות מרובות שלו, בין באסיפתו, ולא עוד, אלא שבכל שנה באים שרי הארץ ונוטלים שם מנותיהם, נמצא המטפל בו מוציא הרבה בויעת אסו ואוכל קמעא, ופעמים גשרף ונמוק והולך לו, ומאומה לא ישא בעמלו, אבל ממון העומד לרבית או סחורה, נוח הימנו, שהרי משכוננו בידו, וממנו חולך וגדל, ואוכל בלא עמל ובלא יגיעה ובלא עין, ובלא שום הוצאה ואם יצטרך למעותיו, יכול לעשות בו צרכיו וכו', לאפוקי ארעא דבעי אריס דשקיל מחצה, ואיכא עלה כמה הרפתקי, כגון רוב חמה או רוב צנה, ומיעוט גשמים, רוב גשמים, ברד ארבה, חסיל, ירק גובאי, שא"א להחביא ולעשות שימור לו כשאר עמלו. וכן פירשו חכמים (יבמות ס"ג ע"א) א"ר אלעזר, אין לך אומנות פחותה מן הקרקע, וכו', ואין להשוות דבר שטיפולו קשה ושכרו מועט, לדבר שטיפולו במנוחה ושכרו מרובה. לדבריהם אם נוטלים אותו שכר מועט הבא מתוך צער ובאין על הקרקע, נמצאו מכלין קרן ופירות, ונשמט בעל הקרקע ויצא ריקם, ח"ו. לא תהא כזאת בישראל, וכו', כמו שנאמר בסוף המקרא, ואורח ישרים סלולה, שיושבים ומטיבים בכל מעשיהם ומסדרים ביניהם כדרך שמסדרים בערכין, שנא', איש כמתנת ידו, ואין להפוך ולגלגל וללכות את הקרן אלא כענין שנאמר, «ואהבת לרעך כמוך», וכן תרבות ישראל ומנהג הקהלות, נותנים עיניהם על הפקחין, כענין שנאמר ואתה תחזה מכל העם, וגו', ויושבים ומדקדקים ומטילים על כל אחד ואחד בצדק איש לפי עמלו ולפי טיפולו, ודין על אחיהן כאילו הן גוסף, לקיים מה דאמרו (שבת ל"א ע"א) «מה דעלך סני לחברך לא תעביד», ומה שמטילין על ליטרא של פרקמטיא אינו דין שיקבלו על ליטרא של קרקע, שפחותה זו מזו, וכן נוהגים חכמים, חכמי הקהלות ורואים אם גוחים להטיל על הקרקע ושומטין את הקרקע לגמרי, שאם באין לאוכלן מכאן ומכאן, אין לו חיים, ולא מצינו בכל התורה, ששיעבד הקב"ה כלום את ישראל בקרקע, אלא היוצא השדה לשנה, וכן בלקט שכחה ופאה ובעוללות ובהענקה [מכאן סמך — דרך אגב — למה שהעלינו לעיל, שלקט שכחה וכו', הם כמו חס שהטילו על בעלי השדות] ומה שטוענין, והלא יש מכר לאחר בציר, אין בכך כלום. וכלום יש לו מכר אלא על עסקי פירות, א"כ אין לדבר סוף, והלא אדם קונה לעצמו כלי תשמיש, ע"מ למצא פרנסתו, כגון: העול והמזרה, והקנקן למחרשה, וכל כלי העגלה, חיבות וסביות בתוך הבית, ומצפה למצא על ידיהן שום פרנסה, כלום מטילין עליהם מתנות? אמרת לא כך היה, אלא דרך בני אדם להכין מלאכתו בחוץ וללכת ולשוטט בכל ענין שיכול, וכשבאה פרנסתו, נותן מנתו לפי ענינם, אבל להתנסל ולהכביד עליהם לא שמעתי. ולהלן: וששאלת על ראשי הקהל הבאים לשנות ולהטיל מס כל כך, על שוה ליטרא קרקע, כשוה ליטרא מעות, בכל מלכותנו אין נותנים כלום חס מן הקרקעות, ופעמים רצו בעלי כיסין לשנות, ובא המעשה לפנינו ולא הנחנו, וכו', וע"ז סמכו הקדמונים, שלא להטיל מס על הקרקעות, כי כל חס, אינו אלא מן המשא ומתן. ותדע, שהרי איכא בבני העיר עניים, ואינם נושאים ונותנים במעות ובפרקמטיא, אעפ"י שיש להם קרקעות, אין חשר לוקח מהם מס, אלא כה"ג שתהא הקרקע עצמה משועבדת למס, והכי משמע בחזקת

חבתים (ב"ב נ"ה ע"א) הני זהרורי דובין ארעא לטסקי, זבינייהו זביני, וח"מ לטסקא, אבל לכרגא לא, מ"ט כרגא אקרקה דגברא מנח, אבל טסקא דארעא לאו חובת גברא הוא, אלא על הקרקע מוטל, ועוד יש ראייה דמקרקעי גריעי טפי ממטלטלי דאמרי (ב"ק ז' ע"ב) כל מילי מיטב הוא, אי לא מודבן הכא מודבן במתא אתריה, ע"כ. וכן הובא בש"ע (ח"מ ס' קס"ג ס"ג) „אבל ממון דלא מטלטל אין גובין עליו כלל". ומתוך נקודת הלכה זו, הרי לפיה, גם הכתים צריכים להיות פטורים ממס. הלכה זו עוררה משא ומתן בין גדולי הפוסקים. התה"ד (סי' שמ"ב) בדברו על מכי קרקעות, רוצה לומר, שמתוך דבר רב יוסף טוב עלם שמביאו מוהר"ם מרוטנבורג, לא משמע לפטור לגמרי את המס מקרקעות, שהרי כתב „שאין להכביד עליהם כשאר פרקמטיא", משמע, שמכל מקום צריך לתת מס מהם, ואעפ"י שמור"ם חולק גם על זה, ואומר בפירוש שפטורים מכל מס, בכל זאת נראה — לפי דעתו — שבאלה הארצות, שרוב מחיית האומות עצמן, רק מן הכרמים, ומרויחים עשרים מהם, ותביעת המסים, שאין קצובין מהם לפי שבח ממון של הכרמים שלהן, אין לפוטרו כלל מן המס, וגם אין לחייבן כשאר ממון, כמו שכ' רבנו יוסף טוב עלם, דצריך אריס, ואינו נשמר לו בביתו כשאר ממון, ורוב חמה ורוב צנה, מניק ומקלקל בהן, ולכך נראה, דישראל העריך את הכרמים בדמים בינוניים, ויתן מס מחצי דמיהם, ויש להעריכם כשער הזול, וכן דעת בעל „משא מלך" (ח"ג, דין ג').

ובתשובות המכונות לרמב"ן (ס' פ"ד) כתוב שמקרקעות וספרים (על ספרים עוד ידובר להלן) וכל דבר שאינו עושה פירות, הרביע צריך לחייב ולא יותר. מכל האמור משמע, דישראל הטיל אמנם מס על הקרקעות, אולם צריכים להתחשב עם המסבות המיוחדות שבקרקע, שהקרקעות נתונים לנגעי הטבע ופגעים, ועל כן צריכה — ההערכה להיות אחרת, מכפי הרגיל. אולם עפ"י הנימוק הניתן בזה יוצא, שדוקא כשהקרקע מיוערת רק לעבודתה ולתוצרת חקלאית גרידא, אבל אם משתמשים בקרקע זו לשם הקמת בתי תעשייה חנויות או צרכניות למסחר, באופן שיש בה, גם משום הרווחה מתוך מסחר ופרקמטיא, אז צריכים להעריך את המסים, לא לפי הממד של הקרקע, רק לפי הרווחים של התעשייה והמסחר. והדברים מופנים, כלפי היישובים בקבוצות ובמושבים חקלאיים בארץ, שהקימו בתי תעשייה וצרכניות מסחר על אדמתם, שמחויבים לשלם מחלק זה של הקרקע, לפי אומד של הרכוש והרווחים גם יחד, ואין להם להנות מהנחה של חס קרקע, ואין להתיחס לענין זה בהפליה, שהרי זה יחשב לגזילת כספי אוצר המדינה...

ובנוגע למס הבתים, לפי דעת המרדכי (פ"ק בב"ב) יש הבדל בין למי שיש לו בית אחד, ומי שיש לו כמה בתים, וז"ל: „אבל שאר מסים קבועים שנותנים ככל שנה לשר או למחונניה, זו היא מחמת הריוח שמרויחים לעיר, אין ליתן מס מן הבתים, אבל אם יש לו שנים או שלשה בתים, יש להם ליתן מס מהם, דמ"ש מריוח אחר, אבל מבית אחד לא יתן כלום" וכן הובא להלכה בהר"ם (ס' קס"ג סעיף ג' בשם המרדכי ותה"ד ס' שמ"ב), וכן דעת מהר"י קולון (ס' ס"ו) „דאם בביתו גרה משפחתו פטור ממס", וכן בתשובות הר"ן (ס"י ב') ובתשובות הר"ש בן אברהם (סימן ט"ל) ובתשו" הרשב"א (ס' תמ"ד) מוסיף: כשנותנים מבתים, כל בית חשוב יותר ועושה עין יותר, צריך ליתן יותר. ובכל זה הולכין אחר המנהג, יעו"ש, ובערוך השלחן (ח"מ ס' קס"ג), הוסיף לדברי הרשב"א, „מיהו צריך לחשוב גם לפי

ההכנסה, יעו"ש, וז"ל התה"ד (ס' שמ"ב) בענין מס הבתים: „עוד מצאתי, שהעתיק אחד מן הגדולים מתשובת מור"ם, וכמדומה לי שנמצא במרדכי דבני רינוס, וז"ל בקצרה: ולתת מן הבתים זה תלוי במנהג, אם אין המנהג קבוע, אם המס צריך בענין החומות ומגדלות העיר לשמירת העיר, יש לתת מס מן הבתים, וגם מן הממון וכו', אבל שאר מסים שנותנים קצבה לכל שנה — מחמת שמרויחים בעיר לא יתנו מן הבתים — ואם יש לו שנים ושלושה בתים יתן להם". ומסיק, שזה דוקא אם יש כאן ענין מסחר והרווחה, אבל אם מחזיק אותם בשביל שהם ירושת אבותיו, וקשה עליו למוכרם, או כדי שיקיימו לבנו או בשביל להושיב בהן בניו או קרוביו לאח"ו, וכל כה"ג הוא, שאינו מחזיקם כדי להרויח בהם, נראה שפטורים מן המס, ובמהור"א (סי' פ"ד) הביאו הסמ"ע (חור"מ סי' קס"ג סק"ל) סובר, שאם בית עומד למכור, הרי הוא כפרקמטיא, וחייב במס, יעו"ש.

יוצא מכל זה, שאם יש לאדם רק בית אחד, שהוא גר שם עם משפחתו, ואינו מקבל שכר דירה משאר דירות בבית הזה, או פטור לגמרי מתשלום מס על הבית הזה, אבל אם יש לו מבית זה הרווחה, או שיש לו שנים או שלושה בתים, הרי זה כמו מסחר, וחייב ממילא בתשלום מס הכנסה ומס רכוש.

ואמנם כן, התעריף הממשלתי במסי הקרקעות ונכסי דלא נידיי אחרים, הוא שונה לגמרי מכפי התעריפים הרגילים, של שאר סוגי המסים, והרי זה מתאים להלכה הקובעת ככה.

בנוגע לנכסים דניידי יש לעמוד על שלשה דברים: א) שעור הרכוש המחויב במס, ב) איזה סוגי רכוש חייבים במס, ג) מקום הימצאו של הרכוש.

בנוגע לשעור הרכוש וכמותו החייב במס המקור ברא"ש בתשובותיו (כלל ו) הקובע, שמי שיש לו מאה זהובים יתן מהם מס, והוא הדין אם היה לו שוה כסף. זהו המינימום — לפי דעתו שמתחיל בו חיוב פריעת המס, ובנימוקי הרמ"ם כתוב, מי שיש לו מאתיים זהובים, לא יטול לקט שכחה ופאה וכו', אמנם רבותי אמרו, מדין חקנה, שפחות מזקוק פטורים ממס, וכו', והתה"ד (ס' שמ"ב) אומר: שבקהלות שבבבולנו נהוג, שכל מי שיש לו יותר מחמשה ליטרא מעות וינר נכסים, שנותן מהם מס, יתחייב לתת מן הנ"ל, ע"ש שמגדיר את החיוב המס ברכוש, ושעורו המינימלי, וגם בזמננו מן הראוי להגדיר עפ"י הקיום הנ"ל סכום שבפחות ממנו פטורים.

ב) בנוגע לסוגי הרכוש, היסוד של הרכוש הוא המסחר והתעשייה, הסחורה והתוצרת בחנויות ובמחסנים, אולם יש דיון לגבי לכלול בזה גם שאר דברים, כגון הפציע"ערך, תכשיטי זהב וכסף, ואבנים טובות ומרגליות. דעת התה"ד (סי' שמ"ב) לתת מס מדברים אלה, והובאה ברמ"א (חור"מ ס' שס"ג סעיף ג'), וכותב: חפצים ותכשיטים זהב או כסף, או אבנים טובות ומרגליות, הן אם תלושים, הן אם מחוברים בבגדים ובחגורות ובצלצלות, אם מעט אם הרבה, אף אם הם מתוקנים לאשתו, לבניו ולבנותיו, מכולם נהגים באושטריך ואגסה לתת מס, וכו', ונראה הטעם למנהגנו, משום דכל כסף זהב ואבן יקרה ומרגליות, קופצים עליהו זביני, וזבינייהו חריטי הוא, ואי־פטרינו להו מן המס, וקודם לכן, וכשיעבור הזמן, איתרמי לתן הלואה או סחורה שיראה בהן רוח יפה, וימכרו החפצים לפי שעה ויוציאו דמיהן בריווח. ובספר „משא מלך" (חיג משפט ג') כותב: „ראוי והגון הוא מנהג מקומנו, שמשלם

חצי השווי ומעריכים את התכשיטים לערך, כאילו היה נמכרים בשוק, הכל כפי השעה והוא מנהג נכון, יע"ש, וראה בחת"ס (ח"מ סי' נ"ט) שמשערים בכמה ראוי לשמש בחול ושבת וכו', ואותו כסף יושם כפי שבור וכו', והעיקר ללכת אחר המנהג וכרעת התה"ד הנ"ל.

וכן יש סוג מס כזה, שאפילו הרכוש לא נמצא בידו אלא בידי אחרים ואינו נושא ונותן בו ג"כ חייב במס, כגון: מי שיש לו סקרון ביד אחרים ואינו נושא ונותן בו, דעת התה"ד (סי' שמ"ב) שחייב ליתן מהם מס, אעפ"י שנוחן ג"כ במקום שהפקידו. ומובא ברמ"א (ח"מ סי' קס"ג סעיף ג') ושם מביא הרמ"א דעת החולקין על זה (בשם תשו' הרשב"א, סימנים תרס"ד ותשפ"ח, ומהרי"ק, שרש קכ"ד), וכן סוברים התה"ד והרמ"א שם, שלמי שיש לו חובות על אחרים, אם רק ראוי לפרע נותן מהם מס, (וראה בחת"ס ח"מ סי' נ"ט) שאותם נותנים בהקפה בסחורה, הרי הן בטוחים וצריכים להכניס בשומא, אולם חוב ישן של שנתיים, צריכים לשער עד כמה שזה בטוח, וישערו באומד, כל כסף וזהב, שמין רק בשברי כלים ולא מתוך שווי של הכלים, אבל אם ישנן שם מרגליות שמין אותן בשויין, והכל כפי המנהג יע"ש. ובתשובת מור"ם (פרק הגוזל בתרא) כתב, שאם יש לאשה ממון שאין לבעלה רשות בה, וכן אפילו מה שיש לבניו ולבנותיו שלא נשאו עדיין, הכל חייבים לתת מס ממנו, ומובא ברמ"א (ח"מ ח"מ סי' קס"ג ס"ג) וכן גובים אפילו ממשרתיהם, כדברי התה"ד (סי' שמ"ב) האומר: ומקצת בעלי בתים עשו להם קצת מנהג בחזקה לפטור להם משרתים, אעפ"י שיש להם ממון שמרויחים בו ואוכלין משולחן בעלי בתים, ואנו מנהג שיש ללכת אחריו ע"כ.

התעוררה שאלה, אם גם לרכוש וממון שיש להם לאנשים מחוץ לעיר, אם חייבים לשלם ממנו במקום שהוא גר, את המסים המוניציפליים, או למי שיש לו רכוש וממון מחוץ למדינה, אם הוא צריך לשלם את מסי הממשלה, בה הוא נמצא. מקור הענין, בתשובות הרשב"א (הסימנים תרס"ד ותשפ"ח), ח"ל: מי שדר כאן וממונו בעיר אחרת, פטור לפרוע במקום דירתו, שהכרגא הוא כסף גולגלתא, והטסקא דברים מוחלקים הם, דכרגא במקום שדר, משום דארקפתא דאינשי מנה. אבל הטסקא אינו אלא על הממון, והממון משועבד לבעל הקרקע, והקרקע דהיינו אדוני הארץ שהוא שם בעירו, והוא הדין והוא הטעם לעסק וכו' (סי' תשפ"ח), וכן בתשובה (סי' תרס"ד) ח"ל: „ואפילו בן עיר שיש לו עסקים ופקדונות בעיר אחרת בקבע, אינו פורע מס מאותו ממון שיש לו קבוע במקום אחר" ע"כ, וכן דעת המהרי"ק בטור ח"מ (סי' קנ"ז) ח"ל: „על ראובן הדר באושקה, והושיב חנוני בנכסים בסרקושטה והחנוני דר שם וטוענים קהל סרקושטה לפרוע מס עמתם, והשיב שלפי שורת הדין מסתברא שהדין עם קהל סרקושטה לפי שאין אדם פורע מס לפי נפשות אלא לפי ממון ובמקום ששם הממון שם חיבור".

ואולם דעת מהר"מ מרוזנבורק, היא אחרת, שהרי כך כותב בנימוקיו: „יש שהורו, כסף שיש לאדם חוץ לעירו ולא בא מעולם בעירו פטור מן המס, כמו מחנה וירושה, או שכר שבא לאדם חוץ לעיר, שמעולם לא היה לקהל עין מזה, וכו', וי"א, מי שיש לו מעות מחוץ לעיר אפילו בכרכי הים צריך לתת מהם מס מן הכל, וגם שם צריך לתת מאותן מעות, אפילו לא באו המעות לידו מעולם, ורוב עמא דבר כן, עכ"ל.

ואותו הדבר בענין הרכוש והממון שיש לאדם מחוץ למדינה, שהרי הזכיר „אפילו בכרכי היים“ שלפי דעתו חייב במס, וחולק עליו המהרי"ק בתשובותיו (סימן קל"ג) גם בענין זה, ומסיק שאינו חייב לתת מס, אלא שחילק בין ראו פני העיר או המדינה, או לא.

ובתה"ד (ס' שמ"ב) מסיק, שכן חייב במס ברכוש ובממון שהוא מחוץ למדינה, וז"ל שם: „ומהאי טעמא נראה, שכל מה שיש לאחד אפילו חוץ למדינה סקדון, לתת מן הכל, וכן כתב בפסקי גדול, ח"ל: צריך לתת ממעותיו שחוץ למדינה, ואפילו לא באו לידו לעולם, וגם שם צריך לתת מהם, ורוב עמא דבר הכי, עכ"ל. והתה"ד שם מצדד בהלכה זו, דאף אם הממון לא ראה את פני המדינה מעולם חייב לתת ממנו, דהוי דוחק לאוקמי, שהיה פעם אחת במדינה ויצא ממנו, בעוד שלא בידו, ותו דמנין לנו לחלק.

וכן בתשובת „שב יעקב“ מובא בפ"ת (ח"מ ס' קס"ג סק"ט), דעתו לחיוב, הוא מסיק בנידון זה, שהדין עם הקהל לגבות מס מרכוש וממון אפילו מחוץ למדינה, כיון דהר"מ מרוזבורק, המהרי"ל ומהורי"ו והמהרא"י תה"ד, והרמ"א בד"מ (ח"מ ס' קס"ג) כולם ס"ל, שנותן ממון מחוץ למדינה, אף דהרשב"א ומהרי"ק ס"ל דאין נותנים, בטלים נגד רוב פוסקים, ובפרט דהרשב"א בכרזא ס"ל נמי דמשועבד אפילו מה שחוץ למדינה, ולא פליג רק בטסקא, ועוד אפילו לא הוי רוב — פוסקין עם הצבור, ויכולים לומר קים לן כאותם הפוסקים, דס"ל דחייבים וכו'. יער"ש. וראה בסמ"ע (ח"מ ס' קס"ג סק"ז), וראה באריכות בספר „משא מלך“ (ח"ג דין ג' משפט ב'). וכן דנו בזה בענין רכוש וממון בעיר אחרת בקשר למסים, הרבה פוסקים, ראה בריב"ש (ס' תע"ז) המהר"מ אלשיך (ס' ס"ח), „דרכי נועם“ (ח"מ ס' כ"א), רשד"ם (ס' שס"ב), מבי"ט (ח"ב ס' ע"ג) ועוד.

וזהו בעיה שנזכרת גם כיום הרבה, בקשר לכסף ורכוש של אזרחי ישראל הנמצאים בחוץ לארץ לענין חיוב מס, וכדאי להעיר, שחוק המסים שלנו, לא קובע חיוב מס מרכוש וממון שיש לאדם בחו"ל.

והנה בסיכום דברינו לענין מס רכוש, הרי המסקנות: שאמנם החוק לענין מס רכוש יכול לכלול גם בתים וקרקעות, אולם — כאמור — לפי אחזים ידועים מיוחדים שלא כפי החישוב שברכוש הנייד, וכן הם חוקי מדינתנו. החוק גם עושה הבדל במהות הרכוש ובצורתו, כגון בין מגרשים לבנין, ואדמות חקלאיות, לשם עבוד פלחה, ירקות, ועצי פרי, ששם אחוז המס הוא קטן באופן יחסי. כן נקבעו שעורי החיובים במס, בארנונה, שהשעור המינימלי החייב במס זה הוא מרכוש של חמש מאות ל"י, וכן מס הרכוש של חלוה חובה קבוע שעור מינימלי שחייב במס. כן בנוגע למס הכנסה, ומס מקדמה למובטלים שהיה אשתקד, נקבע המינימום שהמרויח פחות מהסכומים הללו פטורים ממס הכנסה. מבלי להכנס לפרטי חוקי המסים שלנו ולגבי השיעורים שנקבעו, אפשר לומר שבדרך כלל הרי החוקים הללו יסודם בהלכה שלנו, שהראינו וחשפנו את מקורותיהם במאמרנו זה.

מוחזקים וזכות הערעור

הצבור, מוסדות הממשלה ומוסדות המוניציפליים, נחשבים המוחזקים בכל מה שנוגע להטלת המסים וגבייתם, לאמר: לא שהתושב חייב המס, הוא הוא המוחזק, ואם הוא טוען שאינו חייב במס או שמטילים עליו סכום יותר מדאי גדול, או ב"כ המוסדות הנ"ל הם שצריכים להביא ראיה, ולנמק את תביעותיהם, אלא להיטף, ב"כ המוסדות הנ"ל, וועדות ההערכה והשומא, הם המוחזקים, וקביעתם והטלתם את סכומי המסים השונים, הן מחייבות את משלמי המס, ועליהם לשלם תחלה את המס הנקבע, ובמקרה של טענה על גובה או סטור מהמס, יש להם להתושבים, הרשות לערער על החלטותיהן של ועדות ההערכה והשומא.

הלכה זו נפסקה, בתשרי מהר"מ ב"כ מרוטנברג (סימן ק"ו), וממנה תוצאות לכל מערכת המסים, וז"ל: כמדומה אני, שכל יחיד המדיין עם קהלו, עבור עניני מסים, שהקהל גובים המס תחלה ואח"כ אם הוא חפץ ירדו אחר לדין, אם נטלו ממנו שלא כדת, יחייבו הדיינים להחזיר, והקהל רוצים להיות מוחזקים ותפושים ונתבעים ללא תובעים, ואפילו היכא דלא אפשר, עדיין מחזיקים עצמם בחוקת תפוסים לענין זה, דהמוציא מהן עליו הראיה, ואם הדין הוא כך, שיש עסק שבועה ביניהם, הרשות ביד הקהל לישבע או להפכה על שכנגדם, כי כל שעה ידם על העליונה, ומקדם הייתי סבור, דמלתא בלא טעם הוא מהלכות מדינה שנהגו מאליהן, שלא ללמד מאותו מנהג בעיר חדשה, דאכתי לית להו מנהג, והנה נתתי לבי ודקוקתי, כי מנהג תורה היא, ויש לו על מה שיסמוך, סי' איזה גשך (ע"ג ע"ב) א"ל ר"ס לרבא, חזי מה, הני רבנן דיהבי זוזי אכרגא דאינשי ומשתעבדי בהו, כו', ע"ד, אמר ר' ששת, מוהרקייהו דהני בטפסי דמלכא מנת, אלמא חשוב המלך כמוחזק במס של כל אחד ואחד, וכל היכא דאיכא שום ספיקא ושום טענה ליחיד שאינה ברורה, לפטור מכס, אז אמרי', דינא דמלכותא דינא, ומוהרקייהו בטפסי דמלכא מנת, עד שיברר שהוא סטור, ועוד סברא גדולה היא, שאם לא היינו אומרים כן, א"כ כל אחד ואחד יאמר לקהל, אני פטור מן הדין, או פרעתי מס שלי, ואם תרצו להוציא ממני אשבע שפרעתי, או תשבעו אתם, — וקודם שהיה כל אחד מן הקהל נשבע בשביל דבר מועט המגיע לחלקו, היו מחלין לו ונמצא הקהל מפסידים, ובכמה דוכתי אשכחן דחשו רבנן טובא להפסד דרביים, דהא מצר שהחזיקו בו רבים אסור לקלקלו (ב"ק ק' ע"א), כגון מי שהיתה דרך רשות הרבים עוברת בתוך שדהו ונטלה נתן להם מן הצד (ב"ב צ"ט ע"ב) וכיר"ב, וטעמא, משום דכל היכא דאיכא טענה כל זהו לרבים, חשיבי כמוחזקים, דאל"כ לא היה להם תקנה לרבים, שכל אחד יעשה עולה ויחשוב בלבו מי יתבענו לדין, מאן פייס ומאן שביק, קידרה דבי שותפי לא חמימא ולא קרירא, לכן יש לנו להתשיב כמוחזקים, לבד מהיכא דידוע שאין הדין עמהם, דמשום דרבים נינהו אין להעביר הדרך על שום אדם, אטו רבים גולגים נינהו, סוף דבר כך הוא הדין, כל מה שיש לו לאדם, חייב לתת מס אם לא דבר שאין בו משום סקסוק שהוא פטור, אבל דבר שהוא ספק, והקהל חלוקים עליו ואומרים שהוא חייב, יש לו ליתן, ושוב ירד עמהם לדין, דאפילו שערי דכדא משתעבדי לכרגא, והרובה להיות פטור יביא ראיה ויפטור, וכי' ע"כ.

ודברי הר"מ מרוטנברג משמשים יסוד ומסד למערכת המסים, ואחריו חתרו החזיקו הראשונים והאחרונים, הביאו המרדכי בב"ב ב"ס לא יחסור, ובערוך (ערך „נתג" א') ח"ל: „ועוד פי' ר"ח בס' המקבל (ב"מ ק"י ע"א) א"ר נחמן הכל הולך אחר מנהג המדינה, ומוקמינן לה במנהג המקום, והטוען זולתו המנהג עליו נראית, וקיימא לן כוותיח", ע"כ, ובחגתת אשר"י ס"ק דמציעא כתב שם בשם המהרי"ח, שכ' בשם ר"ח, שכל המסים שגובים המושלים, אפילו שאינם קצובים, כגון לצורך אכסניא למלחמה, או לשאר צרכים גדולים, כלם מקרי דינא דמלכותא, וא"כ נראת דרבים מקרי בכולן מוחזקין, וכן בשאר גביות ועולים קטנים, אפשר דמכ"ש, דינא דמלכותא דינא, להטיל אנגריא על בני מדינתו, וכ"ש היעודים בומנינו, יעריש. וכן יש להסיק מתוך דברי המהרי"ק (שורש ב') שהקהל נקרא — מוחזקים, וראה בתשובות מהרשד"ם (הר"מ ס' ת"ה) כי הקהל נקרא מוחזקים בכל דבר שיש הפרש בינו לבין הרבים, יעריש, וכן האריך בזה בתה"ד (ס' שמ"א) וכן מהרי"י ששון בתשובותיו (ס' ס"ט). וראה „בקונטרס תיקון עולם" להגאון המהרש"ם (ס' רל"א סק"ז) שהביא חבל פוסקים ראשונים ואחרונים, על הלכה זו, דחקהל והצבור נקראים מוחזקים בגביית המסים, והוי נתבעין ולא תובעים, ועל פי זה דגים הגאונים הנ"ל בתשובותיהם ובפסקיהם.

חנה ראייתו העקרית של הר"מ בב"ב מרוטנברג בתשובתו הנ"ל, היא מדברי ר' ששת: „מהרקייהו דהני בטפסי דמלכא מנח", ופירוש הדבר, שהקרקע משועבדת למלך, והוא מוחזק בה, מצד „דינא דמלכותא דינא". אולם, צריכים אנו לבסס הלכה זו של מוחזקין, אף לא לפי הטעם של „דינא דמלכותא דינא", שלפי דברי הר"ן, המובאים לעיל, זה שייך רק למלכי עכר"ם, ולא למלכי ישראל. ואמנם האחרונים חותרים למצא מקורות אחרים להלכה זו. והנה נראה לי לנכון למצא מקור להלכה זו של מוחזקין.

בסוגיא שלפנינו בב"ב (ד' ח' ע"א) רב פפא רמא כריא חדתא איתמי, א"ל ר' שישא בריה דר' אידי לר' פפא, ודילמא לא מדויל, א"ל משקיל שקילנא מינייהו, אי מדויל מדויל, ואי לא מהדרנא נהלייהו, ז"א: אעפ"י שיתומים בעצם פטורים ממס, מתוך שלא בני מחילה ניגהו דליחלו וכפירש"י שם (ד"ה לא מדויל) ובזה מטילים עליהם חוב ואין חבין לאדם שלא מדעתו והסכמתו (ראה ברמ"ה במקום), בכל זאת מכיון שבחפירת באר מים צריכים להשתתף מפני שזה בשביל שרות היתומים ותועלתם, כאן שזה ספק הרי צבור בני העיר מוחזקים, והיתומים צריכים לשלם תחלה, ואעפ"י שיש חשש שהנסיך לא יצליח, בכל זאת צריכים לשלם מקודם, ואחר כך יחזירו להם. הרי משמע מכאן ברור, שהקהל נקרא מוחזקים. ומכאן שהמס המוטל על בן האדם, צריך להשתלם מקודם, ואם יתברר אח"כ לפי התביעה, שהמס שולם שלא כדין, הרי הסכום הזה יוחזר לבעלים, והבן.

אכן אעפ"י שגם אם הבע"ד מערער אין זה פוטרו מתשלום מ"מ יש זכות ערעור למחויבי המסים, ואם לפי דעתם שלמו יותר מכפי השעור המגיע, יש להם זכות לתבוע חזרה את התשלומים והסכומים העודפים, שנשלמו שלא כפי הערך וכפי המגיע, כפי דעת מהר"מ הנ"ל ולפי שנפסק בחר"מ (ס' קס"ג סעיף ג') ברמ"א האומר: ובמקום שנותנים על פי הערכה אינו יכול לומר שטעה, אבל אם אין נותנים על פי השבועה יש לומר שטעה, ובסמ"ע שם (סק"ט) „צריך ליתן כל הערכתו, אבל

אם יכול לברר טעמא, שומעין לו, אף אחר שנשבעי. ובימינו הונתג שבמקום שבוועה וחרם של משלם המס, ע"ד מצב רכושו ורווחיו, שנותנים הצהרות בכתב על רכושו ורווחיו [עוד ידובר ע"ז להלן] ויש בידו, לאחר שמסר את הצהרתו, לברר ולנמק את הערעור בנוגע להטיל המס עליו. אלא שהערעור אינו מעכב את תשלום המס כאמור. וכן מסיק בעל "משא חיים" (מערכת מטים ע') "שכל יחיד שיש לו איזה טענה ותביעה עם יחיד או עם רבים לא יוכל להיות מעכב מלפרע מס בשביל חת שאינו יכול לעכב שום מס בשביל שום טענה שבעולם". וזה נובע מתוך שהקהל נקרא מוחזקין, ואותו הדבר, בממשלה ובמוסדות המוניציפליים, כאמור.

טו

המס בתור חוב, ולמעלה מזה

ומנקודת השקפה הלכתית זו, שהממשלה והמוסדות המוניציפליים נקראים מוחזקין, הרי המס מובטח ומשוריין בנכסים וברכוש התושבים, והריהו כחוב גמור, שצריכים לשלמו, ולא עוד, אלא כחוב אשר נגבה ראשון מעל כל החובות, ורק אחרי שנגבה חוב המס, באים בחשבון לגבייה שאר בעלי חובות.

(א) מקור הדבר, בתשובות מהר"מ ב"ב מרוטנבורג (ס' שס"ט) וז"ל: כך מנהג בכל הקהלות (דין תורה) שאין אדם יכול לפטור עצמו מן המס ביציאתו מן העיר, אחרי שנחתיב במס, וגם אם אין שם מנהג, נראה בעיני דין תורה, כששאל המלך המס, אפילו שערי דכדא משתעבדא למלך, והמלך אמר מאן דלא יתיב כרגא לשמעבד למאן דיהיב כרגא (ב"ב נ"ה) וכו'.

(ב) וברשב"א בתשובותיו (סי' תתפ"ז), על דבר השאלה הגידונה: ראובן היה במאירקי ותייב היה לשלם מס, והתפשר עם המלך, וחלה ומת, והקדיש סכום, והיורשין רוצים לתת את המס בנכוי הסכום שהקדיש, ופסק, דהדין, דקדם הם צריכים לתת את המס מכל הרכוש, ואח"כ לתת להקדש, שהרי המס הוא חוב כחוב גמור.

(ג) ובמהר"ם מרוזבורק (הובא בד"מ חו"מ סי' קס"ג) ובש"ע חו"מ (שם סעיף ג') איתא: דמי שהיה דר בעיר שנים רבות, ולא שאלו ממנו הקהל מס, אך שתקו, לא הוי מחילה, ויכולין עדיין לתבוע כל המס שעבר שנחתיב כבר.

(ד) ומהריק"ש בחידושו (חו"מ סי' קס"ג) כותב וז"ל: "שהה בעיר י"ב חודש ולא תבעו ממנו מס, לא הוי מחילה, ולכשיתבעו ממנו יתן למסרע".

(ה) וכתב הריטב"א בכתובות (ריש פרק הנושא) וז"ל: "שאם הסכימו ציבור עם אדם אחר שיפטרו אותו ממס, זמן קצוב כדי שיבא לדור אצלכם, או משום הנאה אחרת שעשה להם, אם מת בנתיים, חייבים יורשים לפרוע מס על אותם נכסים".

(ו) ובצורה בולטת ביותר מפורש יוצא בתשובות מהרשד"ם (סימן ת"ד) בשאלה שנשאל, אם נתן חלק מרכושו במתנה והשאר ירש בנו, אם בנו אחראי בעד תשלום המס מן הרכוש. ואומר: "ולענ"ד, שהדין דין אמת, שכיון שנשאר נכסים ליורשים, הם הם החייבים לפרוע, שהיורשים במקום מורשים עומדים, וכמו שאם היה המוריש מפור מעותיו ומאבדן זעיר שם, עליו היה מוטל לפרוע מה שהיה חייב לקהל, כן עתה וכו', וכיון שהנכסים שנתן חלק למקבלי המתנה, הם נקראים

משועבדים וחנשאר ליורשים, הם נקראים בעלי חוב והקהל כבעלי חוב, וקיייל איך נפרעין. ממשועבדים. במקום שיש בני חורין וכן שונה בתשובה (סי' תמ"ז), שמי שנשאר חייב צדקה לקהל ונפטר, שהאשה צריכה לשלם אפילו במקום כתובתה, כי מה שעשה הקהל הוא כבית דין הגדול, ואדעתא דהכי נכנסים להיות נכנעים לקהל ולשלם את החוב, יע"ש.

ז) וכן בספר „משא מלך“ (ח"ד משפט ז') איתא, ראובן שמת והוא חייב במס ולא הניח מעות לשלם המס ולשלם לאשתו כתובתה, הקהל קודם, ומכל מקום ראוי שיקלו מן האלמנה, יע"ש.

ח) וכדאי להוסיף דברי הרמ"א עד כמה שהמס נחשב בתור חוב, (בחור"מ קס"ג סעיף ג') דאם שמו המס על כל אחד מהם מה יתן והתחיל לגבות, מאותה השעה הוי על כל אחד כחוב, ואפילו העני אח"כ חייב ליתן מה שפסקו עליו, וכן אם היה עני והעשיר הולכין תמיד אחר זמן הגביה עכ"ל. בט"ז שם מוסיף, ולא דקא התחילו לגבות, אלא דאורחא דמילתא כן הוא, שמתחילים לגבות מיד, אבל מן שעת השומא הוי כחוב גמור, וגם בעני והעשיר הולכין אחרי שעת השומא.

ט) ולכשתמצאו לומר, הרי החוב של המס עולה על מהות החוב הרגיל ומושגו לפי תפיסתו וחידושו של הר"ן בתשובותיו (סימן יר"ד) על השאלה שנשאל, על ראובן שהיה דר בג'רונדה, והיה חייב בחובות הקהל והיה לו בת מלאה והשיא ליהודה ממעות שנשא בקסטניון, ועשו הנשואין בג'רינדה, ותבעו ליהודה, ותשיב אעפ"י שלדין הגמרא, מי שנושא בתברו מנה, ומלוח אין לו אלא מנה במעות או בעסק, ונתנו לראובן ואותן מעות או עסק ליתנייהו בעינייהו, אין למלוח על ראובן כלום, לפי שדעתי נוטה, דכל כי האי גוונא לא מקרי מזיק שעבודו של חברו, אפילו הכי להנהגת הקהלות אינו כן, שכבר נהגו הקהלות בגביית המסים, שמי שמעותיו מחויבים בחובות הקהל ונתנם לאחר, נכנס הזוכה תחת הבעלים הראשונים, וכל מנהגי העיר יש ללכת אחריהם, כמו שמבואר במקומות רבים בתלמוד, אפילו יהיה המנהג חולק עם דין הגמרא, כל שכן שזה המנהג, והטעם בזה שחייב המסים, לא רמי אקרפתא דגברי כשאר חובות, שמה שאנו פוטרם הזוכה במטלטלים דלתנייהו בעינייהו משעבוד ראשון הוא, מפני שהחייב מוטל על הראשון, ומיניה אפילו מגלימא דעל כתפיה, אבל זה השני, לא חל השעבוד עליו ונכסי הראשון אינו בעין שיהיו ערבים — לשעבודו, ולפיכך אין לו על השני כלום, אבל חייב מסים מוטל על הממון, וכל שזכה השני בממון נכנס תחת הראשון ע"כ, יע"ש.

חידוש זה שנתחדש בתורתו של הר"ן משקף לנו את תפיסתו על ערך המסים וחובות האזרח כלפיו. החידוש הוא, שאין כל אפשרות לשחרר את הרכוש והממון ממס, שכבר חל עליו אפילו אם בצורה זו או אחרת, עברו לרשות אחרת אם בתורת מתנה, ואם תורת נדוניה, מפני שהמס רובץ על הממון, איפה שהוא נמצא, והשני תחת הראשון. כאן בא הדבר לידי בטיי נמרץ יותר ממה שהדגיש מהורש"ם בתשובותיו (סי' תמ"ז) שהבאנו. וראה ב„משא מלך“ (ח"ג דין ג' משפט ח'), ומכאן יסוד ומסד, לשיטת המסים ומתותם, ואם בקהלות הגולה שעליהן נאמרו כך, — במדינה הריבונית, על אחת כמה.

יוצא לנו בסיכום: א) שהמס רובץ על הנכסים של האזרחים כמו חוב,

ומשתלם ונגבה מבלי להתחשב גם אם עברו שנים מאז נתחייב בתשלום המס, (ב) שיש לו זכות קדימה בחובו ובגבייתו, אפילו בהעדפה מעל דברים חשובים, כמו הקדש וצדקה ואפילו כתובת אשה, ג) שאין להפקיע את חוב המס, ע"י מתנת של חלק מהרכוש והגכס לאחר, או בצורה אחרת, כי המס רובץ על הממון, וצריכים לסלקו מתוך ממון זה, אפילו אם נכנס לרשות אחרים.

טז

שבועה או הצהרה וחומר חיוב תשלום המסים

לפי הנוהג שהיה מקדמת דנא בקהלות ובצבור בישראל בתפוצות, היה על כל משלם המס לסוגיו השונים, להצהיר בשבועה ובחרם על כמות הרווחים שלו ועל ערך השווי של הרכוש.

מקור דבר זה בתשובות הרשב"א, שהובא בב"י (חר"מ ס' קס"ג), וז"ל: „וכתב עוד בחשובה, שלפי מה שכתב הרמב"ם (בפ"ב ה"ב מהל' מלוה ולוה) על כל שיש לו ולא יתן לבעל חוב, מחרימין על המס שיפרע כל אחד, כפי מה שיש לו, ולפי מה שכתב, שתקנו הגאונים, שמשביעין אותו אם יש לו לפרוע לבעל חובו גם לענין מס, משביעין לכל אחד שיפרע כפי מה שיש לו, ואם אחד אומר לקהל איני רוצה לפרוע עמכם עפ"י החרם, כי אני מתיירא, שלא אוכל לעשות החשבון כדיון, אבל תטילו עלי כמה שתמצו ואני אשלם, אם הקהל יש להם מנהג ידוע, או שקבלו עליהם בענין אחר, אין היחיד רשאי לברור לו דרך לעצמו“.

ואחריו החרה החזיק התה"ד בתשובתו (ס' שמ"ג) ע"ד חובת השבועה על כמות הנכסים, מהותם ושוויים, ומסכם בזה הלשון: לפי מה ששמע באשרי דמתניתין (בריש ב"מ) שיש לדין לבאר ולסגור בפני כל צד רמאות, כשמשמע בעלי הדין, וא"כ כל שכן בעניני מסים, רגילים אינשי למיעבד כמה טצדקי, כדי לפטור מהם ומקילים, לצדד היתירים, ואם ישבע בכללות אפשר שיעשה כמה מיני טעויות ורמאות, לכן צריכים לפרש ולפרש בבאור יפה כל הנכסים, איכותם ומהותם כדפרישית, וכן נהגו בכל גבולינו, ע"כ, ובעל „באר עשק“ (בתשובה ג') מרחיק לכת, ואומר: ודין חורה, לברר נתינת המסים על פי השבועה וראה עוד בתשובות הרשד"ם (ח"ד ס' תמ"ד).

ובמדינתנו הונהג, שמוסרים הצהרות על הרווחים בקשר עם מס הכנסה, ועל ערך שווי הרכוש בקשר עם מס הרכוש, במקרה של העלמה, או השתמטות, הרי זה קשור בקנס ובפלילים.

ואזהרה חמורה על העלמת המסים מכל הסוגים, השתמשויות והתחמקות והברחת המכס, מתבלטת מאד ע"י הפוסקים הראשונים והאחרונים, ונוסף לדברי הרמב"ם (בפ"ה הי"ב מהל' גזילה) שהבאנו לעיל, ע"ד הברחת המכס, שזה גזל ממש, אנו מוצאים בראשונים ואחרונים — כאמור — גם על שאר חיובי מסים.

הרא"ם בתשובותיו (ח"א ס' נ"ז) כותב וז"ל: אבל אלו החרמות שמחרימין הקהלות, בענין העולים והמסים ודומיהם, שיתנו על פי שיאמדו האומדים או שיפרעו עד זמן, כך הם חלים על כל מי שיעבר אותו. החרם, מאחר שרוב טובי

העיר הסכימו באותו חרם, מפני שזה חיוב שחייב כל אחד ואחד, לתת כפי ממונו, ואם לאו, גזרן הוא, עכ"ל.

ודברים נמרצים על אזהרת חובת תשלום המסים, אנו מוצאים בספר „משא חיים“ מאת הגאון הספרדי, ר' חיים פאלאג'י ז"ל, הכותב בזה הלשון: „במה שהסכימו הרבנים וממוני הזמן וטובי העיר, בעונש המסרב שלא לפרוע מס, שהוא עובר הסכמה, ועבריינא יתקרי, ושהוא מובדל ומופרש, וכו', כי האיש הירא את דבר ה' ויראה לנפשו, לא יבא בעקיפין, לפסק בענין פריעת המס לעבר על דין תורה. וכן: „כל מי שבא לבטל את העריכה חטא הרבים תלוי בר' (מערכת ג' סי' י"ז) ובמקום אחר בספרו (מערכת ח' סי' ט"ז) כותב בסיום התשובה, וז"ל: „כללו של דבר, האיש הירא את דבר ה', יזהר לפרוע מס שלו באמת ובתמים, ולא ינכה ממנו מאומה, כי הוא גזל גמור, וכל שכן שלא יבקש המצאות שלא לתת מס הקצוב, ולבטל מנהג הקדמונים שלא לעשות עריכה חלילה, גם לא יעשה אלמות שלא לפרוע המס וכו', שזה גזל את הרבים וכו', ונקרא לשון מס מלשון נמס כדונג, זכה הלא הוא מיסוס עוונותיו, לא זכה יהיה מיסוס ממנו כפי הנהגתו במס, כי המס נחשב לנו לצדקה, שנאמר ושמתי פקודתך שלום, ונוגשין צדקה, עד כדי כך!״

ו„במשא מלך“ (ח"ה, מאמר א', ד' מ"ו ע"ג) כותב: דמי שאינו רוצה לפרוע את המס, דמחפשין אחריו ומחרימין אותו וכו', כגברא דלא ציית דינא וכו', יעריש. וכדי להשלים ולהבהיר את השקפת גדולי ההלכה בנידון המס והמכס נביא שתי תשובות הדנות על המכס: א) בתשובות המבי"ט (ח"א סי' רס"א) על השאלה שנשאל, אם מוכס יהודי מוסיף מדעתו על מין סחורה יותר מן החוק הקצוב, אם מותר להבריא ממנו גם אותו החוק הקצוב לו מאת המלך במין הסחורה ההיא או אחרת, והשיב: אם באיסור הוא מוסיף, מותר להבריא, בכדי להציל גזילתו, כפי השווי מה שגזל מחברו, ואסור לגזול ממנו בחזירתו אלא לפי הגזילה, ב) בתשב"ץ בשם המהר"ק ז"ל, (ח"ד סי' י"ד) ז"ל: „נראה, שאפילו ידוע, שזה המוכס ישראל הוא מוסיף ליקח ביותר מחק המלך, שהרי הוא כגזול, אסור להבריא ממנו כפי מה שהוא חוק, דאטו מפני שהוא עושה שלא כדין לגזול, יגזלו בני אדם חוקו, הא הוי כהאי דאמרינו, היינו דאמרי אינשי, בחר גנבי גנוב וכו'.

הבאנו את השאלה בענין המכס, בכדי להראות, עד כמה שההלכה נוטה לזהירות יותר, שלא יקופח המכס אף במשהו. ועד כמה, עמדה ההלכה על איסור ההברחה בכל צורה שהיא, אפילו במקרה שהפקיד טעה בהערכה, ואם במדינת הגוים כך נאמר ונססו הדברים, במדינתנו, על אחת כמה וכמה, וכאן תשובה לאלה המלעיזים על יהודים שומרי תורה בכלל, ובפרט העתונות החילונית, במקרה שנכשל אייטעם יהודי שומר תורה בעבירה של הברחת־מכס, ששמים את האחריות על כל יהדות התורה, ומוסיפים, כי טרם נספג לתוכם רוח המדינה, ולא היא! הנה הראנו דוגמאות רבות, עד כמה ההלכה נוגדת כל שמץ העלמה, או הברחה של מס ומכס, ויהי להפך, היא מגנה אותן בכל תוקף ובכל חומר הדין ומזהה אותן כגזל וכעבריינות פושעת, ומי שבאמת עובר עליהן, הרי הוא נכשל בסטיה מדרך התורה וההלכה מלבד חטאו וגדול למדינה עצמה.

הנחות, הקלות נכויים ופטורים ממס

כפי שהגדרנו למעלה, הרי המס נגבה רק לפי הערך של הרכוש, וכן לפי הרווחים בעבודה, במסחר ועשייה, והכל לפי כח היכולת של בן האדם, וכן לפי גודל רכושו. אמנם במקרים שונים ישנן הקלות והנחות, ואף פטור־חס לגמרי. הקלות והנחות או פטורי מס לגמרי ישנן לפי ההלכה בשני סוגים: א) ברכוש והממון, ב) בבן אדם עצמו.

הסוג הראשון: מעות או רכוש המיועדים למצוה או לצדקה, וכן נכסים המוקדשים בחור הקדש לדברים מיוחדים, כגון: תלמוד־תורה, ושיבות, וכן בתי כנסיות, בתי מדרשות ומקואות טהרה.

מקור הדברים בכ"י (ח"מ, סוף סימן קס"ג) המביא בשם הגהות מרדכי וז"ל: „מכאן נראה לי, דאין לקהל לתבוע מסים ממעות הקדש או צדקה, והובא גם ברמ"א (ח"מ סי' קס"ג, סעיף ג').

ובתשובות הרא"ש (כלל י"ג סימן ו') וששאלת צבור שהטילו חרם, כל מי שבידו מעות שמחעסק בהם, הן משלו הן משל אחרים, שיתן כך וכך לקופה של צדקה, וראובן הקדיש מעות לתלמוד תורה ומתעסק בהם לצורך תורה, ואינו נהנה מהם לעצמו, אם חל החרם לתת מהם כמו משלו? תשובה: יראה לי כי מעות שהוקצו למצוה אינה בכלל אחרים כי דעת הקהל הוא על מעות של אחרים, שחייבין ליתן מס מהן, שהבעלים עצמן אם היו בידם, היו צריכים ליתן מס מהם, אבל מעות של מצוה אינן בכלל, כי פטורין מהם מן המס, ע"כ.

ובתשובת הר"ן (סי' ב') דן באופן מיוחד אם ממון המוקדש לעניי העיר, חייב לפרוע את המס כשאר ממון בני־העיר, ומסיק, דפטורים ממס, מתוך גמוק יסודי, שממון זה לא נתן לשאת ולהרויח ואין ראוי שיפרע ממנו מס, ומסיים וז"ל: „וכן נמי בהקדש עניים, ולא לחנם קראו להו הקדש, אלא דמשום שהקצו למצוה נאסרו לשאר מילי, ואין ראוי לחייבם במס, ודברים של טעם הם, מכל אלה הטעמים נקטה דהקדש עניים פטורים ממס בלהבא, וכן עמא דבר בכל מקום, ולא ראיתי מקום שיפרעו נכסי הקדש עניים מס, כמו שאינם פורעים נכסי בית הכנסת ספר תורה, והכל אחד, עי"ש.

ובתה"ד (סי' שמ"ב) כתב וז"ל: „ומהאי טעמא נראה שיש לנהוג, דכל מי אשר יתנדב ומקצה מעות למלאכת שמים, כגון תלמוד תורה, להשיא יתומים ולהחזיק עניים וכה"ג, ואפילו אם מרויחים בהם ברבית ומקיים הקרן, ואינו מוציא רק הריוח, מ"מ פטור מן המס מהאי טעמא, שלא תהא מכשילן לעתיד, שימנעו מלהתנדב, יעו"ש. יוצא מזה איפא, שכל כספי ההקדשות, קרנות ומוסדות צדקה וחסד, ונכסי הקהלה והצבור פטורים מכל מס. וכן יש לפטור מכל מס ותשלומים, בניני בתי־הכנסת ומוסדות צבור שונים, כגון מס בנין, מים — ועוד. ואמנם הונתנו נכויים מיוחדים — ממס ההכנסה מהוצאות משלמי המסים לטובת צדקה וחסד, וכן למוסדות תורה ודת, אם כי שוקקים לאישורי שחרורים מיוחדים ממשרד האוצר.

ב) ספרים, אין נותנים מסים על ספרים, מקור ההלכה בתה"ד (סי' שמ"ב) יהובא ברמ"א (ח"מ סי' קס"ג) הדברים נאמרו על קבלת מס מאת סופרים שכתבו

ספרים שלא לקבל מהם, מטעם „שאם יתחייבו במס, נמצא מכשילן לעתיד לבא, שימנעו לשכור סופרים, ואיתא בפרק „מקום שנהגו“, ארשב"ל כ"ד תעניות ישבו אנשי כנסת הגדולה על כותבי ספרים תר"מ, שלא יתעשרו, שאם יתעשרו לא יכתבו, תא קמן דתיישי טובא דילמא ממנעי ולא כתבו להר"י ע"כ.

ומאותו הטעם יש לפטור ממס כל השקעה שמשקיעים בקניית ספרים, בין מן הרכוש ובין מן הריות, מכל איש ואפילו אדם פרטי, שיש לו אוצר ספרים, או שקונה ספרים, בכדי להקל עליו את למוד התורה והבנתה, מתוך עיון ולמוד בספרים, ועמנו, שהוא עם התורה והספר, בודאי שצריך לתקן תקנות בכדי לאפשר רכישת ספרים לכל יודע ספר, ולהקל על הדפסת ספרים, וכן להשתדל במכירת הספרים במחירים נוחים. ומתוך הטעם הזה יש לשחרר גם את המכס על נייר המיועד להדפסת ספרים, בכדי להשפיע על הוזלת מחיר הספרים.

הסוג השני הוא: (א) אדם שאינו מרויח ובטל ממלאכה, ואין ידו משגת לשלם מס אפילו בסכום מינימלי, וכן מי שמרויח פחות מהמכסה שדברנו למעלה, וכן אם הוא מטופל במשפחה שעל זה ישנם נכויים מיוחדים ממס ההכנסה, ומי שהוא נזקק לעזרה סוציאלית, שפטור לגמרי מכל תשלומי מס וחיוב.

המקור לבטל ממלאכתו, ומבוטל מכל עבודה הוא, בב"ב (ד' נ"ה ע"א) א"ר אשי, פרדכת מסייע מתא, וה"מ דאצילתיה מתא, אבל אנדיסקא סייעתא דשמיא היא, וראה ברשב"ם שם, ממונין של מלך הרגילין לגבות מכל בית ובית מחלו לו, מפני שהוא מבוטל יעו"ש, ודבר זה מסתבר מאליו מאחר שאין ממה לגבות, אם לא מרויח.

ב) בתוך סוג זה נכנס גם פטור המס למעמד הרוחני — התורני של האומה, כגון תלמידי חכמים, שתורתם אומנתם, באיזה צורה שהיא.

המקור לזה בגמרא (בב"ב ד' ז' ע"ב וח' ע"א) ר' יהודה נשיאה, רמא דשורא ארבנן, (רש"י: הטיל יציאת חומת העיר על החכמים, כמו על שאר בני אדם) אמר ר"ל, רבנן לא צריכי נטירותא, וכו', ר"נ בר חסדא, רמא כרגא ארבנן, א"ל ר"נ בר יצחק, עברת אדאורייתא, ואדנביא ואדכתובי, אדאורייתא, דכתיב אף חובב עמים כל קדושיו בידיך, אמר משה לפני הקב"ה, רבש"ע, אפילו בשעה שאתה מתכב עמים, כל קדושיו יהיו בידיך, והם תכו לרגליך, תני ר' יוסף, אלו תלמידי חכמים שמכתתים רגליהם מעיר לעיר, וממדינה למדינה, ללמוד תורה, אדנביאי, דכתיב גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם, ויחלו מעט ממשא מלך ושרים, אמר עולא פסוק זה בלשון ארמית נאמר, אי תנו כולהו עתה — אקבצם, ואם מעט מהם, יחלו ממשא מלך ושרים, אדכתובי, דכתיב, מנדה בלו והלך, לא שליט למרמי עליהם, וא"ר יהודה, מנדה זו מנת המלך, בלו זו כסף גולגלתא, והלך זו ארנונא, ולהלן שם בגמרא, בההוא דמי כלילא דשדי אטבריא, אתו לקמיה דרבי, ואמרו ליה, ליתבו רבנן בהדן, אמר להו לא, וכן בגמרא נדרים (ס"ב ע"ב) אמר רבא שרי ליה לצורבא מרבנן למימר, לא יהיבנא אכרגא, דכתיב מנדה בלו והלך לא שליט למרמא עליהם, וא"ר יהודה מנדה זו מנת המלך וכו'.

מכל זה משמע, שתלמידי חכמים, פטורים ממסים והיטלים שונים, וכן הובא להלכה בשני מקומות בשר"ע (בירד סי' סע"א) ובח"מ (סימן קס"ג סעיף ד') וכן ברמב"ם (הל' תלמוד תורה ס"ו ח"י). והרמ"ה (בב"ב ד' הנ"ל) מוסיף, שאפילו

היה הת"ח בעל ממון, לא יתחייב בשום מס, ומביא בשם הר"י הלוי, שהורה לאיש, שהיו לו גנות ופרדסים במקום אחד, והיה חייב עבורם אלפי זחובים, ופטר אותו ממס מפני שהיה תלמיד חכם, כמו שפטרה התורה מחצית השקל מן הכהנים יעריש, והובא בטור חר"מ (ס' קס"ג).

הראשונים והאחרונים, מתלבטים בהגדרה של מדת הרמה הרוחנית של בן האדם הראוי לשחרור המסים, מי נקרא ת"ח, והאם בכלל יש מדה כזאת של תלמיד חכם בימינו. בגמרא הנ"ל בב"ב, אמנם נאמרה המלה "רבנן" רבנן לא צריכו — נטירותא" או "ליתבו רבנן בהדן", סתם, בלי לפרש דרגתם ומעמדם הרוחניים. אולם הרמב"ן והנמוקי (שם) מביאים בשם הר"י מיגש, שכ' בשם רבו הר"ף, שלא נאמרו דברים הללו אלא על תלמיד חכם שתורתו אומנתו, וכן מביא הטור ביר"ד (ס' רמ"ג) בשם אביו הרא"ש, וכן בחר"מ (ס' רס"ג) בשם הר"י הלוי, דדוקא ת"ח שתורתו אומנתו, אבל אם אין תורתו אומנתו חייבים, אולם הוא מוסיף בשם הרא"ש, שמיהו, אם יש לו מעט אומנות, או מעט משא ומתן להתפרנס בו כדי חייו, ולא להתעשר, ובכל שעה שהוא פנוי מעסקיו חוזר על דברי תורה ולומד תורה, מקרי תורתו אומנתו, וכן כותב הרמ"ה בחידושו, (שם) שה"מ בתלמידי חכמים העוסקים בתורה תדיר, כפי יכלת כל אחד ואחד ומקיימין מצוות, והגית בו יומם ולילה כפי כחן. והתה"ד (בסימנים שמ"א ושמ"ב) מרחיק לכת, וכותב "אע"ג דאפשר לומר, שאין עתה בדורותינו, שיש לו תורת ת"ח גמורה, וכן ראיתי הועתק בסיגנון זה מספר אגודה, אמנם נוכל לומר דהיינו לענין זה שהיה רוצה למיעבד דינא לנפשית, או לקנוס המבייש אותו בליטרא זהב. שהוא רוצה להוציא מאחרים, וכה"ג ליכא בדורותינו, דקים לן בגויה שיהיה לו תורת ת"ח לענין זה, אבל למירמא כרגא עליה, ולאפוקי מיניה, אפשר לא דייקינן ביה כולי האי, אם הוא מוחזק בידן לת"ח. ולהלן (בסי' שמ"ב) ממשיך: "ונראה דלאו דוקא רק הגסמך לישב בראש ולדון ולהורות, שהוא פטור, אלא כל ת"ח בדורו, שיודע לישא וליתן כשורה בד"ת ומבין מדעתו ברוב מקומות בתלמוד ובפירושו, ומביא בשם פסקי הגאונים, אם תורתו אומנתו כדפי' האשרי, אפילו לא נסמך לישב בראש לדון ולהורות, פטור הוא מכל מסים ותשחורת. וראיה לדבר קצת, דהאי קרא דאורייתא דמיניה יליף דת"ח פטור, כתיב ביה אף חובב עמים וכו', והם תכו לרגליך, ותני ר' יוסף אלו ת"ח, שמכתתים רגליהם מעיר לעיר וממדינה למדינה, כדי לישא וליתן בכבודו של מקום, והן הן התלמידים ההולכים משיבה לשיבה, דמי שהוא נסמך לישב בראש לא רגילות היא, שיכתת רגליו מעיר לעיר, וראה בתוס' שם (בב"ב ד' ח' ע"א) ד"ה לא שליט, וז"ל: "לפי שהיו עוסקים במלאכת שמים בבנין בית המקדש, ה"נ אין להטיל מס על לומדי תורה", ע"כ. וכן ראה בהרשד"ם (ס' שס"א) האומר וז"ל: "שהוכחנו מן הסברא, מן התלמוד ולשון הרא"ש, שכל ת"ח העוסק בתורה ואין לו אמנות אחרת, כלומר, שתורתו קבע ועסקו ארעי, שפטור מכל מיני מסים, אפילו מזה אליבא דכ"ע, גם הוכחנו דאין צריך שיהיה בעל הוראה בדורו, אלא שכל בן תורה, שרוב עסקו בתורה ואינו מתבטל ממנה אלא לבקשת ההכרחי, אעפ"י שלא יהיה בעל הוראה פטור, וכו', יעריש.

וכן דעת המהרי"ט בתשובותיו (סי' ג"ט) וז"ל: ולענין גדר תלמיד חכם לא כל המקומות שוין, אבל לענין פטור המסים, אין הדבר תלוי בחכם בעל הוראה.

ולא במי שהוא פרגס על הצבור, אלא כל תלמיד ותיק שקורא ושונה ומשמש ת"ח, ויש לו לב להשכיל ולדרוש ולחקור ולבו על למודו, ומתיישב בתלמודו, אסור ליקח ממנו שום מס ופרעון משא מלך ושרים.

וכן דגו בזה, המחוראלג"ח (ס' ר"נ) ומחר"מ אלשקר (ס' י"ט), מחר"ש הלוי (ס' ר"נ) ומחריט"ץ (ס' ע"ה) ותחשב"ץ (ח"א ס' קמ"ג), וח"ג ס' קנ"ג) (ודעתו דבעינן שיהיה בעל הוראה) „כנסת יחזקאל" חו"מ (ס' צ"ה) הרשב"ש (סימן תי"ב) וב„ראשון לציון" לבעל „אור החיים" (יר"ד ס' רמ"ג), ב„משא מלך" (ח"ד דין א' ב' וג') וראה ב„משא חיים" (מערכת מסים סימן ה') שתאריך מאד בזה, וכן ראה בס' „דרכי נועם" (ס' נ"ה—נ"ז) שיוצא חוצץ ביסוד ההלכה ובמאמרים נלחבים, לפטור לת"ח ולעוסקים בתורה תדיר מכל מסים, ארנונות והיטלים שונים, וליראת האריכות אין אנו מצטטים את ראשי דבריו.

נמצא, שנזכרים בקשר למסים שלשה סוגי תלמידי חכמים, א) תלמיד חכם בעל היראה מובהק, ב) סוג ממוצע שיחיה עכ"פ ת"ח גדול בחורה, אף שאינו בעל הוראה, ג) אפילו אינו תלמיד חכם, אלא בקי בתורה ותלמידים הלומדים עם רבם. ולפי ההלכה, הרי הסכימו רובם ככולם מגדולי ישראל, לפטור את כל שלשת הסוגים הללו, מכל מס וארנוניות. וראה בספר „כתר תורה" למחר"ש די אבילת המוקדש כולו לפטור ת"ח ממסים יע"ש. אלא שענין זה צ"ע למעשה. שכן אם נקח בחשבון את פטורי תלמידי חכמים ולומדי התורה לכל סוגיהם הנ"ל מתשלומי מסים לפי ההלכה, הרי תלקח בזה קופת האוצר הממלכתי שלנו, שזכינו לו במדינתנו בעזרת אלפי ציון, והרי זה ישפיע כושר הפעולה של המדינה הזקוקה לכסף מכביר, לשם קיומה והתפתחותה. ואמנם זהו נקודה רגישה מאד, שהרי הדין שלפנינו בתיר וברור, ובאופן כזה יהיו פטורים ממס כל הרבנים המשמשים בקודש בארץ הזאת, עומניהם ועתותיהם נתונים רק לתורה ולתעודה, ואם נוסיף עליהם, גם שאר האנשים המשרתים בקודש, כגון השוחטים, החוזנים וחשמיים, שגם על סוג זה דברו הראשונים והאחרונים, וישנן דעות לפטור גם אותם מתשלומי מסים, (ראה בתח"ד ס' שמ"ב, וברמ"א חו"מ ס' קס"ג סעיף ה'), באופן כזה מספרם יגיע למאות ולאלפים, ורב הנוק שינוק אוצרנו הכספי.

אולם לדעתי, גם לפי ההלכה, יש לחייב את הרבנים ויתר המשמשים בקודש בתשלום המסים מהטעמים דלקמן:

א) בשיטה מקובצת (בב"ב ד' ח' ע"א) מביא שמצא בשם הרמב"ן, דהחכמים הלומדים עם התלמידים בשכר, אין מן הדין לפוטרו מן המס, דכיון דבשכר הם לומדים.

ולפ"ז יוצא, שהרבנים, ראשי הישיבות ועוד, המקבלים את משכורתיהם לדרגותיהם בתור שכר בטלה, לפי המבואר במס' (נדריים ד' ל"ז ע"א, וראה בהר"ן שם) הרי מן הראוי שישלמו את המס הראוי *).

* נראה, לפ"מ שתביא לעיל הרהמ"ח שליט"א שמושג ת"ח שתורתו אומנתו הוא גם כשיש לו קצת אומנות או מו"מ כדי פרנסתו; הרי ודאי שגם ת"ח המקבל שכר בטלה ועוסק בתורה לא גרע מזה.

(ב) ישנם מסים, שגם תלמידי החכמים חייבים בהם, מצד דינא דגמרא, כגון האי דב"ב (ד' ח' ע"א), הכל לכריא פתיא, אפילו מדרבנן, וברש"י שם, ד"ח לכריא פתיא, "חפירת בור לשתיית מים", אפילו מדרבנן. "שהכל צריכים למים", ולפי החוס' שם, ד"ח כריא פתיא בשם ר"ת, "להסיר גבשושית מרחוב העיר" וחובא זה להלכה ברמב"ם (ס"ו ח"ו משכנים) הסובר, כפ"י הר"ת, באומרו: "אבל לתקן הדרכים והרחובות אפילו מן החכמים". ובש"ע י"ד (ס' רמ"ג סעיף ב') הדגיש המחבר בלשון זו: "אם דבר שצריך לחיי"אדם, כגון: הבארות מים וכיוצא בהם, חייבים לתת חלקם". אנו רואים שהמחבר פירש כרש"י, לכריא פתיא, זה ענין על מים, ומרבה עוד דברים דומים שיש בהם חיי נפש, שתלמיד החכם צריך לשלם מס ולהשתתף בהוצאותיהם, לפי טעמו ונמוקו של המהר"ם אלשיך (ס' נ"ב) "מסני שנהגים מהם". וכן אנו מוצאים בפוסקים שישנם עוד דברים, שת"ח חייבים בהם במסים, ולדוגמא ראה בתשובות מהרימ"ט (סי' נ"ט) וז"ל: ומ"מ אני רואה שכבר נהגו ליקח מהת"ח כרגא דמלכא וארנונא המוטלת על הבתים, ובער"ב צפת תוכ"ב בהיותה עומדת על תלה וכו' והחרימו לבלתי קחת מס מהת"ח, והיו מניחים הת"ח ליקח מהם כרגא וארנונא המוטלת על הבתים" יע"ש.

ומכיון שבתוך מערכת המסים הכללית נבלעים גם אותם הסוגים של תשלומי מס, שתלמידי החכמים חייבים בהם, ואי"אפשר להפרידם בדיוק אין להמלהפטר מהמסים. ונוסף לכל זה כדאי לציון את דברי הרמ"א (י"ד ס' רמ"ג סעיף ') המסיק בסוף דבריו, בזה"ל: ו"מ"מ יש מקומות שנהגו לפטור ת"ח ממש, ויש מקומות שנהגו שלא לפטור" (בשם תה"ד סי' שמ"ב). א"כ לפי זה, כל הענין של פטור מס בת"ח, במנהגא תליא מלתא, וכגון מן דין, יש לקיים את המנהג, לקבל מס מרבנים, ראשי ישיבות ות"ח המקבלים את משכורתיהם, כפי הדרגות הראויות.

אולם יש לעמוד על פטורי מס ונכריים ממש הכנסה, בשני סוגים הבאים: (א) אנשי הכולל, ז"א: אברכים נשואים, המקדישים את כל חייהם ללמוד התורה ומתרכזים כליל, בד' אמות של הלכה, ואינם מקבלים משכורות קבועות ושלמות, אלא תמיכות, שלא מספיקות למחיית משפחותיהם אלא בקושי. עליהם כדאי לא חלה חובת תשלום מסים, כדין תלמידי חכמים, וצריכים להיות פטורים מלהגיש הצהרות, ולהזקק למעריכי הערכות. כמו שלא חל החרם של תשלומי מס על ת"ח כמבואר במהר"ם אלשקר (סי' י"ט) יע"ש.

(ב) ומהאי טעמא יש להתחשב מאד עם בני-הישיבה, הבחורים לומדי התורה בקביעות, ונצמדים באהלי תורה. ולא מדובר כאן בענין תשלום מס מהם, באופן ישיר, שהרי הם מקבלים רק אוכל ותמיכה קטנה ודלה, אלא יש כאן שאלת נכחי מההורים שלהם ממש הכנסה, אחרי שהם מחזיקים את בניהם הבחורים בהוצאותיהם, שהן בעד למוד התורה ממש, בכדי שיגדלו לתלמידי חכמים, ומן הדין מגיע להם

ומש"נ בשט"ט בשם הרמב"ן צריך להתפרש בע"כ כשנוטלים שכר עבור הלימוד עצמו, וכפי שמורה לשונו, "חלומדים עם התלמידים בשכר", ובגונא שזה מותר כגון שכר פיסוק טעמים או שכר שימור, כמבואר בנודדים (ל"ז).

הנחה כזאת. לפי המקור שהבאנו לעיל, מבי"ב (ד' ח') על "והם תוכן לרגליך", אלן תלמידי חכמים שמכתתים רגליהם מעיר לעיר וממדינת למדינה ללמדה, ולפי דברי התוס' שם: "ה"ג אין להטיל מס על לומדי תורה", ז"א: דכאן הכוונה על לומדי תורה שמכתתין רגליהם למקומות למוד התורה. ועל שני הסוגים הללו מתכוון בתשרי מהרי"ק בטור י"ד (סי' רמ"ג) ח"ל: "גראה שגם התלמידים פטורים מן המס ואינם בכלל חרם יערי"ש. ויפה העיר ידידי הרה"ג כמהרא"י וולדינברג בספרו "ציץ אליעזר" (ח"ש סימן כ"ה) על דברי רבא בגמרא נדרים (ד' ס"ב ע"ב) שהבאנו לעיל, שרי ליה לצורבא מרבנן מימר לא יהיבנא אכרגא וכו', כי צורבא מרבנן היינו פחות מרבנן, כמו שמפרש רש"י בתענית (ד' ד' ע"א) דצורבא מרבנן הוא בחור חרף יערי"ש, ועל אלה חלים פטורי מסים ונכויים, מפני שלא מקבלים משכורות. ומכאן שאנשי"הכולל פטורים לגמרי מן המסים, והורי תלמידי הישיבות צריכים להנות מזכות של נכוי עבור בניהם הלומדים בישיבות כמו שנהוג לנכות מכל בן עד תגיל של עשרים שנה לפי חוק המסים, כן צריכים להמשיך נכוי זה במשך למודו בישיבת, (יש איסא להתריע שעד עכשו טרם סודר דבר זה, והורי תלמידי הישיבות לא הגיעו לכדי זכות כזאת, שהגיעו ההורים אשר בניהם לומדים במכללה או בבית ספר טכני גבות, שמקבלים נכוי במס הכנסה לבניהם עד גיל של עשרים וארבע שנים, כפי החוק, ולא תהא כהנית כפונדקאית? אתמהא!)

והנה תורתם וכבודם של הרבנים, תלמידי החכמים, ולומדי תורה מובחקים השקועים בתורה במקומם מונח, עם הנחתנו שחייבים במסים, אם מקבלים משכורות ומתפרנסין שלא בצער. אולם ודאי שלא אבדו את זכויותיהם היסודיות המגיעות להם בחור נושאי דגל התורה, לפיכך, יש להתיחס עם השכבה הזאת ביחס הראוי, בקשר לרמת חייהם ועמדתם בקהל ובצבוריות, ולדעתי, מגיע להם הזכות להנחות ונכויים ממס הכנסה בשלשת הדברים הבאים:

(א) זכות הייצוג, ז"א: נכוי ממס ההרווחה וההכנסה של ההוצאות המשוערות לייצוג בתור אנשי מעמד רוחני תורני, ומבחינת עמדתו הצבורית-חברתית, כגון: הוצאות נסיעות משוערות, קבלות פנים, הארכת אורחים, סדורים שונים הקשורים עם תפקידם, וגם הוצאות לשם תלבושת הראויה לתלמידי חכמים כמו שמצינו: "ר' יוחנן קרי למאניה מכבודותיה", וכדברי הרמב"ם ההלכות דעות (פ"ה ה"ט), מלבוש תלמיד חכם, מלבוש נאה ונקי" וכו'. אלה ההוצאות המתהוות באופן מיוחד לשכבה רבנית ובעלי כהונה רוחנית-תורנית.

(ב) ספרים: יש לנכות ממס הכנסה כל סכומים שהם מוציאים לקניית ספרים. יש לזכור שספר לרב, לראש ישיבה וללומד בתורה בכלל, משמש להם בתור כלי אומנות ממש. ואף שישנן ספריות תורניות במדינה, שיכולים להעזר בהן, ואף לקבל ספרים בהשאלה. אבל זה גורם לביטול זמן ולטרדות, ולא כל הספרים הנחוצים יש למצא. וצריכים לתת אפשרות לכל רב, ת"ח והוגה בתורה, לרכוש את הספרים לעצמם, כדי להשתמש בהם לצרכם יום יום, והרי זה דומה ממש כפי דברי המהר"ם ב"ר ברוך מרוטנבורג בתשובתו (בסי' תתקמ"א שהבאנו לעיל) לענין כלים לעיבוד האדמה, באומרו: "והלא אדם קונה לעצמו כלי תשמיש, ע"מ למצוא פרנסתו כגון העול והמזרה והקנקן למחרשה, וכל כלי העגלה, תיבות וחיבות בתוך חבית, ומצפה למצא — — — על ידיהן שום פרנסה, כלום מטילים עליהם מתנות?

ובדאי לצטט דברי אחד הגדולים ע"ד תועלת הספרים ר' יצחק קונפנטון הנודע בכנוי הגאון מקשטיליה, הכותב בקונטרסו „דרכי הגמרא“ (וילנה תרנ"ד) (עמוד כ"ו) ז"ל: „אין חכמת אדם מגעת אלא עד מקום שספריו מגיעין, ולכן ימכור אדם כל מה שיש לו ויקנה ספרים, כי ד"מ, מי שאין לו ספרי הגמרא, א"א להיות בקי וכן כך מי שאין לו ספרי הרפואה, לא יוכל להיות לו בקי בה, וכמו כן, מי שאין לו ספר התגיון או החכמה, לא יהיה חכם בה. ולזה אמרו ז"ל, מרבה ספרים מרבה חכמה. ופרש"י ז"ל, על וקנה לך חבר י"א חבר ממש, ויש אומרים: ספרים, כי הספר חבר טוב, והקורא בספרים שאולים הוא בכלל, והיו חייך תלואים לך מגד עכ"ל, עד כדי כך! נמצא לפי האמור שהספרים הם דברים חיוניים בשביל הרבנים גדולי התורה וכו'. וא"כ אפוא צריכים הם להנות מזכות הזאת. וביחוד אחרי שהנחנו לעיל לפי המקורות ההלכה, שעל ספרים לא צריך להיות חל לגמרי ענין של מס, מתוך מגמה להגדיל תורה ולאדירה.

ואמנם, גם כאן מעניק חוקי-המסים לפי הוראה פנימית, הנחה והקלה בנכר למס להוצאות על. ספרים, אולם ישנן אילו מגרעות בהוראה זו: א) היא קובעת מכסה זעומה מאד, רק נכרי של שלשה אחוה, ובתנאי שהסכום המקסימלי המנוכה ממס לא יעלה על מאה וחמשים ל"י לשנה, ב) זוכים בהנחה זו רק בעלי מקצוע, כגון מורים, פרופיסורים, מרצים, אנשי מדע, הזקוקים לספרים למקצועם — ולא הוגדר, אם גם רב, ת"ח, הזקוקים ביותר לספרים זוכים גם בהנחה זו. ונשאלת השאלה בכל החריפות, למה הרבנים וכו', לא נחשבים לבעלי מקצוע מיוחדים, הזקוקים לספרים באופן חיוני, ולזכות בנכויים ראויים לשמם? (מה שהזדקר רב אחד או שנים, שזכו לקבל נכרי במכסות סכום מסויים, זה מראה על הכלל כולו, שאינו בכלל בזה) ושוב נשאלת השאלה: „ולא תהא כהנית כפונדקאית? ג) הוראה זו לא פותרת את השאלה בכלום, ובפרט כהיום הוזה שמחירי הספרים גבוהים מאד, ביחוד ספרי קודש, והלכה, ובפרט ספרי שאלות ותשובות שהם יקרי המציאות, שרכישתם עולה לסכומים גדולים. באופן שהנחה בת שלשה אחוהים בנכוי המס, אפילו אם יתקבלו, היא כאין וכאפס, והממשלה צריכה להתחשב בזה, למען לחת אפשרות של רכישת ספרים לשכבה התורנית, להפרות את ידיעת התורה, ולסתח את למוד התורה והעמקתה — כי עם החורה אנתנו, וזה נהיה תמיד ולנצח נצחים. ג) יש גם לדעתי, לשחרר מתשלום מס רבנים וראשי ישיבה מהדירה שלהם.

בית הרב, כמקובל, משמש גם — לשם שרות למען הצבור היוצא ונכנס בו. וכבר הוזכרה נקודת ההשקפה ההלכתית, בדבררים שיש בהם צרכי רבים והמיועדים לצרכי הכלל, בין אדם למקום, ובין בין אדם לחבירו, פטורים ממס, והרי אין לך דבר העומד לשרות הצבור כבית הרב בכל המובנים, וכפי הדין וההלכה שקבענו לעיל בית זה צריך להיות פטור ממס.

ד) ועלי להעיר ולהוסיף, שבתוקף הזכיות הללו, להנחות והקלות ונכויים שפרטנו, הרי שיש להם גם זכות, להיות מוחזקים ולתיות תובעים ולא נתבעים, לפי מה שקבענו לעיל שבדרך כלל הקהל או הממשלה נקראים מוחזקים ותובעים, כאן מאחר שתלמידי חכמים בעיקר הדין הירצריכים להיות פטורים מכל מס, אלא לפי האמור, הם חייבים במסים מסיבות מסוימות, עכ"פ אין לגבות מהם מקודם את ההפרש היוצא מתוך זכיותיהם ולהשאיר להם רק זכות ערעור, אלא אדרבא — למשרד הגביה

עליו לנמק את התביעה. ויסוד דבר זה בתה"ד (ס' שמ"א) בשם מור"ם הכותב וז"ל: „אמנם אם תצא מחלוקת ותפול ספק בין קהל ויחיד ואותו יחיד רוצה לפטור משום דת"ח ותורתו אומנתו, נראה דאפילו בעניני מסים לא חשבו רבים מוחזקים לגביה, לא מכח דין תורה ולא מטעם מנהג קהלות", עי"ש, וראה עוד בס' „דרכי נועם" (סימן ג"ה) וז"ל: „עוד כתבו הפוסקים, דאע"ג דאמרי' יחיד המדין עם הצבור וכאים להוציא ממנו ממון, הרבים נקראים מוחזקים, ויכולים לומר קים לן, אפילו להוציא ממון, מ"מ בנידון כי הכא, שבאין להוציא מיד ת"ח וכו', אין הצבור יכולין לומר קים לן, כיון שיש בדבר ספק איסור, דעבר אתורה, נביאי וכתבי, לא מצי למימר קים לן במילי דאיסור, וידם על העליונה יערי"ש, וכאן צריכים בתהל"ט לעמוד על הזכיות הללו לכבוד התורה ונושאי דגלה, וזאת לתשומת לב הרבנות הראשית לישראל ומשרד הדתות.

ג) הנכוי ת"לדים: כפי הנהוג וכפי שמוגדר בחוק"המסים, הרי מנכים ממש הכנסה אחתים יודעים, לאשה ולכל ילד וילד של המשפחה, וגם נוהג זה יש לו שורש בהלכה, ראה בספר, „סחד יצחק" (ערך מס) שמביא בשם ספר „משא מלך", דמי שיש לו שנים עשרה ילדים, פטור לגמרי מן המסים, ואמנם, גם לפי חוק המסים שלנו פטורה מתשלום מס הכנסה משפחה בת י"ב ילדים אם מרויח עד שלש מאות וחמישים ל"י בערך. וליכא מידי שלא דובר ע"ז בהלכה, ושלא נקבעה מדת הצדק המדוקדקת.

נסינו במאמר זה, להקיף ולמצות עד כמה שאפשר, את החומר התורני-ההלכתי, הנוגע למערכת המסים בהשתלשלותה בדברי ימינו ועד היום הזה במדינת ישראל, מגמתנו ומטרתנו היתה להראות על האפשרות של השתתה על מקורות הלכה את מערכת חיינו המדיניים, וגם ענף חשוב זה, כמערכת המסים, אשר עליה נשענת המדינה, מעובד ומצוין ופרטיו במקורות ההלכה וליכא מידי דלא רמיזא באורייתא, בכתב ובעל פה ביחד. אמנם, פרק זה עדיין משמש קרקע בתולה ושטח בלתי-מעובד, רב עוד החומר החבי במעמקי התורה וההלכה, חזקק לגלוי ולחישוף, והוא טרם גדלה מתוך המקורות ומעיינות התורה. ככל הלכה מההלכות התורה אף הלכה זו „ארוכה מארץ מדה", רק קצת מן העבודה הזאת נעשתה על ידינו, ועוד נשוב ברצות ה' לשנות פרשה זו בהרחבה, ועוד חזק למועד.